

МІЖНАРОДНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІЗНЕСУ І ПРАВА

ПРАВОВІ НОВЕЛИ

Науковий юридичний журнал

№ 7/2019

Науковий юридичний журнал «Правові новели» засновано рішенням Вченої ради Міжнародного університету бізнесу і права 06.12.2012 р., протокол № 5

Журнал внесено до переліку наукових фахових видань, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук відповідно до Наказу МОН України від 11.07.2017 р. № 996 (додаток № 7).

Видання включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща).

Засновник і видавець: Приватний вищий навчальний заклад
Міжнародний університет бізнесу і права. Україна.
73039. м. Херсон, вул. 49 Гвардійської Дивізії, 25-А
тел.факс (0552) 33-66-86
e-mail: editor@legalnovels.in.ua
web: www.legalnovels.in.ua

Періодичність видання: 3 рази на рік.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації:
КВ № 21144-10944 Р від 31.12.2014 р.

Рекомендовано до друку Вченою радою Міжнародного університету бізнесу і права
27.05.2019 р., протокол № 9

Головний редактор: **Воронін Я.Г.** – доктор юридичних наук, професор;

Заступник

головного редактора: **Клюєв О.М.** – доктор юридичних наук, професор;

Відповідальний секретар: **Ненько С.С.** – кандидат юридичних наук, доцент.

Редакційна колегія:

Чеботарьова Г.В. – доктор юридичних наук, професор;

Попович Є.М. – доктор юридичних наук, професор;

Кузніченко С.О. – доктор юридичних наук, професор;

Клемпарський М.М. – доктор юридичних наук, доцент;

Голосніченко І.П. – доктор юридичних наук, професор;

Коропатнік І.М. – кандидат юридичних наук, доцент;

Предмєстніков О.Г. – кандидат юридичних наук, доцент;

Рачинська І.М. – кандидат юридичних наук, доцент;

Коломонець О.В. – кандидат юридичних наук, доцент;

Панчук М.П. – академік Міжнародної академії права і адвокатури (IALA);

Ернєст Цві Хаймович – доктор філософії з права, професор;

Манфред Вальтер – доктор філософії з права.

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

Письменна О.П., Мордяк І.А., Гордейчук А.В. Основні аспекти взаємозв'язку права та економіки в сучасному суспільстві.....7

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

Головко К.В. Кодифікація муніципального законодавства України: до питання систематизації норм про службу в органах місцевого самоврядування.....13

Піфко О.О. Конституційно-правове регулювання статусу професійних спілок у Латвії: історія та сучасність19

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

Білоус Т.Й. Охорона суб'єктивних прав та свобод у договорі дарування.....25

Гуськов А.О. Проблеми запровадження інституту медіації в Україні.....30

Дубенко О.І., Гордуз О.А. Особливості звернення до суду за захистом порушеного права.....34

Єрофєєнко Л.В. Щодо захисту авторського права у мережі Інтернет.....41

Козинець І.Г., Пророченко В.В. Шлюб та його види у приватному праві Стародавнього Риму.....46

Макаревич О.В. Проблемні питання припинення юридичних осіб за рішенням суду про ліквідацію юридичної особи через допущені в процесі її створення порушення, які не можна усунути.....53

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Авраменко А.В. Передовий міжнародний досвід захисту персональних даних працівників.....59

Бабенко Е.В. Підстави індивідуального припинення трудових правовідносин.....65

Зеленський В.М. Теоретико-методологічні засади вирішення проблем правового регулювання припинення трудових правовідносин в Україні.....70

ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО; ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

Власенко С.О. Проблематика нормативного закріплення основних екологічних прав: національний та міжнародний аналіз.....77

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Бучинський О.Й. Дотримання гарантій права на справедливий судовий розгляд під час вирішення питання про відповідальність платника податків за вчинення податкових правопорушень.....83

Генералов О.М. Неоподатковуваний мінімум доходів громадян: сутність та відповідність законодавству України і принципам права.....	91
Єрменчук О.П. Стан нормативно-правового регулювання захисту об'єктів критичної інфраструктури в кіберсфері як складник забезпечення національної безпеки.....	95
Лисенко Л.К. Вітчизняне законодавство у сфері вищої освіти щодо забезпечення інтеграції України в європейський освітній простір.....	102
Лісовська Ю.П. Адміністративно-правові підходи щодо кіберінфраструктурного моделювання в системі інформаційного капіталу.....	109
Мельниченко Б.Б. Методологічна основа дослідження проблеми адміністративно-правового забезпечення публічного управління.....	116
Петруненко Я.В. Напрями удосконалення законодавчого регулювання господарсько-правових засобів забезпечення ефективного використання державних коштів.....	121
Столбовий В.М. Класифікація суб'єктів службових правовідносин у сфері національної безпеки України.....	127

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС

Дрозд В.Р. Право на доступ до правосуддя: проблемні питання забезпечення на етапі початку досудового розслідування.....	133
Євдокіменко С.В. Використання оцінки майна під час проведення судово-економічних експертиз.....	139
Самойленко О.А. До питання оцінки слідчим матеріалів первинної перевірки оперативної інформації про злочин, вчинений у кіберпросторі.....	145

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

Войтович П.П. Зовнішня політика як форма прояву державної волі.....	152
--	-----

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ

Дідківська Г.В. Окремі аспекти становлення міжнародного співробітництва України у сфері запобігання злочинності.....	158
Білошицька Н.М. Стратегічне планування як ключовий законодавчий фактор підвищення ефективності адміністративного управління.....	164
Тіщенко В.В. Поняття та сутність адміністративної діяльності Національної поліції України в контексті забезпечення прав громадян.....	172
Нуруллаєв І.С.о. Питання міжнародної правосуб'єктності міжнародних неурядових організацій у сфері міжнародного співробітництва у боротьбі зі злочинністю.....	180

CONTENTS

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW; THE HISTORY OF POLITICAL AND LEGAL STUDIES

Pysmenna O.P., Mordiak I.A., Gordeichuk A.V. Main aspects of related rights and economics in modern society.....7

CONSTITUTIONAL LAW; MUNICIPAL LAW

Holovko K.V. Codification of municipal legislation of Ukraine: on the systematization of rules on service in local self-government bodies.....13

Pifko O.O. Constitutional and legal regulation of the trade union status in Latvia: the past and the present.....19

CIVIL LAW AND CIVIL PROCESS; FAMILY LAW; INTERNATIONAL PRIVATE LAW

Bilous T.Y. Protection of subjective rights and freedoms in the gift of the contract.....25

Guskov A.O. The problems of introduction institute of mediation in Ukraine.....30

Dubenko O.I., Horduz O.A. Peculiarities of applying to the courts in defece of violated rights.....34

Yerofyeyenko L.V. For protection of copyright in the network Internet.....41

Kozynets I.G., Prorochenko V.V. Marriage and its types in the private law of Ancient Rome.....46

Makarevych O.V. Problematic issues of the termination of legal entities by a court decision on the liquidation of a legal entity through the permissible violations that can not be eliminated.....53

LABOUR LAW; SOCIAL SECURITY LAW

Avramenko A.V. Future international experience protection of personal data of employees.....59

Babenko E.V. Grounds for individual termination of labor legal relationships65

Zelenskyi V.M. Theoretic-methodological foundations of solving the legal regulation problems of terminating the employer-employee relations in Ukraine70

LAND LAW; AGRARIAN LAW; ENVIRONMENTAL LAW; NATURE RESOURCES LAW

Vlasenko S.O. The problems of legal regulation of substantive environmental rights: national and international analysis.....77

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS; FINANCIAL LAW; INFORMATION LAW

Buchynskyi O.I. Awareness of warranties of right to a fair judicial consideration after taking a question on the responsibility of tax payment under determination of tax rights.....83

Heneralov O.M. Non-taxable minimum personal incomes: essence and compliance with legislation of Ukraine and principles of law.....91

Yermenchuk O.P. The state of normative-legal regulation of the protection of objects of critical infrastructure in the cybersphere as a composition of national security.....	95
Lysenko L.K. Domestic legislation in the field of higher education for providing integration of Ukraine to the European educational space.....	102
Lisovska Yu.P. Administrative and legal approaches on ciberinfrastructure modeling in the system of information capital.....	109
Melnychenko B.B. Methodological basis of the study of the problem of administrative and legal support of public management.....	116
Petrunencko I.V. Directions of improvement of legislative regulation of economic and legal means of ensuring the effective use of public funds.....	121
Stolbovyi V.M. Classification of subjects of official legal relations in the sphere of national security of Ukraine	127

CRIMINAL PROCESS

Drozd V.R. The right to access to courts: problem questions on the stage of the beginning of pre-trial investigation	133
Yevdokimenko S.V. Use of assessment of property for joint-economic examination.....	139
Samoilenko O.A. To the question of the investigator's assessment of the materials of the initial verification of operative information about a crime committed in cyberspace.....	145

INTERNATIONAL LAW

Voitovych P.P. Foreign policy as a form of state will.....	152
---	-----

TOPICAL ISSUES OF JURIDICAL SCIENCE

Didkivska H.V. Individual aspects of the establishment of international cooperation of Ukraine in the area of crime prevention.....	158
Biloshytska N.M. Strategic planning as a key factor in improving the efficiency of administrative management.....	164
Tishchenko V.V. The concept and essence of administrative activities of the National police of Ukraine in the context of ensuring the rights of citizens.....	172
Nurullaiev I.S. Issue of the international legal personality of the international non-governmental organizations in the sector of international legal cooperation in crime prevention.....	180

УДК 342.1

Письменна О.П.

*к.ю.н., доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави і права та адміністративного права
Донецький національний університет імені Василя Стуса*

Мордяк І.А.

*студентка юридичного факультету
Донецький національний університет імені Василя Стуса*

Гордейчук А.В.

*студентка юридичного факультету
Донецький національний університет імені Василя Стуса*

ОСНОВНІ АСПЕКТИ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ПРАВА ТА ЕКОНОМІКИ В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Постановка проблеми. Основними категоріями, які визначають еволюцію людського буття протягом тривалого періоду розвитку сучасного суспільства, є економіка та право. Насамперед треба зазначити, що основою та фундаментом усього суспільного життя є економіка як система господарювання, що забезпечує оптимальне використання обмежених ресурсів, необхідних для задоволення необмежених потреб. В таких умовах важливою є економічна роль держави, яка реалізується через механізм правового регулювання. Вплив права на економіку відбувається як закріплення у правових нормах сформованих економічних відносин.

Інтенсифікація суспільних зв'язків, поширення комунікацій та зростання значення права як механізму гарантування прав та свобод людини сприяє активнішій взаємодії сучасного правового життя з іншими сферами суспільного життя. Стратегічним та важливим для сучасної держави є взаємовплив права та економіки. Так, питання взаємодії права та економіки часто порушується в економічній та юридичній науці, адже воно має не лише теоретичне, але й практичне значення, оскільки масове нехтування правовими нормами, недоліки в законодавстві та відсутність досконалої

правової системи можуть призвести до руйнування економічних зв'язків і економічної кризи держави загалом. Важливим завданням сучасної науки є дослідження зв'язку між правом та економікою в сучасному суспільстві як складової частини моделі побудови інноваційної держави, а також вироблення основних шляхів забезпечення її сталого соціального та економічного розвитку.

Огляд останніх досліджень та публікацій. Дослідженням цієї проблематики займалось багато вітчизняних та зарубіжних учених: Д. Вовк, А. Гриценко, І. Бузько, В. Князева, Л. Богораз, Н. Вітрук, Л. Шевченко тощо. Їх праці стали науково-теоретичним підґрунтям вирішення проблемних питань оптимальної взаємодії права та економіки в сучасному суспільстві для подолання проблем та використання сприятливих умов для розвитку, відображення економічних інтересів в праві, можливостей і меж дії права на економіку, визначення достатнього та якісного правового забезпечення економічної діяльності [4, с. 247].

Формулювання завдання дослідження. У цій статті основними завданнями є дослідження таких питань: поняття економічних відносин як предмета правового регулю-

вання; вплив права на економічні відносини в процесі правового регулювання; межі впливу права на економіку; негативні фактори взаємозв'язку права та економічних відносин; відшукання оптимального варіанту співвідношення різних методів правового регулювання економічних відносин із метою становлення соціально орієнтованої ринкової економіки.

Виклад основного матеріалу. Економіка – це система відносин щодо виробництва, розподілу, обміну і споживання матеріальних благ. Економіка певним чином визначає, детермінує потребу в появі, існуванні і зміні правових форм. Своєю чергою, правова форма є способом існування, виразу, розвитку і перетворення економічного змісту. Економіка впливає на право або безпосередньо, або опосередкованим шляхом – через державу, політику, правосвідомість та інше. Безпосередній вплив економіки на право проявляється в праві держави розпоряджатися засобами виробництва, які знаходяться в її власності. Найтипівішим є опосередкований вплив економіки на право. Це виявляється у визначенні державою розміру податків, мінімальної заробітної плати, строку відпустки, встановлення правил екологічної і технічної безпеки та інше. Щоб підкреслити вплив економіки на право, варто зазначити, що право відповідає матеріальним умовам життя, зумовлене ними, фіксує їх. Воно не може бути вищим за рівень економічного розвитку суспільства. В умовах трансформації економічної системи суспільства право може виступати як певний стимулятор розвитку цих відносин. Право не може насаджувати ринкові відносини, але може сприяти їхньому розвитку. Воно здатне зняти перепони на шляху до ринку, створити додаткові економічні стимули, закріпити економічні основи ринкової динаміки, визначити коло суб'єктів ринкових відносин та ін. В Україні право стимулювало забезпечення економічної свободи, розвиток права приватної власності, затвердження рівноправності форм власності, захист бізнесу від надмірного регулюючого впливу держави, запобі-

гання забрудненню довкілля та ін. Проте нові, більш розвинуті за своїм наповненням виробничі відносини не можуть з'явитися раніше, ніж будуть підготовлені необхідні матеріальні передумови. Право як основоположна та багатоаспектна сфера буття людини виникло, розвивається і функціонує в результаті великої кількості факторів, і економіка – чи не один із найважливіших серед них. Повертаючись до часів зародження людства в форматі державних утворень, можна побачити, що для закріплення й охорони чинного порядку виробництва, розподілу та присвоєння суспільного продукту з'являються перші джерела писаного права. Таким чином, розвиток виробництва, суспільний розподіл праці та його вдосконалення, виникнення відносин власності та обмін виробленими продуктами стимулюють потребу і необхідність у формуванні таких соціальних норм, які б регулювали права та обов'язки, заборони та можливості учасників ринкових відносин [5, с. 45].

Взаємодія права й економіки підпорядковується загальним закономірностям суспільного розвитку. З одного боку, економічні потреби суспільства викликають потребу правової форми регулювання визначених економічних відносин, юридичного закріплення й охорони різних форм власності, забезпечення самостійності виробників (наприклад, закони України «Про власність», «Про підприємництво», «Про податки» тощо). З іншого боку, правова форма економічних відносин є не просто необхідністю, а виконує активну організаторську функцію і тому значно впливає на економічну діяльність та виступає важливою складовою частиною механізму економічного процесу. Тобто економіка безпосередньо чи опосередковано визначає право, а право має на неї зворотний вплив [1, с. 92].

Основний вплив права на поведінку учасників економічних відносин проявляється через юридичні засоби, таким чином, економічна функція права має вибудовуватися на пошуку засобів та методів впливу на економіку держави. Право, враховуючи об'єк-

тивні закони економіки, прагне за допомогою нормативних правил поведінки встановити соціальну та економічну справедливість у суспільстві. Метою правового регулювання є гідне існування всіх членів суспільства. В ідеалі право щодо економіки має ґрунтуватися на свідомому врахуванні економічних закономірностей суспільного розвитку – у цьому разі воно сприятиме економічному прогресу. Важливо розуміти, що право не лише регулює, але й забороняє певні економічні відносини в суспільстві. Так, недосконалість певних правових норм, що здійснюють вплив на економічні відносини, може спричинити перешкоди економічному розвитку [3, с. 96]. Характер та межі втручання права у різні економічні відносини різняться, однак у будь-якому разі через правове регулювання держава має у своєму арсеналі багато інструментів впливу та економічних суб'єктів. Особливістю всіх економічних реформ сучасного періоду є сильний вплив держави в економіці через систему права. Так, реформування економіки неможливе без підготовки та прийняття відповідних законодавчих актів. Саме вони регулюють господарські відносини. В умовах максимального поєднання економічних та правових процесів суспільного життя зростає значення економічних досліджень, які безпосередньо пов'язані із законотворчістю. В цих умовах підвищується юридична підготовка економістів, а також орієнтація юридичної освіти на економіку [1, с. 92].

З метою узагальнення можна виокремити певні напрями взаємодії економіки і права на рівні держави: управління окремими напрямами економічної діяльності через відповідні державні органи шляхом використання ними законодавчо визначених повноважень; застосування правових норм, які санкціонуються державою; здійснення економічної функції держави через правові форми діяльності [4, с. 250].

Регулювання економічних відносин за допомогою права можна розділити на три умовних стадії (Рис. 1).

Перший етап не являє собою суто законодавчу діяльність, оскільки норми права можуть міститися і в інших джерелах права (правових звичаях, нормативно-правових договорах тощо). На другому етапі на основі об'єктивних прав суб'єкти правовідносин набувають статусу, які дає їм змогу вступити в певні економічні відносини з іншими учасниками цього процесу. На третій стадії відбувається ніби замикання процесу правового регулювання, що розпочинається з реальних суспільних відносин і завершується втіленням сформованих на такій підставі правил поведінки у реальні людські стосунки [3, с. 94].

Особлива роль у забезпеченні правового регулювання економічних відносин належить окремим галузям права. Це зумовлено багатогранністю і складністю економічних відносин, оскільки до них належить ціла низка зв'язків, що виникають у процесі виробни-

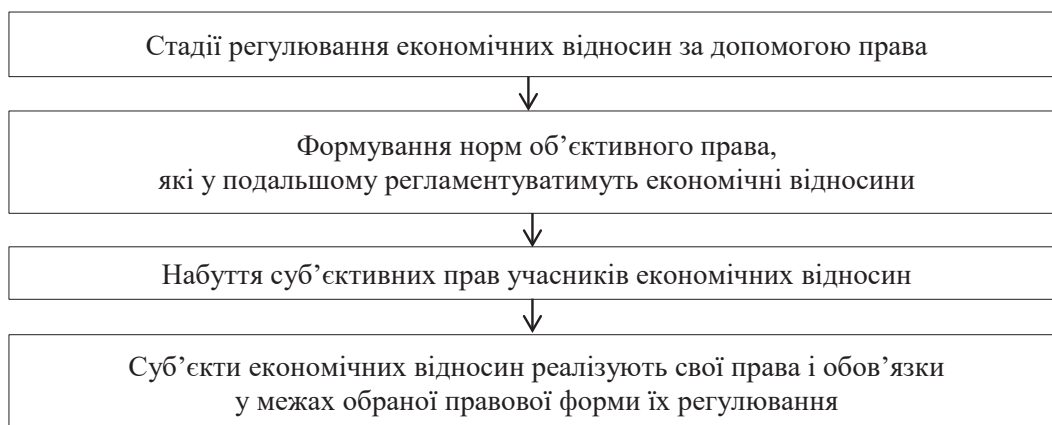

Рис. 1. Стадії регулювання економічних відносин за допомогою права

цтва і розподілу матеріальних благ. Різний характер і правова природа зв'язків, що об'єднуються в комплексну категорію економічних відносин, вказують на необхідність регулювання цих відносин шляхом поєднання норм різних галузей права, що відповідають змісту кожного різновиду суспільних відносин, які за своєю суттю можна зарахувати до економічних. Враховуючи зміст та сутність економічних відносин, можна зробити висновок, що їх правове регулювання проводиться за участю норм різних галузей права [3, с. 92].

Розглядаючи межі впливу права на економіку, варто зазначити, що правове регулювання, з одного боку, має виражати публічний інтерес, втілювати у собі цінності, що підтримуються суспільством, а з іншого – будуватися на усвідомлення первинного характеру економіки. Мається на увазі, що втручання права в економічні відносини має бути обґрунтованим, оскільки економічні процеси в державі мають історичний та об'єктивний характер. Таким чином, ідеальним буде створення та встановлення таких засобів та методів правового впливу, які б лише удосконалювали сутність розвитку економічних законів у суспільстві [1, с. 89]. Юридичні механізми, які не адаптовані до особливостей економічного розвитку держави, здатні призвести до розгортання негативних процесів. Наприклад, навіть політично вмотивоване та юридично закріплене надмірне підвищення соціальних стандартів тягне за собою загальнодержавну економічну кризу; непотрібне удосконалення стандартів та процедури ліцензування певного виду діяльності потягне за собою зростання корупції та сектору «тіньової» економіки в країні. Така ситуація може скластися, коли обрана державою юридична форма правового регулювання економіки явно суперечить економічній природі відносин. З іншого боку, держава через механізм правового регулювання підтримує вітчизняного виробника, руйнує схеми виведення капіталу і легалізації коштів, отриманих незаконним шля-

хом, забезпечує справедливу конкуренцію та бореться з монополізацією ринків [2, с. 56].

Багатогранність економічних зв'язків вказує на актуальність та важливість використання таких методів правового регулювання, які б забезпечили інтереси всіх учасників економічних відносин. Так, можна виділити такі методи правового регулювання: загальнодозвільні, які породжуються об'єктивними законами економіки (забезпечується вільний вибір виду економічної діяльності, самостійний вибір програми діяльності, вільний найм працівників, встановлення цінової політики в рамках законодавства, вільне використання прибутку та інше); дозвільні, що працюють за принципом «дозволено те, що передбачено законом» (застосовуються переважно щодо об'єктів державної власності, якими керують уповноважені органи держави, а також ті, які забезпечують функціонування держави); методи зобов'язань та заборон (використання цих методів є необхідним, коли йдеться про притягнення суб'єктів до юридичної відповідальності за вчинення правопорушень) [4, с. 256].

Висновки. Таким чином, досліджуючи проблематику взаємодії економіки та права, можна зробити висновок, що в сучасних умовах економічні відносини можуть повноцінно функціонувати лише у правовій формі. Правове регулювання економіки у суспільстві забезпечує рівноправність прав та обов'язків всіх учасників економічних відносин.

Однак варто зауважити, що надмірне проникнення правового регулювання в соціально-економічні сфери життєдіяльності суспільства можуть спричинити появу суперечностей, які призводять до занепаду економіки в державі. Нині можна виокремити такі основні проблеми взаємодії права та економіки в Україні: суттєві прогалини в податковому законодавстві, що призводить до ухилення від сплати податків; відсутність механізму підтримки вітчизняного виробника; недосконалість систем реєстрації суб'єктів підприємницької діяльності, що призводить до великих затрат часу; наявність великої кількості

обмежень щодо здійснення підприємницької діяльності, в результаті чого зростає корупція та хабарництво; відсутність механізму запобігання монополізму, який призводить до занепаду малого та середнього бізнесу. Співвідношення права й економіки, їхні прямі та зворотні зв'язки виявляються в тому, що:

- певні економічні відносини, що виникають об'єктивно, породжують необхідність установлення адекватної правової форми, що їх закріплює, підтримує й охороняє;

- право здатне як стимулювати, так і гальмувати розвиток певних економічних відносин;
- право встановлює юридичну відповідальність за правопорушення у сфері економіки;
- опосередкований вплив економіки на право виявляється в тому, що державою визначаються розміри податків, мінімум заробітної плати тощо;
- право визначає цілі, завдання, принципи ринкових відносин, закріплює тенденції їх розвитку.

Анотація

Розглянуто проблематику взаємозв'язку та співвідношення права та економіки в суспільстві. Визначено першочергові завдання, цілі та мету впливу права на економіку держави. Охарактеризовано основні стадії правового регулювання економічних відносин. Розглянуто характер та межі втручання права в різні економічні відносини. Сформовано основні негативні тенденції впливу права на економічну систему України.

Ключові слова: економіка, право, економічні відносини, правове регулювання, стадії правового регулювання, правозастосування, межі правового регулювання.

Аннотация

Рассмотрена проблематика взаимосвязи и соотношения права и экономики в обществе. Определены первоочередные задачи, цели и цели воздействия права на экономику государства. Охарактеризованы основные стадии правового регулирования экономических отношений. Рассмотрены характер и пределы вмешательства права в различные экономические отношения. Сформированы основные негативные тенденции влияния права на экономическую систему Украины.

Ключевые слова: экономика, право, экономические отношения, правовое регулирование, стадии правового регулирования, правоприменение, пределы правового регулирования.

Pysmenna O.P., Mordiak I.A., Gordeichuk A.V. Main aspects of related rights and economics in modern society

Summary

The problems of the relationship and the relation between law and economics in society are considered. The primary tasks, goals and purpose of the influence of the right on the state economy are determined. The main stages of legal regulation of economic relations are described. The character and scope of law interference in various economic relations are considered. The main negative tendencies of the influence of the right on the economic system of Ukraine are formed.

Key words: economy, law, economic relations, legal regulation, stages of legal regulation, application of law, limits of legal regulation.

Список використаних джерел:

1. Вовк І.А. Як право впливає на економічні відносини: аналіз стадії правового регулювання. *Економічна теорія і право*. 2015. № 3. С. 89–98.
2. Гончаренко О.Г. Співвідношення економічних прав з іншими правами людини і громадянина в Україні. *Право України*. 2016. № 9. С. 55–58.
3. Ковальський О.В. Економічні права людини як прояв взаємовпливу права та економіки. *Актуальні проблеми держави і права*. 2017. № 5. С. 90–96.
4. Оніщенко Н. Право й економіка: взаємовплив і паритетні начала розвитку. *Філософія права і загальна теорія права*. 2016. № 2. С. 249–257.
5. Петракова К. Інституційні аспекти взаємозв'язку економіки і політики в перехідному суспільстві. *Теорія та історія державного управління*. 2015. № 3. С. 42–49.

**КОДИФІКАЦІЯ МУНІЦИПАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ:
ДО ПИТАННЯ СИСТЕМАТИЗАЦІЇ НОРМ ПРО СЛУЖБУ
В ОРГАНАХ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ**

Постановка проблеми. Положення про службу в органах місцевого самоврядування нині містяться у Законі «Про службу в органах місцевого самоврядування» 2001 р., який «регулює правові, організаційні, матеріальні та соціальні умови реалізації громадянами України права на службу в органах місцевого самоврядування, визначає загальні засади діяльності посадових осіб місцевого самоврядування, їх правовий статус, порядок та правові гарантії перебування на службі в органах місцевого самоврядування» [1]. У контексті аналізу кодифікації муніципального законодавства доцільно проаналізувати питання їхньої кодифікації в законодавчих актах цієї галузі.

Огляд останніх досліджень і публікацій. Проблеми служби в органах місцевого самоврядування є доволі популярними темами досліджень в українській юридичній літературі. Однак більшість опублікованих наукових результатів є підсумками аналізу інституту служби в органах місцевого самоврядування з адміністративно-правової точки зору. На монографічному рівні у контексті конституційно-правових проблем служби в органах місцевого самоврядування аналізувала лише К.М. Москальчук. Варто зауважити, що у своєму дослідженні вона не торкалась проблем систематизації відповідного законодавства загалом та його кодифікації зокрема. А тому ця стаття є нагальним внеском у вирішення важливого наукового завдання – впорядкування норм цього інституту законодавства України.

Формулювання завдання дослідження. Метою статті є аналіз перспектив кодифікації положень законодавства України про службу в органах місцевого самоврядування загалом та в актах муніципального законодавства зокрема.

Виклад основного матеріалу. Проект Кодексу законів про місцеве самоврядування України містить в Особливій частині, Книзі другій «Організаційно-правові основи місцевого самоврядування» Розділ XI «Особливості статусу міста-героя Севастополя та особливості здійснення місцевого самоврядування в місті Севастополі», який, крім положень, що повністю відповідають назві цього Розділу, містить також і положення про службу в органах місцевого самоврядування. У попередньому підрозділі нашого дослідження вже було висунуто тезу, що сталась технічна помилка і відповідний розділ, присвячений цій службі, не було виокремлено. Інститут служби в органах місцевого самоврядування в рамках Розділу XI проекту Кодексу законів про місцеве самоврядування в Україні» представлено такими главами: Глава 69 «Загальні засади організації служби в органах місцевого самоврядування та в їх апараті», Глава 70 «Правовий статус посадових осіб місцевого самоврядування», Глава 71 «Проходження служби в органах місцевого самоврядування та службова кар'єра», Глава 72 «Припинення служби в органах місцевого самоврядування», Глава 73 «Матеріальне та соціально-побутове забезпечення посадових осіб місцевого самоврядування».

Закон «Про службу в органах місцевого самоврядування» 2001 р. складається з 7 розділів: перший містить загальні положення, а останній (Розділ 7) – прикінцеві та перехідні положення, пов'язані зі службою в органах місцевого самоврядування. Крім того, до числа структурних елементів аналізованого Закону входять такі:

– Розділ II «Правовий статус посадових осіб місцевого самоврядування» (Глава 70 у проекті Кодексу законів про місцеve самоврядування в Україні);

– Розділ III «Проходження служби в органах місцевого самоврядування та службова кар'єра» (Глава 71 у проекті Кодексу законів про місцеve самоврядування в Україні);

– Розділ IV «Припинення служби в органах місцевого самоврядування» (Глава 72 у проекті Кодексу законів про місцеve самоврядування в Україні);

– Розділ V «Матеріальне та соціально-побутове забезпечення посадових осіб місцевого самоврядування» (Глава 73 у проекті Кодексу законів про місцеve самоврядування в Україні);

– Розділ VI «Відповідальність за порушення законодавства про службу в органах місцевого самоврядування» (у проекті Кодексу законів про місцеve самоврядування в Україні аналогічної глави немає, але варто зазначити, що до цього Розділу входять лише дві статті, які мають відсильний характер, – ст. 23 «Відповідальність за порушення законодавства про службу в органах місцевого самоврядування» встановлює, що «особи, винні у порушенні законодавства про службу в органах місцевого самоврядування, притягуються до цивільної, адміністративної або кримінальної відповідальності згідно із законом» [1]. Ст. 24 «Відповідальність посадової особи місцевого самоврядування» складається з двох частин:

«Матеріальна шкода, завдана територіальній громаді незаконними рішеннями сільських, селищних, міських голів, голів районних у місті, районних та обласних рад, їх

заступників, керівників управлінь, відділів, інших структурних підрозділів виконавчих органів місцевого самоврядування, діями чи бездіяльністю посадових осіб місцевого самоврядування під час здійснення ними своїх повноважень, відшкодовується за рахунок місцевого бюджету в порядку, встановленому законом.

Сільські, селищні, міські, районні у місті, районні та обласні ради, сільський, селищний, міський голова, голова районної у місті, районної та обласної ради мають право зворотної вимоги (регресу) до посадової особи місцевого самоврядування, яка заподіяла шкоду територіальній громаді, у розмірах і порядку, визначених законами України та статутами територіальних громад, прийнятими відповідно до законів України» [1].

Враховуючи відсильний характер норм двох вищенаведених статей, цілком зрозуміло, що вони могли і не бути включені до проекту Кодексу законів про місцеve самоврядування в Україні.

Здавалося б, що положення про службу в органах місцевого самоврядування (положення про муніципальну службу) як раз і доцільно кодифікувати в межах Кодексу законів про місцеve самоврядування України (Муніципального кодексу України). Навіть назви цього кодифікаційного акта та інституту законодавства, який кодифікується, є співзвучними. Однак аргументів «проти» такого рішення набагато більше, ніж аргументів на користь його прийняття.

Аргументацію недоцільності кодифікації положень про службу в органах місцевого самоврядування в межах проекту Кодексу законів про місцеve самоврядування в Україні доцільно почати з того, що нині в Україні публічна влада представлена у двох різновидах – це державна влада та місцеve самоврядування. Відповідно, особи, які обрали проходити публічну службу, будуючи службову кар'єру, можуть проходити публічну службу як в органах державної влади, так і в органах місцевого самоврядування.

Логічним виглядає те, що обидва види публічної служби – служба в органах державної влади та служба в органах місцевого самоврядування – мають регламентуватись таким чином, щоб у відповідному нормативно-правовому акті була б:

– перша частина, присвячена публічній службі загалом та особливостям її проходження в Україні;

– друга частина, присвячена особливостям такого виду публічної служби в Україні, як державна служба (служба в органах державної влади);

– третя частина, присвячена особливостям такого виду публічної служби в Україні, як служба в органах місцевого самоврядування (муніципальна служба).

Нині в Україні немає такого нормативно-правового акта. Варто рекомендувати розробити та прийняти його. У межах такого нормативно-правового акта доцільно кодифікувати положення:

– Закону «Про державну службу» 2015 р.;

– Закону «Про службу в органах місцевого самоврядування» 2001 р.

Слід звернути увагу на той факт, що Закон «Про державну службу» було оновлено у 2015 р., а Закон «Про службу в органах місцевого самоврядування» аналогічних змін та доповнень не зазнав. На сучасному етапі Закон «Про службу в органах місцевого самоврядування» містить низку норм, які є старішими за оновлені положення Закону «Про державну службу» 2015 р.

Закон «Про державну службу» 2015 р. визначає «принципи, правові та організаційні засади забезпечення публічної, професійної, політично неупередженої, ефективної, орієнтованої на громадян державної служби, яка функціонує в інтересах держави і суспільства, а також порядок реалізації громадянами України права рівного доступу до державної служби, що базується на їхніх особистих якостях та досягненнях» [2].

Цей Закон за обсягом є значно більшим за Закон «Про службу в органах місцевого само-

врядування» 2001 р. Такого висновку можна дійти, порівнюючи загальну кількість статей у цих двох законах, а також їхню структуру. До Закону «Про державну службу» 2015 р., крім розділів, які містяться у Законі «Про службу в органах місцевого самоврядування» 2001 р., включено ще й такі розділи: Розділ III «Управління державною службою», Розділ IV «Вступ на державну службу», Розділ VII «Робочий час і час відпочинку державного службовця. Відпустки», Розділ VIII «Дисциплінарна та матеріальна відповідальність державних службовців».

Про більш ґрунтовний характер Закону «Про державну службу» 2015 р. у порівнянні з Законом «Про службу в органах місцевого самоврядування» 2001 р. свідчить також і те, як визначаються поняття «державна служба» та «служба в органах місцевого самоврядування». Можна було б вважати, що оскільки державна служба та служба в органах місцевого самоврядування є різновидами публічної служби, це, по-перше, мало б відобразитись у дефініціях цих понять, по-друге, що самі дефініції мають бути доволі подібними.

Однак майже 15-річний «розрив» між прийняттям Закону «Про службу в органах місцевого самоврядування» та Закону «Про державну службу» у редакції 2015 р. спростовують цю тезу.

Відповідно до ст. 1 Закону «Про службу в органах місцевого самоврядування» «служба в органах місцевого самоврядування – це професійна, на постійній основі діяльність громадян України, які обіймають посади в органах місцевого самоврядування, що спрямована на реалізацію територіальною громадою свого права на місцеве самоврядування та окремих повноважень органів виконавчої влади, наданих законом» [1].

Відповідно до ст. 1 Закону «Про державну службу» у редакції 2015 р. «державна служба – це публічна, професійна, політично неупереджена діяльність із практичного виконання завдань і функцій держави, зокрема щодо:

1) аналізу державної політики на загальнодержавному, галузевому і регіональному

рівнях та підготовки пропозицій стосовно її формування, у тому числі розроблення та проведення експертизи проектів програм, концепцій, стратегій, проектів законів та інших нормативно-правових актів, проектів міжнародних договорів;

2) забезпечення реалізації державної політики, виконання загальнодержавних, галузевих і регіональних програм, виконання законів та інших нормативно-правових актів;

3) забезпечення надання доступних і якісних адміністративних послуг;

4) здійснення державного нагляду та контролю за дотриманням законодавства;

5) управління державними фінансовими ресурсами, майном та контролю за їх використанням;

6) управління персоналом державних органів;

7) реалізації інших повноважень державного органу, визначених законодавством» [2].

Ще один приклад. Бракує узгодженості перелікам принципів, із дотриманням яких здійснюється державна служба та служба в органах місцевого самоврядування. Враховуючи, що ці два види служби є різновидами публічної служби, мало б бути значно більше збігів у цих переліках (нижче процитовані відповідні статті з аналізованих законів, курсивом нами виділено ті принципи, які згадуються як у Законі «Про державну службу» у редакції 2015 р., так і у Законі «Про службу в органах місцевого самоврядування»).

Отже, ст. 4 «Принципи державної служби» Закону «Про державну службу» у редакції 2015 р. передбачає, що «державна служба здійснюється з дотриманням таких принципів: 1) *верховенства права* <...>; 2) *законності* <...>; 3) *професіоналізму* <...>; 4) *патріотизму* <...>; 5) *добročесності* <...>; 6) *ефективності* <...>; 7) *забезпечення рівного доступу до державної служби* <...>; 8) *політичної неупередженості* <...>; 9) *прозорості* <...>; 10) *стабільності*» [2]. Підкреслимо, що в Законі кожен принцип конкретизується одразу після того, як його названо, але

у контексті нашого дослідження не має значення, як саме визначено той чи інший принцип державної служби.

Свою чергою, ст. 4 «Основні принципи служби в органах місцевого самоврядування» Закону «Про службу в органах місцевого самоврядування» 2001 р. встановлює, що «служба в органах місцевого самоврядування здійснюється на таких основних принципах: служіння територіальній громаді; поєднання місцевих і державних інтересів; *верховенства права*, демократизму і *законності*; гуманізму і соціальної справедливості; гласності; пріоритету прав та свобод людини і громадянина; рівних можливостей доступу громадян до служби в органах місцевого самоврядування з урахуванням їх ділових якостей та професійної підготовки; *професіоналізму*, компетентності, ініціативності, чесності, відданості справі; підконтрольності, підзвітності, персональної відповідальності за порушення дисципліни і неналежне виконання службових обов'язків; дотримання прав місцевого самоврядування; правової і соціальної захищеності посадових осіб місцевого самоврядування; захисту інтересів відповідної територіальної громади; фінансового та матеріально-технічного забезпечення служби за рахунок коштів місцевого бюджету; самостійності кадрової політики в територіальній громаді» [1].

Варто підкреслити, що ст. 4 Закону «Про державну службу» у редакції 2015 р. має назву «Принципи державної служби», а ст. 4 Закону «Про службу в органах місцевого самоврядування» 2001 р. має назву «Основні принципи служби в органах місцевого самоврядування». Водночас ст. 4 Закону «Про державну службу» містить більш лаконічний перелік принципів відповідного різновиду публічної служби, ніж ст. 4 Закону «Про службу в органах місцевого самоврядування», в якій йдеться не про усі, а лише про основні принципи.

Також зауважимо, що поки що в українській юридичній літературі не сформульовано пропозицій щодо доцільності кодифікації положень про службу в органах місцевого

самоврядування в межах Кодексу законів про місцеve самоврядування в Україні (Муніципального кодексу України). На монографічному рівні з погляду науки конституційного права та муніципального права питання служби в органах місцевого самоврядування дослідила К.М. Москальчук. Вона успішно захистила дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук на тему «Конституційне право доступу громадян України до служби в органах місцевого самоврядування». К.М. Москальчук представила свою роботу на захист у 2013 р., коли вже був наявний проект Кодексу законів про місцеve самоврядування в Україні, однак цей проект зовсім не згадується в її дослідженні, хоча нею сформульовано висновки та пропозиції, спрямовані на подальше удосконалення нормативно-правової регламентації цього суб'єктивного права (К.М. Москальчук обрала метою роботи «комплексне дослідження

поняття, структури та нормативно-правової регламентації права доступу громадян України до служби в органах місцевого самоврядування, а також його гарантій» та визначила, що предметом її дослідження виступає «конституційне право доступу громадян України до служби в органах місцевого самоврядування» [3, с. 4–5]).

Висновки. Резюмуючи, варто узагальнити, що слід підтримати інституційну кодифікацію положень про службу в органах місцевого самоврядування в рамках такого перспективного кодифікованого акта, як Закон «Про публічну службу в Україні», а не у Кодексі законів про місцеve самоврядування в Україні.

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі вбачаються в аналізі європейського досвіду кодифікації норм муніципального законодавства та оцінці можливостей запозичення його в Україні [4; 5].

Анотація

У статті у контексті дослідження перспектив систематизації муніципального законодавства України обґрунтовується, що варто підтримати інституційну кодифікацію положень про службу в органах місцевого самоврядування в рамках такого перспективного кодифікованого акта, як Закон «Про публічну службу в Україні», а не у Кодексі законів про місцеve самоврядування в Україні.

Ключові слова: муніципальне законодавство, систематизація, систематизація муніципального законодавства, кодифікація муніципального законодавства, служба в органах місцевого самоврядування.

Аннотация

В статье в контексте исследования перспектив систематизации муніципального законодательства Украины обосновывается, что следует поддержать институциональную кодификацию положений о службе в органах местного самоуправления в рамках такого перспективного кодифицированного акта, как Закон «О публичной службе в Украине», а не в рамках Кодекса законов о местном самоуправлении в Украине.

Ключевые слова: муниципальное законодательство, систематизация, систематизация муниципального законодательства, кодификация муниципального законодательства, служба в органах местного самоуправления.

Holovko K.V. Codification of municipal legislation of Ukraine: on the systematization of rules on service in local self-government bodies

Summary

In the context of the study of the prospects for systematization of municipal legislation of Ukraine, it is substantiated that institutional codification of the provisions on service in local self-government bodies should be supported within the framework of such a perspective codified act as the Law “On Public Service in Ukraine” and not in the Code of Laws on Local Self-Government in Ukraine.

Key words: municipal legislation, systematization, systematization of municipal legislation, codification of municipal legislation, local self-government bodies’ service.

Список використаних джерел:

1. Про службу в органах місцевого самоврядування : Закон України від 7 червня 2001 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 33. Ст. 175.
2. Про державну службу : Закон України від 10 грудня 2015 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 4. Ст. 43.
3. Москальчук К.М. Конституційне право доступу громадян України до служби в органах місцевого самоврядування : дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2013. 227 с.
4. Мішина Н.В. Конституційна регламентація місцевого самоврядування в Україні: сучасність та перспективи. *Публічне право*. 2015. № 3. С. 66–71.
5. Мішина Н. «Кодекс зебри» як модельна схема інкорпорації європейських стандартів прав людини. *Актуальні проблеми правознавства* : науковий збірник ЮФ ТНЕУ. Тернопіль : Вектор, 2013. Вип. 3. С. 113–120.

Піфко О.О.

К.Ю.Н.,

доцент кафедри конституційного права
та порівняльного правознавства юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СТАТУСУ ПРОФЕСІЙНИХ СПІЛОК У ЛАТВІЇ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

Постановка проблеми. Професійні спілки (далі – профспілки) відіграють важливу роль у всіх сучасних демократичних країнах, оскільки вони не тільки захищають трудові та соціально-економічні права своїх членів, але й беруть участь у розробленні та здійсненні державної політики в галузі трудових відносин, оплати праці, охорони праці, соціального захисту тощо. Дослідження історичних особливостей розвитку конституційно-правового регулювання статусу професійних спілок дасть змогу краще зрозуміти їх сутність та з нових позицій осмислити роль профспілок у формуванні та розбудові громадянського суспільства. Вивчення досвіду (в тому числі історичного) країн-членів Європейського Союзу (далі – ЄС) у правовому регулюванні статусу профспілок набуває особливого значення у світлі нещодавнього закріплення в тексті Конституції України [1] положень щодо незворотності європейського та євроатлантичного курсу України. Аналіз саме досвіду Латвії у сфері становлення та сучасного конституційно-правового регулювання профспілок є актуальним для України, оскільки на певних історичних етапах діяльність профспілок в обох країнах регулювалася одними й тими самими нормативними актами, а задекларований Україною шлях до ЄС Латвія вже успішно пройшла й нині є повноцінним членом ЄС.

Огляд останніх досліджень і публікацій. В Україні окремі аспекти розвитку профспілок у країнах ЄС досліджувалися такими вченими, як Ю.В. Кириченко, В.В. Соломінчук,

О.А. Трюхан, Ф.А. Цесарський, А.Ю. Шакірова тощо. Разом із тим дослідження історичних етапів становлення та сучасного стану конституційно-правового регулювання статусу профспілок у Латвії практично не проводилося.

Формулювання завдання дослідження. Метою статті є дослідження основних історичних етапів та сучасного стану конституційно-правового регулювання статусу профспілок у Латвії.

Виклад основного матеріалу. Створення перших профспілок і початок правового регулювання їх діяльності в Латвії відбувалися в історичний період перебування латвійських земель у складі Російської Імперії. В Російській Імперії порядок створення і діяльності профспілок регулювався Тимчасовими правилами про товариства і союзи [2]. Товариством визначалося об'єднання кількох осіб, які, не маючи задачею отримання для себе прибутку від ведення будь-якого підприємства, обрали предметом своєї спільної діяльності певну мету, а союзом – об'єднання двох або кількох таких товариств. Товариства та союзи могли створюватися без отримання на те дозволу державної влади, з дотриманням правил, що містяться у цьому акті. Водночас Міністру внутрішніх справ надавалося право в будь-який час на свій розсуд припиняти діяльність товариств і союзів, якщо їх діяльність визнається ним такою, що загрожує громадському порядку чи безпеці.

Друга частина Тимчасових правил була присвячена окремо регулюванню діяльності профспілок. Зокрема, визначалося, що

профспілки мають на меті з'ясування та узгодження економічних інтересів, покращення умов праці своїх членів або підняття продуктивності належних їм підприємств. Також окреслювалися цілі, які ставить перед собою профспілка, визначався порядок реєстрації профспілок, відомості, які мали бути в статуті тощо. Отже, на відміну від Латвії, де початкові етапи функціонування профспілок відбувалися виключно в контексті правового регулювання правовими актами Російської Імперії, в Україні таке регулювання діяло тільки на частині території.

Конституція Латвійської Республіки від 15 лютого 1922 р. [3], проголошуючи, що Латвія є незалежною демократичною республікою, жодним чином не врегульовувала як безпосередньо статус профспілок, так і статус об'єднань загалом (конституція взагалі не мала окремого розділу про права та обов'язки громадян). Реалізація права на об'єднання та статус об'єднань регулювалися Законом Латвії «Про асоціації, спілки та політичні організації» від 8 липня 1923 р. [4]. Відповідно до ст. 1 цього закону всі, хто проживає в Латвії, мають право вільно об'єднуватися в асоціації, спілки та політичні організації, а діяльність та цілі цих асоціацій, спілок та політичних організацій не має суперечити законам Латвійської Республіки. Отже, право на об'єднання поширювалося не тільки на громадян Латвії, а на всіх осіб, які проживали в Латвії. Членами об'єднань могли бути як чоловіки, так і жінки, які досягли 18 років. Закон містив і низку обмежень щодо членства в об'єднаннях, зокрема, члени органів управління таких організацій не могли мати постійного місця проживання за кордоном, а організації, засновані іноземцями, мали отримувати спеціальний дозвіл міністра внутрішніх справ.

Реєстрація об'єднань, у тому числі і профспілок, здійснювалася судами. З цією метою до суду за місцем знаходження профспілки подавалася заява з підписами не менше п'яти засновників та статут. Водночас ст. 8 Закону Латвії «Про асоціації, спілки та політичні ор-

ганізації» від 8 липня 1923 р. [4] зобов'язувала об'єднання та їх структурні підрозділи окремо повідомляти місцеву поліцію про своє місцезнаходження, а також повідомляти імена та місце проживання членів своїх керівних органів.

Регулювання діяльності профспілок на основі принципів демократії, котре похитнулося після державного перевороту 1934 р., із радянською окупацією Латвії у 1940 р. остаточно припинилося. Саме діяльність окремих профспілок Латвії мала істотний вплив на закріплення комуністичного режиму в Латвії [5]. Вже 30 серпня 1940 р. була прийнята Конституція Латвійської РСР, відповідно до ст. 98 якої громадянам Латвійської РСР забезпечується право об'єднання в громадські організації (профспілки, кооперативні об'єднання, організації молоді, спортивні, культурні, технічні та наукові об'єднання) [6], а ст. 113 надавала профспілкам право висунення кандидатів на виборах депутатів. Тобто положення цієї Конституції щодо профспілок цілковито дублювали положення Конституції СРСР [7]. Конституція Латвійської РСР 1978 р. [8] не привнесла суттєвих змін у регулювання статусу профспілок.

11 січня 1990 р. було прийнято Закон «Про внесення змін до статей 6, 7 і 49 Конституції Латвійської РСР (Основного Закону)» [9], який вносив зміни і до конституційного регулювання статусу профспілок, зокрема, на конституційному рівні скасовувалася провідна роль Комуністичної партії, а політичним партіям та іншим об'єднанням держава гарантувала вільне здійснення своїх статутних завдань. Нова редакція ст. 49 Конституції Латвійської РСР декларувала, що громадяни Латвійської РСР мають право об'єднуватися в партійні та інші громадські організації, а членство громадянина в партії чи іншій громадській організації не є перевагою і жодним чином не може обмежувати його в правах. Саме з прийняттям цих змін до Конституції в Латвії почалися демократичні перетворення щодо регламентації статусу профспілок. При-

йнятий 10 грудня 1990 р. спеціальний Закон СРСР «Про професійні спілки, права та гарантії їхньої діяльності» [10] в Латвії вже не діяв, оскільки, відповідно до п. 6 Декларації про відновлення незалежності Латвійської Республіки від травня 1990 р. [11], під час перехідного періоду дозволялося застосовувати тільки закони Латвійської РСР, а не СРСР. Разом із тим вже через три дні після прийняття Закону СРСР «Про професійні спілки, права та гарантії їхньої діяльності» був прийнятий Закон Латвії «Про профспілки» [12]. Отже, у Латвії доволі швидко був прийнятий спеціальний закон про профспілки, на відміну від України та деяких інших республік колишнього СРСР, в яких після проголошення незалежності ще тривалий час порядок створення та діяльності профспілок продовжував регулюватися нормативними актами СРСР.

Проаналізуємо основні аспекти створення та діяльності профспілок за Законом Латвії «Про професійні спілки». Названим Законом профспілки визначалися незалежними громадськими організаціями, які виражають, представляють і захищають трудові та соціально-економічні права й інтереси своїх членів відповідно до законодавства Латвійської Республіки, принципів та норм, викладених у Загальній декларації прав людини [13] та міжнародних пактах і конвенціях. Реєстрація профспілок здійснювалася Міністерством юстиції Латвійської Республіки протягом одного місяця з моменту отримання заяви та статуту профспілки. Необхідною умовою для реєстрації профспілки була наявність в її складі щонайменше 50 членів або принаймні 1/4 працівників відповідного підприємства або установи. Таке законодавче встановлення вимог щодо мінімального членства низкою міжнародних органів та організацій оцінювалося як надмірне і таке, що обмежує реалізацію права на об'єднання у профспілки [14]. Також Закон «Про професійні спілки» закріплював принципи незалежності та рівності профспілок, регулював відносини профспілок із державними інституціями та роботодавця-

ми, їх права, фінансову діяльність та порядок припинення діяльності.

Окремим етапом варто виділити розвиток конституційно-правового регулювання статусу профспілок у Латвії після вступу до ЄС. Окрім національного законодавства та ратифікованих міжнародних актів, на регулювання окремих аспектів діяльності профспілок поширилися і норми права ЄС, а дотримання демократичних засад у діяльності профспілок на території Латвії почали моніторити відповідні інституції ЄС. Хоча перед вступом до ЄС законодавство Латвії про профспілки і зазнало низку змін, спрямованих на його гармонізацію з нормами та стандартами ЄС [15, с. 92], проте така гармонізація активно тривала і після вступу до ЄС. Так, у 2014 р. було прийнято новий Закон Латвії «Про професійні спілки» [16]. Названий закон вніс досить суттєві корективи у правове регулювання створення та діяльності профспілок. Зокрема, на відміну від закону 1990 р., який визначав, що право на створення профспілок мають громадяни Латвійської Республіки, які працюють або навчаються, новий закон про профспілки визначає, що кожен має право вільно створювати профспілку або вступати до неї без будь-якої дискримінації. Ця зміна пояснюється тим, що саме термін «кожен» використовується у ст. 102 Конституції Латвійської Республіки [17].

По-новому сформульовані і законодавчі вимоги щодо мінімальної кількості членів профспілки. Кількість засновників профспілки не може бути меншою за 15 або менше однієї чверті від загальної кількості працівників, але ця кількість не може бути менше п'яти осіб. Кількість засновників профспілки, що формується за межами підприємства, не може бути меншою за 50. Як бачимо, законодавець хоч і вніс альтернативу щодо мінімальної кількості членів профспілок, повністю не відмовився від критикованої окремими міжнародними органами та організаціями мінімальної кількості членів профспілок. Більш детальної регламентації в новому законі набула процедура реєстрації

профспілок, зокрема визначено відомості про профспілку, які мають міститися в Державному реєстрі асоціацій та фондів, по-новому сформульовані засади представництва профспілок у соціальному діалозі та інституціях тристороннього співробітництва, а також у відносинах із державними та місцевими органами влади тощо. Окрім спеціального закону про профспілки, аспекти діяльності профспілок також регулюються законами Латвії «Про працю» [18], «Про страйк» [19], «Про трудові спори» [20], «Про асоціації та фонди» [21] тощо. Хоча при вступі до ЄС законодавство Латвії, що регулює діяльність профспілок і зазнало істотних змін, спрямованих на їх гармонізацію з нормами ЄС, проте окремі положення конституційно-правового регулювання статусу профспілок потребують подальшого удосконалення.

Висновки. Можна виокремити основні етапи становлення та розвитку конституційно-правового регулювання статусу профспілок у Латвії.

1. *Перший етап*, що почався зі створення перших профспілок на території Латвії і тривав до 1922 р., характеризується зародженням правового регулювання профспілок на землях Латвії, що перебували на той час у складі Російської Імперії. Початок правового регулювання діяльності профспілок у Латвії відбувався на основі нормативних актів Російської Імперії і почався значно пізніше, ніж у більшості тогочасних країнах Європи.

2. *Міжвоєнний період* (1918–1939 рр.). Прийняті на основі Конституції Латвійської Республіки від 15 лютого 1922 р. нормативно-правові акти закріплювали демократичні засади діяльності профспілок, хоча і містили значні (за сучасними стандартами) обмеження щодо членства в профспілках. Подальший розвиток демократичних засад у діяльності профспілок призупинився після державного

перевороту 1934 р., а з радянською окупацією Латвії у 1940 р. остаточно припинився.

3. *Діяльність профспілок в умовах тоталітаризму у Латвійській РСР (1940–1990 рр.)*. Цей етап характеризується повною відсутністю самостійності в конституційно-правовому регулюванні статусу профспілок, оскільки законодавство Латвійської РСР у цій сфері практично цілком дублювало законодавчі положення СРСР. Хоча законодавство й наділяло профспілки доволі широкими правами, профспілки фактично були цілковито залежними від державної влади та діяли в її інтересах.

4. *Повернення до демократичних засад конституційно-правового регулювання статусу профспілок (1990–2004 рр.)*. Часткове відновлення Конституції Латвійської Республіки 1922 р. та внесення змін до Конституції Латвійської РСР вже у 1990 р. дало змогу прийняти Закон Латвії «Про профспілки», який закріплював незалежність та рівність профспілок, а також низку інших демократичних принципів функціонування профспілок. На відміну від України, де після проголошення незалежності ще тривалий час порядок створення та діяльності профспілок регулювався нормативними актами СРСР, у Латвії вже в 1990 р. діяв власний спеціальний закон про профспілки.

5. *Сучасний стан конституційно-правового регулювання статусу профспілок після вступу Латвії до ЄС та поширення на таке регулювання норм права ЄС (з 2004 р. і донині)*. Хоча при вступі до ЄС Закон Латвії «Про професійні спілки» та інші законодавчі акти, що регулюють діяльність профспілок, і зазнали істотних змін, спрямованих на їх гармонізацію з нормами ЄС, окремі положення конституційно-правового регулювання статусу профспілок все ще потребують подальшого удосконалення.

Анотація

Стаття присвячена дослідженню історичних етапів становлення та розвитку конституційно-правового регулювання статусу професійних спілок у Латвії. Окреслюються основні особливості конституційно-правового регулювання статусу професійних спілок у Латвії на відповідних історичних етапах. Аналізується сучасне конституційно-правове регулювання створення та діяльності профспілок у Латвії.

Ключові слова: професійні спілки, право на об'єднання, право на об'єднання в професійні спілки, статус професійних спілок, діяльність професійних спілок, свобода професійних спілок, історія статусу професійних спілок у Латвії.

Аннотация

Статья посвящена исследованию исторических этапов становления и развития конституционно-правового регулирования статуса профессиональных союзов в Латвии. Определяются основные особенности конституционно-правового регулирования статуса профессиональных союзов в Латвии на соответствующих исторических этапах. Анализируется современное конституционно-правовое регулирование создания и деятельности профсоюзов в Латвии.

Ключевые слова: профессиональные союзы, право на объединение, право на объединение в профессиональные союзы, статус профессиональных союзов, деятельность профессиональных союзов, свобода профессиональных союзов, история статуса профессиональных союзов в Латвии.

Pifko O.O. Constitutional and legal regulation of the trade union status in Latvia: the past and the present

Summary

The article explores the historic periods of the formation and development of the constitutional and legal regulation of the trade union status in Latvia. It outlines the key peculiarities of the constitutional and legal regulation of the trade union status in Latvia during particular historic periods. It studies the present-day constitutional and legal regulation of the establishment of trade unions and their activities in Latvia.

Key words: trade unions, right to freedom of association, right to form and join trade unions, trade union status, activities of trade unions, trade union freedom, history of the trade union status in Latvia.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
2. Именной высочайший указ правительствующему сенату о временных правилах об обществах и союзах от 4 марта 1906 г. URL: <http://constitution.garant.ru/history/act1600-1918/5205/>.
3. Latvijas Republikas Satversme pieņemtā 1922. gada 15. Februāra. URL: https://likumi.lv/doc.php?id=57980&version_date=07.11.1922.
4. Par biedrībām, savienībām un politiskām organizācijām: Latvijas Republikas likums: pieņemts 18.07.1923. *Likumu krājums*. 1923. № 87.
5. Zvaigzne M. Latvijas rūpniecības nacionalizācija un arodbiedrības 1940–1941. gadā. Latvijas Rūpniecība pirms un pēc neatkarības atgūšanas. 2013. gada 13. decembra konferences referātu apkopojums. URL: <http://okupacijaszaudejumi.lv/content/files/Rupnieciba.pdf>.
6. Latvijas PSR konstitūcija (Pamatlikums) pieņemts 30.08.1940. URL: <http://www.theeuropeanlibrary.org/tel4/newspapers/issue/3000059913105?page=6>.

7. Конституция (Основной Закон) Союза Советских Социалистических Республик. Утверждена Чрезвычайным VIII съездом Советов Союза ССР 5 декабря 1936 г. URL: <http://www.hist.msu.ru/ER/Text/cnst1936.htm>.
8. Latvijas Padoņņu Sociālistiskās Republikas konstitūcija (Pamatlikums): pieņemta 1978. gada 18. aprīlī. Rīga : Avots, 1980. 169 p.
9. Par Latvijas PSR Konstitūcijas (Pamatlikuma) 6., 7. un 49. panta grozīšanu pieņemts 1990. gada 11. Janvārī. URL: <https://likumi.lv/doc.php?id=279365>.
10. Про професійні спілки, права та гарантії їхньої діяльності : Закон Союзу Радянських Соціалістичних Республік від 10 грудня 1990 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1818400-90>.
11. Deklarācija Par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu. URL: <https://likumi.lv/doc.php?id=75539>.
12. Par arodbiedrībām : Latvijas Republikas Likums pieņemts 1990. gada 13. decembrī. URL: https://likumi.lv/doc.php?id=64867&version_date=02.01.1991
13. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. Офіційний вісник України. 2008. № 93. Ст. 3103.
14. Thematic monitoring report presented by the Secretary General and decisions on follow-up action taken by the Committee of Ministers. PAR T II – Examples of legislation and practice on freedom of association in member states in application of Council of Europe’s principles and standards. URL: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805adf29.
15. Stacenko S. Arodbiedrību loma sociālajā partnerībā publiskās pārvaldes lēmumu pieņemšanā. Doktora zinātniskā grāda iegūšanai vadībzinātnes nozarē (Dr. adm.). Аpakšnozare: sabiedrības vadība. Rīga, 2014. 232 p.
16. Arodbiedrību likums pieņemts 2014 gada 25 martā. URL: <https://likumi.lv/doc.php?id=265207>.
17. Mickeviča N., Rācenājs K. Arodbiedrību likums ar komentāriem. Rīga, 2015. URL: http://at.gov.lv/files/uploads/files/7_Resursi/Rokasgramatas/Arodbiedribu%20likums%20ar%20komentariem%20internetam.pdf.
18. Darba likums pieņemts 2001 gada 6 jūlijā. URL: <https://likumi.lv/doc.php?id=26019>.
19. Streiku likums pieņemts 1998 gada 23 aprīlī. URL: <https://likumi.lv/doc.php?id=48074>.
20. Darba strīdu likums pieņemts 2002 gada 26 septembrī. URL: <https://likumi.lv/doc.php?id=67361>.
21. Biedrību un nodibinājumu likums pieņemts 2003 gada 30 oktobrī. URL: <https://likumi.lv/doc.php?id=81050>.

ОХОРОНА СУБ'ЄКТИВНИХ ПРАВ ТА СВОБОД У ДОГОВОРІ ДАРУВАННЯ

Постановка проблеми. Виникнення та розвиток будь-яких суспільних відносин у державі характеризується поняттям та розумінням їх суті, а також ставленням до них учасників. Безумовно, це безпосередньо стосується відносин, які виникають із приводу охорони суб'єктивних прав та свобод у договорі дарування.

Забезпечення стабільності у правовідносинах, які виникають із приводу охорони суб'єктивних прав та свобод у договорі дарування, є обов'язком держави. Тому охорона суб'єктивних прав та свобод у договорі дарування проводиться за допомогою норм права. До них належать загальні норми, що регулюють способи захисту цивільних прав та інтересів, та спеціальні, що регулюють безпосередньо відносини, пов'язані з даруванням [1, с. 251–268].

Огляд останніх досліджень і публікацій. Питаннями захисту прав сторін у договорі дарування в різний час займалися М.І. Брагінський, А.В. Дзера, І.В. Єлісеєв, А.В. Коновалов, М.В. Кротов, А.Л. Маковський, Н.С. Кузнєцова, В.В. Луць, Д.І. Мейер, П.Л. Рихлецький, А.П. Сергєєв, М.Н. Сибільов, С.Н. Солових, Г.Ф. Шершеневич та інші вчені.

Формулювання завдання дослідження. Метою статті є дослідження цивільно-правових норм, що регулюють відносини, пов'язані з охороною прав та свобод сторін у договорі дарування, і подальше визначення проблемних питань.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, сторонами у договорі дарування можуть виступати всі суб'єкти цивільного права: громадяни (в тому числі громадяни України,

іноземні громадяни, особи без громадянства), юридичні особи та держава загалом. Тому особливістю договору дарування щодо його суб'єктного складу є той факт, що по деяких суб'єктах цивільного права законодавство містить обмеження на участь у відносинах, пов'язаних із даруванням (ст. 720 ЦК) [1].

З вищевказаного випливає, що охорона прав та свобод сторін у договорі дарування реалізується через їхні права та обов'язки.

Головним обов'язком дарувальника є передача дару. Якщо предметом договору є річ, то її передача обдаровуваному може здійснюватися за допомогою вручення, символічної передачі (наприклад, вручення ключів або правовстановлюючих документів [2, с. 3]). На думку А.М. Ісаєва, зазначений обов'язок покликаний забезпечити й відповідне право обдаровуваного. Так, закон передбачає право обдаровуваного на витребування дарунка або його вартості у дарувальника, коли за договором дарування з обов'язком передати дарунок у майбутньому настав термін або відкладальна обставина, з настанням якої пов'язаний обов'язок дарувальника передати дарунок (ч. 2 ст. 723 ЦК України). Зазначена норма спрямована на захист прав обдаровуваного, що виникають із консенсуального договору дарування і наявні до моменту передачі дару [2].

А.М. Ісаєв зазначає, що порушення обов'язку дарувальника щодо передачі дару є простроченням боржника, у зв'язку з чим обдаровуваний може зазнати збитків. Проте не зовсім зрозуміло, чи зобов'язаний дарувальник відшкодовувати такі збитки поряд із передачею самого дару або його вартості. Зазна-

чена ч. 2 ст. 723 ЦК України свідчить про обмеження відповідальності дарувальника за прострочення виконання зобов'язання і за неможливість виконання зобов'язання, яка випадково наступила після прострочення. Як зазначалося, у разі настання терміну виконання зобов'язання обдарований може вимагати від дарувальника або передачі дару, або відшкодування його вартості. Тобто відсутня правомочність обдарованого на відшкодування збитків, завданих простроченням дарувальника. Певною мірою такий підхід законодавця виправданий відсутністю витрат на придбання дару з боку обдарованого, а також тим, що зазвичай збитки, що виникають через прострочення дарувальника, полягають у витратах обдарованого, спрямованих на утримання дару. Наприклад, коли обдарований, очікуючи отримати в дар житловий будинок, заковує нові меблі для його облаштування та будівельні матеріали для ремонту. У такому разі право обдарованого вимагати передачі будинку або відшкодування його вартості дасть змогу захистити його майнові інтереси. Таким чином, аналіз ч. 2 ст. 723 ЦК України свідчить про відсутність цивільно-правової відповідальності дарувальника за порушення обов'язку щодо передачі речі. На дарувальника, який допустив таке порушення, може бути покладено лише обов'язок виконати зобов'язання в натурі, а якщо це стало неможливим, відшкодувати вартість подарунка. Обидва наслідки не є заходами цивільно-правової відповідальності, адже не відповідають такій її ознаці, як додатковість обтяження [2].

Справедливо буде стверджувати, що, укладаючи договір дарування, дарувальник зобов'язаний розраховувати на ті витрати, які йому належить зробити у зв'язку з виконанням своїх обов'язків. Саме тому закон не передбачає відшкодування дарувальнику витрат, пов'язаних із доставкою дару обдарованому, витрат, пов'язаних із переоформленням прав на дар, якщо це було потрібно для подальшої передачі права власності тощо.

Адже відшкодування зазначених витрат не можна вважати оплатою за надане як дар майно. Але у разі відмови обдарованого від договору дарування (відмови, яка може бути нічим не обґрунтована) дарувальник може опинитися у вкрай не вигідному становищі. Він, зменшуючи власну майнову масу, збагачує обдарованого і при цьому несе витрати, від яких міг би утриматися, знаючи про відмову обдарованого [2].

Таким чином, для захисту прав дарувальника та з метою забезпечення дотримання договірної дисципліни вбачається за доцільне встановлення обов'язку обдарованого відшкодувати реальну майнову шкоду дарувальнику, заподіяну відмовою прийняти дар за договором дарування з обов'язком передати дарунок у майбутньому [2].

Якщо дарувальник особисто не може здійснити дарування (хворий, перебуває у відрядженні і т.п.), він може видати своєму представнику довіреність на вчинення такого дарування. Однак у цій довіреності обов'язково мають бути названі конкретний обдарований і сам предмет дарування. В іншому разі довіреність визнається нікчемною [3, с. 45].

Договір дарування – це один із небагатьох договорів, в якому визначальну роль грають не майнові інтереси, а моральні мотиви, якими на момент укладення договору керується дарувальник.

Так, обдарований має необмежену змогу односторонньо відмовитися від договору до передання йому дарунка. Це стосується випадків, коли між укладанням договору та передачею речі є термін «до передачі дару», тобто обіцянка дарувальника звільнити обдарованого від майнового обов'язку або подарувати йому право, оскільки прийняття дару може бути пов'язано з необхідністю здійснити певні дії з передачі права. До їх закінчення дарунок не вважається прийнятим і обдарований зберігає право на розірвання договору. Закон не передбачає змогу частково відмовитися від дару, оскільки тоді необхідно

змінити умови договору, а для цього потрібна згода дарувальника, тобто угода сторін. Відмова від прийняття дарунка має бути здійснена в тій самій формі.

Якщо відмова від прийняття дарунка заподіє дарувальнику збитки, наприклад коли він поніс витрати на оформлення передачі речі, зберігання, транспортування, він має право вимагати від обдаровуваного відшкодування реального збитку. Ця норма регулює відносини, що виникають після передачі дару, тому поширюється і на реальні договори дарування, і на консенсуальні. Аналіз ч. 2 ст. 721 ГК України дає підстави стверджувати, що дарувальник після передачі дару обдаровуваному несе відповідальність тільки за шкоду, заподіяну майну, здоров'ю або смерть, якщо такі наслідки настали через недоліки або особливі властивості речі і у зв'язку з володінням або користуванням нею. Умовою відповідальності є те, що дарувальник знав про недоліки і особливі властивості речі, але не попередив обдаровуваного. Можна стверджувати, що наведена норма не враховує питання відповідальності дарувальника за фактичні недоліки речі як такі, а також недоліки в праві на відчужуваний дар.

Дарувальник має право відмовитися від виконання договору, що містить обіцянку передати обдаровуваному річ або право або звільнити обдаровуваного від майнового обов'язку, якщо після укладення договору майновий чи сімейний стан або стан здоров'я дарувальника змінилися настільки, що виконання договору в нових умовах істотно знизить рівень його життя.

Відмова дарувальника від виконання зобов'язання може бути зумовлений іншими причинами: загибеллю речі, вилученням її з обігу, заборорою здійснювати обіцяні дії. Ці обставини припиняють зобов'язання через неможливість виконання і підпадають під правила.

У ЦК передбачені також особливі випадки розірвання дарування. Так, відповідно до норм ст. 721 ЦК дарувальник має право ска-

сувати дарування, якщо обдаровуваний вчинив замах на його життя, кого-небудь із членів його сім'ї чи близьких родичів або умисно завдав дарувальнику тілесні ушкодження. У такому разі вимагати в суді скасування дарування належить спадкоємцям дарувальника або ж самому дарувальнику.

Крім того, дарувальник має право вимагати в судовому порядку скасування дарування, якщо поведження обдаровуваного з подарованою річчю, що становить для дарувальника велику немайнову цінність, створює загрозу її безповоротної втрати. Однак дарувальник має довести, що обдарованому відомо, яку цінність становить для дарувальника предмет договору. У такому разі обдаровуваний позбавлений права вимагати відшкодування збитків. Договором може бути зумовлено право дарувальника скасувати дарування у разі, якщо він переживе обдаровуваного.

Правила про відмову від виконання договору дарування не застосовуються до звичайних подарунків невеликої вартості.

З огляду на безоплатність договору дарування треба дійти висновку, що до дарувальника немає підстав висувати вимоги щодо якості подарованого майна. Однак шкоду, заподіяну життю, здоров'ю або майну обдаровуваного через недоліки подарованої речі, відшкодовує дарувальник, якщо доведено, що ці недоліки виникли до передачі речі обдаровуваному, не належать до числа явних і дарувальник не попередив обдаровуваного, хоча і знав про них. За наслідки явних недоліків має відповідати обдаровуваний, який був зобов'язаний їх виявити. Ці правила не охоплюють випадки, коли шкода була завдана третім особам. Наприклад, був подарований несправний мотор, у разі його експлуатації буде завдано шкоди третім особам [1; 2].

Дар, якщо він переданий, входить у майно обдаровуваного, надходить після його смерті в спадкову масу і переходить до спадкоємців обдаровуваного. Обіцянка, дана обдарованому, але не виконана, не дає його спадкоємцям права вимагати її виконання, якщо це не

передбачено договором дарування. Зобов'язання дарувальника після його смерті переходять до спадкоємців відповідно до загальних правил правонаступництва, встановлених цивільним законодавством.

Дарування завжди є договором, тобто двосторонньою угодою, що заснована на взаємній угоді. Її суть полягає в згоді обдаровуваного прийняти запропоноване йому майнове право. Цією ознакою дарування відрізняється від прощення боргу, яке належить до односторонніх правочинів [1].

Чинний закон не допускає дарування на випадок смерті. Розпорядження майном на випадок смерті оформляється заповітом, від якого дарування відрізняється тим, що майно передається за життя дарувальника. Крім того, режим заповіту має особливості, він може бути скасований або замінений у будь-який час, а дарування, як правило, безповоротне. Дарування заборонено також у відносинах між комерційними організаціями.

При укладанні договору важливим є той факт, що дарувальник і обдаровуваний мають бути дієздатними. За недієздатних осіб угоди укладають їх представники. Винятком є ситуація, коли малолітні (тобто діти від 6 до 14 років) можуть виступати як обдаровані, оскільки вони мають право самостійно укласти угоди, спрямовані на безоплатне отримання вигоди і не потребують нотаріального посвідчення або державної реєстрації. Однак у деяких випадках батьки (інші законні представники) мають право заборонити дитині користуватися даром,

наприклад якщо предмет дарування становить для нього небезпеку. Неповнолітні громадяни від 14 до 18 років вправі самостійно здійснювати договір дарування і виступати як дарувальники в межах заробітку, стипендії та інших одержуваних ними доходів, але вони не можуть розпоряджатися речами, що належать їм на праві власності. Для таких угод вони мають отримати письмову згоду законних представників [4, с. 5].

Однак встановлена законом змога робити «звичайні» подарунки від імені підопічних неповнолітніх і недієздатних осіб викликає заперечення, оскільки не узгоджується, а саме: коли доходи підопічного, в тому числі отримані від управління його майном, витрачаються опікуном чи піклувальником виключно в інтересах підопічного, і їм заборонено розпоряджатися цими доходами без попереднього дозволу органів опіки і піклування. Винятком становлять витрати, необхідні для утримання підопічного, однак до них не можна зарахувати подарунки іншим особам. Звичайно, якщо подарунок робиться коштом батьків (інших законних представників), це заперечення відпадає [1; 2].

Висновки. Отже, можемо зробити висновок, що норми Цивільного кодексу України належним чином здійснюють охорону прав та свобод дарувальника та обдарованого. В подальшому необхідно аналізувати норми законодавства з метою вдосконалення охорони прав та свобод сторін у договорі дарування.

Анотація

У статті висвітлено основні питання правового регулювання суб'єктивних прав та свобод у договорі дарування. Проаналізовані механізми захисту прав та свобод дарувальника та обдарованого, висвітлено його недоліки. Досліджено цивільно-правові норми, що регулюють відносини, пов'язані з охороною прав та свобод сторін у договорі дарування, і подальше визначення проблемних питань.

Ключові слова: договір дарування, охорона прав та свобод дарувальника, охорона прав та свобод обдарованого, механізм захисту.

Аннотация

В статье освещены основные вопросы правового регулирования субъективных прав и свобод в договоре дарения. Проанализированы механизмы защиты прав и свобод дарителя и одаряемого, освещены его недостатки. Исследованы гражданско-правовые нормы, регулирующие отношения, связанные с охраной прав и свобод сторон в договоре дарения, и дальнейшее определение проблемных вопросов.

Ключевые слова: договор дарения, охрана прав и свобод дарителя, охрана прав и свобод одаренного, механизм защиты.

Bilous T.Y. Protection of subjective rights and freedoms in the gift of the contract

Summary

The article covers the main issues of legal regulation of subjective rights and freedoms in the gift contract. The mechanisms of protecting the rights and freedoms of the donor and gifted and their shortcomings are analyzed. The civil law rules regulating the relations connected with the protection of the rights and freedoms of the parties in the gift agreement and the further definition of problematic issues have been researched.

Key words: donation contract, protection of donor rights and freedoms, protection of gifted rights and freedoms, protection mechanism.

Список використаних джерел:

1. Цивільний кодекс України : кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40–44. Ст. 356
2. Ісаєв А.М. Особливості захисту прав сторін у договорі дарування. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-zaschity-prav-storon-v-dogovore-dareniya-1>.
3. Сімолін А.А. Вплив моменту безоплатності в цивільному праві. Казань : Тип. Імперат. ун-ту, 2016. 365 с.
4. Венедиктова І.В. Співвідношення суб'єктивного права и законного інтересу в цивільному праві. *Право и безпека*. 2015. № 43. С. 110–113.

Гуськов А.О.

*студент III курсу господарсько-правового факультету
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*

ПРОБЛЕМИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ІНСТИТУТУ МЕДІАЦІЇ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Нині Україна впевнено йде шляхом євроінтеграції. Пріоритетним завданням є підвищення ефективності цивільного судочинства з метою забезпечення кожному права на справедливий судовий розгляд відповідно до п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Почастішали випадки звернення до таких альтернативних способів вирішення спорів, як третейські суди, міжнародні комерційні арбітражі, медіація та інші. Це дає змогу розвантажити судову систему і підвищити її продуктивність, альтернативними способами захищати порушені, невизначені та оспорювані права, свободи та інтереси відповідно до міжнародного стандарту доступності правосуддя, який нині розуміється як обов'язок держави надати доступ не тільки до судових способів захисту, а й до альтернативних, які запроваджені на національному рівні.

Нині гостродискусійною темою є впровадження інституту медіації як альтернативного способу вирішення цивільно-правових спорів. Зазначена проблема викликає низку питань та проблем стосовно запровадження інституту медіації та його ефективності.

Огляд останніх досліджень та публікацій. Загалом питання медіації розглядалося такими науковцями, як М. Кузьмина, О. Белінська, Т. Парсонс, Н. Смелзер. Серед українських науковців, які активно розробляють конфліктологічну проблематику не лише на теоретичному рівні, а й у практичному спрямуванні, варто виділити В. Землянську, Л. Герасіну, Н. Осіпову, І. Панову, Д. Проценко.

Формулювання завдання дослідження. Завданням цієї статті є дослідження одного з різновидів альтернативного судочинства –

медіації, визначення власного бачення проблеми запровадження інституту медіації в цивільному судочинстві, а також надання рекомендацій щодо вдосконалення законодавства України у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Вирішення спору за допомогою медіатора є досить давнім соціальним інститутом у світі, однак законодавчого закріплення він набув лише у ХХ ст. Вперше посередники брали активну участь у вирішенні торгових спорів фінікійців у Вавилоні. В Європі, Азії та Африці медіація була ефективнішим способом вирішення спорів, ніж судовий розгляд справи, до якого звертались лише тоді, коли вирішення конфлікту за допомогою посередника було безрезультатним.

В Єгипті в VI ст. медіація користувалася популярністю через складність судового процесу та високі витрати на звернення до суду. Більш сприятливою альтернативою для єгиптян було вирішення спору третьою особою, яку називали «друг, хороший громадянин». Завдяки такій людині стало можливим швидше і дешевше вирішення конфлікту. Угоди укладалися на папірусних сувоях, які збереглися і донині. На них записувалася історія конфлікту та укладення угоди [1, с. 32–33].

Медіація як сучасне явище дістала розвитку у другій половині ХХ ст., спочатку в країнах англо-саксонського права (США, Англія, Австралія), а після цього стала активно впроваджуватися в право романо-германської системи.

Нині Україна впевнено йде до Європи, тому реформувати треба не тільки економічну, соціальну та політичні сфери, а ще й правову, яка зовсім не схожа на європейську. Було здійснено багато реформ: вносилися

зміни до процесуальних кодексів, прийнято Закон України «Про судоустрій і статус судів» від 30.09.2016 р., створено Вищий антикорупційний суд. Але це лише початок, суттєво має бути змінено судочинство в Україні. Якщо зважати на провідні країни Європи, можна зробити висновок, що більшість справ вирішуються в судовому порядку, інші ж вирішуються альтернативними способами, серед яких ефективним є медіація.

Вирішення конфліктів за допомогою медіатора є доволі новим явищем в Україні. Саме поняття «медіація» походить від латинського слова «mediare» – посередництво. Відповідно до проекту Закону України «Про медіацію» від 27 березня 2015 р. медіація – альтернативний (позасудовий) метод вирішення спорів, за допомогою якого дві (або більше) сторони спору намагаються в рамках структурованого процесу, самостійно, на добровільній основі досягти згоди для вирішення їх спору за допомогою медіатора.

Багато науковців тлумачать термін медіація по-своєму. Так, М. Кузьмина розглядає медіацію (посередництво) як добровільний і конфіденційний процес розв'язання будь-якого спору, в якому нейтральна третя особа допомагає сторонам досягнути домовленості в їхньому спорі шляхом переговорів [2, с. 59]. О. Белінська розуміє під поняттям «медіація» добровільний та конфіденційний спосіб вирішення конфліктної ситуації, де медіатор у процесі структурованої процедури допомагає учасникам конфлікту вступити у прямі перемовини з метою вироблення спільного рішення щодо проблеми [3, с. 158–159]. На думку Г. Єрмоєнко, медіація – це процес переговорів, коли до вирішення спірного питання залучається нейтральна сторона – медіатор, яка веде цей переговорний процес, вислуховує аргументацію сторін щодо суті спору й активно допомагає сторонам зрозуміти свої інтереси, оцінити можливість компромісів і самостійно прийняти рішення, що задовольнить всіх учасників переговорів [4].

Наше бачення сутності медіації полягає в тому, що медіація – це чітко структурована

процедура врегулювання спору за участі нейтрального посередника (медіатора), який підтримує сторони і допомагає їм у досягненні взаємовигідного рішення.

Весь інститут медіації базується на керівних ідеях, принципах, які відіграють велике значення і становлять фундамент всього процесу медіації.

2 червня 2004 р. у Брюсселі ініціативною групою фахових медіаторів із-понад 30 країн за підтримки Європейської комісії прийняли «Європейський кодекс поведінки медіаторів» (European Code Of Conduct For Mediators), в якому, крім визначених базових принципів (рівність, неупередженість, добровільність, конфіденційність), визначаються ще й такі принципи, як компетентність медіатора (п. 1.1. Кодексу), незалежність і нейтралітет медіатора (п. 2.1.), справедливість процесу медіації (п. 3.2.) [5, с. 1–2].

З огляду на це можна з впевненістю сказати, що медіація є більш сприятливим способом вирішення спорів, ніж судовий розгляд. Немає ніякого тиску на учасників конфлікту, все здійснюється на добровільній основі, що дає змогу більш ефективно і спокійно вирішити спір. Є впевненість у тому, що інформація не матиме публічного характеру, як це буває в судовому порядку (окрім деяких випадків), і буде повністю конфіденційною. Сторони самі беруть активну участь у вирішенні конфлікту, медіатор лише сприяє їм у цьому.

Залежно від інтеграції у судову систему країни можна виділити два види медіації: досудовий та присудовий. Досудова – вид медіації, що здійснюється без звернення особи до суду і не інтегрована у цивільний процес. Присудова – інший вид медіації, що здійснюється після звернення особи до суду і є частиною цивільного процесу. Присудова медіація може бути здійснена у двох формах. Перша форма має місце, коли суддя передає розгляд справи приватному медіатору, який зареєстрований у законному порядку і має право займатися медіаторською діяльністю. Інша форма полягає в тому, що справу пере-

дають іншому судді-медіатору або працівнику суду. Суддя не може бути медіатором у справі, яку він розглядає. Суддя-медіатор виступає у цих відносинах як приватна особа і не наділений суддівськими повноваженнями. На час здійснення процедури медіації розгляд справи зупиняється. Учасники справи можуть відмовитись від присудової медіації в будь-який час.

Після врегулювання спору, якщо це досудова медіація, укладається договір, який є обов'язковим до виконання учасникам конфлікту і в разі порушення якого сторони мають право звернутися до суду. Якщо спір вирішено за допомогою присудової медіації, то видається медіаційна угода або мирова угода відповідно до цивільного судочинства. Ця медіаційна угода прирівнюється до судового рішення. Буває так, що спір не вдається вирішити за допомогою медіатора, тоді провадження у справі поновлюється.

У Проекті Закону України «Про медіацію» говориться про досудову медіацію як альтернативний метод вирішення спору. На нашу думку, цей метод поступається ефективністю присудовій медіації. По-перше, досудова медіація потребує звернення до незалежної особи (медіатора), чії послуги завжди будуть платними порівняно з передачею справи на розгляд судді-медіатора. По-друге, вирішення конфлікту за допомогою присудової медіації дає сторонам право вибору: звернутися до позасудового медіатора чи до судді-медіатора.

У чинному ЦПК не передбачено вирішення спору за допомогою медіатора, але наявне вирішення спору за участю судді. З першого погляду можна сказати, що ця процедура подібна до медіації, а саме: врегулювання спору за участю судді проводиться за згодою сторін до початку розгляду справи по суті (ч. 1 ст. 201 ЦПК); проведення врегулювання спору за участю судді здійснюється у формі спільних та (або) закритих нарад. Сторони мають право брати участь у таких нарадах у режимі відеоконференції в порядку, визначеному цим Кодексом (абз. 1 ч. 1 ст. 203 ЦПК); суддя спрямовує проведення врегулювання

спору за участю судді для досягнення сторонами врегулювання спору (ч. 2 ст. 203 ЦПК). Але якщо проаналізувати цю процедуру, можна зробити висновок, що у неї більше схожого з консиліацією, яка є окремим способом альтернативного вирішення спорів, за якого справа за угодою сторін передається консиліатору, призначеному за згодою сторін, чия функція з'ясувати обставини справи об'єктивно та неупереджено та надати конкретні пропозиції щодо її вирішення, які не є обов'язковими для сторін. Відмінність полягає тільки в тому, що консиліатора обирають сторони, а процедура врегулювання спору за участю судді здійснюється тим суддею, що розглядає справу.

Якщо ж порівняти консиліацію з медіацією, то, на перший погляд, це подібні поняття. Суттєва відмінність консиліації від медіації полягає саме у ролі, яку виконує третя особа у врегулюванні спору: у процесі примирення сторони звертаються до консиліатора з проханням запропонувати їм варіант рішення, водночас медіатор, як правило, не пропонує й не ухвалює жодних рішень.

Процедура проведення врегулювання спору за участю судді потребує деяких доопрацювань. На наш погляд, зовсім не логічним є той факт, що цю процедуру можна здійснювати виключно до початку розгляду справи по суті. Крім цього, у ЦПК вказується, що під час проведення спільних та закритих нарад суддя з'ясовує підстави та предмет позову, підстави заперечень, роз'яснює сторонам предмет доказування по категорії спору, пропонує сторонам надати пропозиції щодо шляхів мирного врегулювання спору, звертає увагу на судову практику в аналогічних спорах (ч.ч. 4,5 ст. 203 ЦПК). Разом із тим зазначається, що суддя не має права надавати сторонам юридичні поради та рекомендації, надавати оцінку доказів у справі (ч. 6 ст. 203 ЦПК). На нашу думку, положення ч.ч. 4,5 ст. 203 ЦПК суперечить ч. 6 ст. 203 ЦПК, адже роз'яснення сторонам предмета доказування, надання пропозицій щодо вирішення спору мирним шляхом, аналіз судової практики в таких справах

є нічим іншим, як наданням юридичних порад чи консультацій.

Висновки. Отже, проаналізувавши цю проблему, можна з впевненістю сказати, що потреба запровадження інституту медіації у вітчизняній системі права ґрунтується на позитивних результатах практики застосування інституту примирення в багатьох країнах світу, що свідчить про його ефективність. Крім того, це відповідатиме загальній позиції України щодо гармонізації національного законодавства із законодавством ЄС.

З огляду на викладене, варто запровадити у ЦПК процедуру присудової медіації, яка, на нашу думку, є більш ефективною і наближе-

ною до стандартів ЄС, ніж врегулювання спору за участю судді. При цьому слід передбачити інститут судді-медіатора, тобто обрати таку модель присудової медіації, за якою медіатором виступає спеціально акредитований суддя-медіатор того суду, в якому розглядається справа, однак не той суддя, що розглядає справу. Коли сторони бажають скористатися процедурою присудової медіації, провадження у справі має бути зупинено і передано судді-медіатору. За таких умов забезпечуються нейтральність судді-медіатора і конфіденційність інформації. Тому медіація є новим перспективним способом вирішення спору як у публічно-правовій, так і у приватноправовій сфері.

Анотація

У статті досліджено проблемні питання аналізу правового регулювання медіації в Україні, обґрунтовано поняття медіації. Крім того, виявлені недоліки національного законодавства в цій сфері, а також запропоновано власне бачення щодо їх вирішення.

Ключові слова: медіація, медіатор, конфлікт, альтернативне судочинство, переговори, спір.

Аннотация

В статье исследованы проблемные вопросы анализа правового регулирования медиации в Украине, обосновано понятие медиации. Кроме того, выявлены недостатки национального законодательства в этой сфере, а также предложено собственное видение их решения.

Ключевые слова: медиация, медиатор, конфликт, альтернативное судопроизводство, переговоры, спор.

Guskov A.O. The problems of introduction institute of mediation in Ukraine

Summary

The article examines the problematic issues of the analysis of the legal regulation of mediation in Ukraine, justifies the notion of mediation. In addition, the shortcomings of the national legislation in this area were revealed, and their own vision of their solution was proposed.

Key words: mediation, mediator, conflict, alternative legal proceedings, negotiations, dispute.

Список використаних джерел:

1. Jastrzębska E. Mediacja jako metoda rozwiązywania konfliktów. Mediacja w sprawach rodzinnych i opiekuńczych. *Kwartalnik naukowy*. 2014.
2. Кузьмина М. Юридический конфликт: теория и практика разрешения. Юрлитинформ, 2013. С. 59–60.
3. Белінська О.В. Медіація – альтернативне вирішення спорів. *Вісник Вищої ради юстиції*. 2011. № 1 (5). С. 158–172.
4. Єрмоменко Г. Медіація як спосіб вирішення спорів. URL: <http://innovations.com.ua/uk/interview/6/39/374> (дата звернення: 30.03.2019).
5. «Європейський кодекс поведінки медіаторів» (European Code Of Conduct For Mediators) від 2 червня 2004 р. URL: <http://bgarf.ru/science/baltic-center-of-mediation-and-conflictology/normativnopravovye-dokumenty/evro-kodeks.pdf> (дата звернення: 30.03.2019).

УДК 347

Дубенко О.І.

*к.ю.н., заслужений юрист України,
доцент кафедри публічного та приватного права
ПВНЗ «Кропивницький інститут державного та муніципального управління»*

Гордуз О.А.

*адвокат, старший викладач кафедри публічного та приватного права
ПВНЗ «Кропивницький інститут державного та муніципального управління»*

ОСОБЛИВОСТІ ЗВЕРНЕННЯ ДО СУДУ ЗА ЗАХИСТОМ ПОРУШЕНОГО ПРАВА

Постановка проблеми. Історією світової цивілізації доведено, що рівень демократії в суспільстві визначається місцем суду в системі органів державної влади та його роллю в захисті прав та свобод людини і громадянина. Відповідно, одним із проявів демократичної правової держави з високим рівнем захисту людини є змога особи звернутися до справедливого суду. Однак, щоб особа мала змогу ініціювати це, їй необхідно мати уявлення про саму процедуру звернення до суду за захистом.

Огляд останніх досліджень і публікацій. Процедура звернення до суду завжди знаходиться в постійному колі наукового пошуку, оскільки судова система перебуває в стадії реформування, що, своєю чергою, підвищує необхідність подальших досліджень. Особливості звернення до суду за захистом порушеного права вивчалися такими науковцями-практиками, як В.В. Комаров, М.І. Балюк, Д.Д. Луспенник, З.А. Ромовська, В.В. Кравчук, В.Т. Маляренко, В.Г. Гончаренко, Г.О. Світлична та ін.

Досліджуючи національну судову практику, маємо намір викласти власні міркування щодо проблем та особливостей звернення до суду за захистом порушеного права. З огляду на те, що метою звернення до суду є вирішення конфліктів шляхом розгляду в судових засіданнях конституційних, цивільних, кримінальних, господарських і адміністративних справ, необхідна обов'язкова

умова – додержання встановленої законом процесуальної форми.

Формулювання завдання дослідження. Метою статті є проаналізувати процедуру звернення особи до суду за захистом порушеного права та обґрунтувати її особливості з метою попередження ускладнень та можливих порушень у судовій системі загалом. Завданнями є, спираючись на аналіз вітчизняної наукової літератури та судову практику з обраної проблематики, визначити та обґрунтувати особливості звернення до суду за захистом порушеного права, а також спрямувати результати дослідження на практичне розв'язання проблем, які є в судовій системі нашої країни.

Виклад основного матеріалу. Так, ст. 124 Конституції України встановлено, що правосуддя в Україні здійснюється виключно судами. Судочинство здійснюється Конституційним Судом України та судами загальної юрисдикції. Юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі. Це означає, що право особи (громадянина України, іноземця, особи без громадянства, юридичної особи) на звернення до суду за вирішенням спору не може бути обмежене законом, іншими нормативно-правовими актами.

Метою правосуддя є вирішення конфліктів шляхом розгляду на судових засіданнях конституційних, цивільних, кримінальних, господарських та адміністративних справ із додержанням встановленої законом процесуальної форми.

Задля реалізації права людини і громадянина на судовий захист необхідно, щоб особа, по-перше, мала певний рівень правового виховання і правової культури, і, по-друге, сама бажала свого захисту. На жаль, громадяни України не знають всіх своїх прав та не знають, як захистити їх, вони не звикли до можливості судового захисту своїх прав і свобод і не використовують цей засіб повною мірою. Це зумовлено тим, що є велика кількість колізій в українському законодавстві, яке нестабільне і часто змінюване. Судова система страждає від надмірного навантаження, недофінансування, що породжує її корумпованість.

Останнім часом проблеми судового захисту прав людини ще більше загострилися. По-перше, під час звернення до суду, як і до інших державних та громадських інституцій, за захистом своїх порушених прав нерідко бракує належного документального підтвердження порушень; належної і своєчасної фіксації фактів, подій, явищ; відповідної нормативно-правової бази з цих питань. Наприклад, звернення громадянином до суду за відшкодуванням моральної шкоди. В поняття моральної шкоди входять втрати немайнового характеру внаслідок моральних чи фізичних страждань, або інших негативних явищ, заподіяних фізичній чи юридичній особі незаконними діями або бездіяльністю інших осіб. Відповідно до Постанови Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1995 р. № 4 «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди» моральна шкода може полягати, зокрема, у приниженні честі, гідності, престижу або ділової репутації, моральних переживаннях у зв'язку з ушкодженням здоров'я, у порушенні права власності (в тому числі інтелектуальної), прав, наданих споживачам, інших цивільних прав, у зв'язку з незаконним перебуванням під слідством і судом, у порушенні нормальних життєвих зв'язків через неможливість продовження активного громадського життя, порушенні стосунків з оточенням, при настанні інших негативних

наслідків. За таких умов, звертаючись до суду за захистом свого порушеного права, особа має знати нормативно-правові акти, які регулюють питання відшкодування моральної шкоди, мати бажання відстояти свою честь та гідність, а також забезпечити документальне підтвердження (наявність довідки від лікаря про ушкодження здоров'я, товарного чеку про придбання ліків, офіційного документу з роботи про відсутність на роботі з причин, що виникли внаслідок порушення прав та ін.).

По-друге, строк розгляду справ законодавчо чітко не встановлений, внаслідок чого громадяни роками не можуть захистити свої права. Це породжує недовіру, непошану громадян до суддів та судової системи загалом.

По-третє, проблем судового захисту прав людини побільшало через неспроможність більшості громадян сплатити судовий збір та скористатися послугами адвоката.

Важливе значення в ефективному здійсненні правосуддя відіграє незалежність та самодостатність суддів. Тільки незалежний суд може ефективно здійснювати покладені на нього завдання, справедливо вирішувати судові справи. Гарантії незалежності суддів закріплені ст.ст. 126, 129 Конституції України, а також нормами Закону України «Про статус суддів». Згідно із зазначеними статтями Конституції України незалежність і недоторканність суддів гарантуються Конституцією і законами України. Вплив на суддів у будь-який спосіб забороняється. Судді у процесі здійснення правосуддя незалежні і підкоряються лише закону. Це означає, що незалежність суддів є невід'ємною складовою частиною їхнього статусу. Вона є конституційним принципом організації та функціонування судів, а також професійної діяльності суддів, які, здійснюючи правосуддя, підкоряються лише закону. Незалежність суддів забезпечується, насамперед, особливим порядком їх обрання або призначення на посаду та звільнення з посади, заборонаю будь-якого впливу на суддів, захистом їх професійних інтересів, особливим порядком притягнення суддів до

дисциплінарної відповідальності, забезпеченням державою особистої безпеки суддів та їхніх сімей, гарантуванням фінансування та належних умов для функціонування судів і діяльності суддів, їх правового і соціального захисту, заборорою суддям належати до політичних партій та профспілок, брати участь у будь-якій політичній діяльності, мати представницький мандат, займатися за сумісництвом певними видами діяльності, притягненням до юридичної відповідальності винних осіб за неповагу до суддів і суду, суддівським самоврядуванням, заборорою щодо суддів будь-яких дій незалежно від форми їх прояву з боку державних органів, установ та організацій, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб, фізичних та юридичних осіб із метою перешкодити виконанню суддями професійних обов'язків або схилити їх до винесення неправосудного рішення тощо.

Конституція України гарантує право на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів.

У ч. 1 ст. 3 точніше сформульовано право на звернеш до суду. Звернутися до суду за захистом може особа, чії права, свободи або інтереси порушені, не визнані чи оспорюються. «Відповідно до ст. 64 Конституції України право на звернення до суду за захистом своїх прав і свобод не підлягає обмеженню навіть у період надзвичайного та воєнного стану».

Варто зазначити, що порушувати означає робити що-небудь усупереч закону, наказу, традиції, відступати від чогось установленого, узвичаєного. Оспорювати – висловлювати свою незгоду з ким-небудь, чим-небудь, брати під сумнів, заперечувати.

Щоб звернутися до суду, важливо мати не лише цивільну процесуальну правоздатність і дієздатність узагалі, а й правоздатність у конкретній справі, тобто володіти юридичною заінтересованістю.

Здійснення особою права на судовий захист включає оскарження судових рішень у

судах апеляційної інстанції. «Право на апеляційне оскарження є складовою права кожного на звернення до суду», – вказує Конституційний Суд у своєму рішенні від 27.01.2010 р.

Предметом захисту є права і свободи. Предметом захисту є інтерес. Тлумачення поняття «інтерес» викладено в рішенні Конституційного Суду від 01.12.2004 р. У загальносоціологічному значенні категорія «інтерес» – це об'єктивно існуюча і суб'єктивно усвідомлена соціальна потреба. мотив, стимул, збудник, спонукання до дії. Якщо інтерес є самостійним об'єктом правовідносин, то це може статися лише в разі закріплення цього інтересу в нормі закону, статуті юридичної особи чи в договорі, в результаті чого він одержував шати (тогу) суб'єктивного права [2].

«Не є відмовою від права на звернення до суду встановлення договірної підсудності (ст. 112 ЦПК) або укладення угоди про передачу справи на вирішення третейського суду (третейський запис)» [3]. Разом із тим деякі науковці вважають, що формою відмови від судового захисту є передача спору на розгляд третейського суду, оскільки, відповідно до п. 4 ч. 2 ст. 122 ЦПК, суддя відмовляє у відкритті провадження у справі, якщо є рішення третейського суду, прийняте в межах його компетенції, щодо спору між тими самими сторонами про той самий предмет і з тих самих підстав, за винятком випадків, коли суд відмовив у видачі виконавчого листа на примусове виконання рішення третейського суду або скасував рішення третейського суду і розгляд справи в тому самому третейському суді виявився неможливим. За цією підставою суд має закрити відкрите провадження у справі (п. 5 ч. 1 ст. 205 ЦПК України)» [5, с. 9]. Зауважимо, однак, що у разі невиконання рішення третейського суду ця особа все-таки може звернутися до суду за видачею виконавчого листа. Тобто й у цьому разі відмова від судового захисту не є абсолютною, адже виконання рішення третейського суду гарантується судом першої інстанції шляхом видачі виконавчого документа.

Судді Верховного Суду М.І. Балюк та Д.Д. Луспеник зазначають: якщо якась із сторін все ж таки звернулася до державного суду, то процесуальні дії суду мають виходити з чітко визначених положень цивільного процесуального законодавства.

Так, ст.ст. 121, 122, 205, 207 ЦПК встановлюють вичерпний перелік підстав для повернення позову: відмови у відкритті провадження у справі, закриття провадження у справі чи залишення заяви без розгляду. Тому суд не вправі повернути позовну заяву позивачеві або відмовити у відкритті провадження у справі чи закрити провадження у справі, якщо є угода про передачу спору на розгляд третейського суду, оскільки ч. 3 ст. 121 ЦПК цього взагалі не передбачає, а п. 4 ч. 2 ст. 122 та п. 5 ст. 205 ЦПК дають право суду відмовити у відкритті провадження у справі або закрити провадження у справі, якщо ця обставина не була виявлена під час відкриття провадження у справі, якщо є вже рішення третейського суду (а не угода про передання спору цьому суду), прийняте у межах його компетенції, з приводу спору між тими самими сторонами про той самий предмет і з тих самих підстав, за винятком випадків, коли суд відмовив у виданні виконавчого листа на примусове виконання рішення третейського суду, який ухвалив рішення, але розгляд справи у тому самому третейському суді виявився неможливим.

Таким чином, за наявності третейської угоди про передання спору на розгляд третейського суду й у разі звернення однієї зі сторін цієї угоди до державного суду цей суд зобов'язаний прийняти позовну заяву до розгляду і лише якщо під час судового розгляду, а не попереднього судового засідання, від відповідача до початку з'ясування обставин у справі та перевірки їх доказами надійде заперечення проти вирішення спору в суді, суд постановляє ухвалу про залишення заяви без розгляду (п. 6 ч. 1 ст. 207)» [1, с. 241].

У зв'язку зі змінами у ст. 130 Кодексу зазначена позиція потребує корекції. Тепер

у попередньому засіданні, відповідно до ч. 5 ст. 130 Кодексу, якщо між сторонами укладено договір про передання спору на вирішення третейського суду, суд постановляє ухвалу про залишення заяви без розгляду. Отже, на попередньому засіданні сторони можуть укласти договір про передання справи на вирішення третейського суду, і тоді суд залишає заяву без розгляду. Можна погодитись, що якщо одна зі сторін заперечує проти розгляду справи у попередньому засіданні, посилаючись на наявність третейської угоди, суд також може залишити заяву без розгляду.

М.І. Балюк і Д.Д. Луспеник стверджують, що «не можна вважати правильним продовження розгляду справи за вищезазначеної умови, якщо позивач одночасно оспорує, наприклад, цивільно-правовий договір з якоїсь підстави і просить визнати недійсним третейське застереження у цьому договорі. Відповідно до ст. 216 ЦК, ст. 123 Закону України «Про третейські суди» особа, яка є стороною третейської угоди і не згодна з нею, зобов'язана спочатку в судовому порядку визнати таке третейське застереження недійсним і лише з набранням рішенням суду чинності можна звертатися до державного суду з оспорюванням самого цивільно-правового договору» [1, с. 241–242].

З огляду на принцип «процесуальної економії», можна дійти висновку, що суд все-таки може продовжити розгляд справи. Якщо вимоги щодо визнання третейського застереження визнаються такими, що підлягають задоволенню, суд вирішує спір і в частині інших вимог. Якщо ж суд доходить переконання, що у задоволенні вимог щодо визнання недійсним третейського застереження варто відмовити, то постановляється рішення про відмову в задоволенні вимог у частині визнання недійсним третейського застереження, а в решті вимог суд закриває провадження у справі у порядку п. 6 ст. 207 ЦПК. Суди у своїй практиці завжди намагаються піти найпростішим шляхом. Тому аргументи з точки зору «процесуальної економії» для суд-

дів менш прийнятні, ніж позиція, висловлена М.І. Балюком і Д.Д. Луспеником. На нашу думку, допустимо у таких випадках, згідно з ч. 2 ст. 126 ЦПК, постановити ухвалу про роз'єднання таких вимог у самостійні провадження, оскільки їх спільний розгляд ускладнює вирішення справи.

Якщо кредитор за договором замінений у порядку відступлення права вимоги (цесія), а між сторонами був укладений договір, в якому міститься третейське застереження, то новий кредитор має відповідно до цього застереження звертатися до третейського суду (ч. 6 ст. 207 ЦПК, ст. 514 ЦК) [1, с. 242].

«П. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод закріплює право кожного на справедливий і публічний судовий розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру» [4, с. 145].

Отже, Україна має створювати умови щодо забезпечення доступності правосуддя як загальновизнаного міжнародного стандарту справедливого судочинства. Доступ до судової установи не має бути обтяжений юридичними й економічними перешкодами. Разом із тим «Європейський суд з прав людини виходить із того, що право на доступ до суду не є абсолютним, воно може бути обмежене. Але такі обмеження не мають позбавляти особу доступу до суду такою мірою, що порушується сама сутність цього права. Обмеження не буде сумісним із п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, якщо воно не має правомірної мети і якщо відсутнє пропорційне співвідношення між вжитими засобами та поставленою метою» [4, с. 157].

Висновки. В Україні юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі, тобто у цьому плані маємо необмежений доступ до суду. Залишаються обмеження економічного характеру – сплата державного мита (судового збору) та

витрат на інформаційне забезпечення судового процесу. Така вимога не може вважатися обмеженням на доступ, однак за певних конкретних умов сума зборів може вплинути на висновок, чи могла скористатися особа цим правом з огляду на її спроможність сплатити таку суму.

Саме під цим кутом ЄСПЛ розглядає скарги про дотримання вимог на порушення права на доступ до суду за наявності економічних обмежень. Так, Комітет Міністрів у рекомендації № R (81) 7 від 14.05.1981 р. зазначає, що прийняття до судочинства не може зумовлюватися сплатою стороною державі якої-небудь грошової суми, розмір якої є нерозумним щодо справи, що розглядається. Тією мірою, в якій судові витрати є явною перешкодою для доступу до правосуддя, їх варто за можливості скоротити або анулювати. І, звичайно, мають бути механізми щодо відстрочки або звільнення від сплати залежно від майнового становища особи.

Неможливість отримання правової допомоги внаслідок її дорожечі так само можна зарахувати до економічних обмежень. В Україні це питання на належному рівні не вирішено, хоча формальні процесуальні механізми є. У справі Бертуцці проти Франції ЄСПЛ дійшов висновку, що вірогідність того, що заявнику доведеться самому без допомоги адвоката відстоювати свої аргументи проти професійного адвоката, який був відповідачем у справі, означала відмову заявнику в праві на доступ до правосуддя в умовах, які дозволяли б йому ефективно використовувати рівність процесуальних можливостей сторін, без чого неможливе саме поняття справедливого судового розгляду [4, с. 160]. Недопустимим є й одержання доказів незаконним шляхом.

Проте, на наш погляд, результати тлумачення, які мають наслідком звуження практичних можливостей у доступі до суду, що демонструється нами на прикладі деяких справ, не можуть вважатись такими, що сприяють ефективному захисту прав, свобод та інтересів людини.

Анотація

Стаття присвячена аналізу особливостей процесу звернення до суду за захистом порушеного права. Метою звернення є вирішення конфліктів шляхом розгляду в судових засіданнях конституційних, цивільних, кримінальних, господарських і адміністративних справ із додержанням встановленої законом процесуальної форми. Для реалізації права людини і громадянина на судовий захист необхідно, щоб особа мала певний рівень правового виховання і правової культури і бажала свого захисту. Здійснення особою права на судовий захист включає оскарження судових рішень у судах апеляційної інстанції. Важливе значення в ефективному здійсненні правосуддя відіграє незалежність та самодостатність суддів. Тільки незалежний суд може ефективно здійснювати покладені на нього завдання, справедливо вирішувати судові справи.

Ключові слова: суд, звернення до суду, захист, право, юрисдикція.

Аннотация

Статья посвящена анализу особенностей процесса обращения в суд за защитой нарушенного права. Целью обращения является решение конфликтов путем рассмотрения в судебных заседаниях конституционных, гражданских, уголовных, хозяйственных и административных дел с соблюдением установленной законом процессуальной формы. Для реализации права человека и гражданина на судебную защиту необходимо, чтобы лицо имело определенный уровень правового воспитания и правовой культуры и желало своей защиты. Осуществление лицом права на судебную защиту включает обжалование судебных решений в судах апелляционной инстанции. Важное значение в эффективном осуществлении правосудия играет независимость и самодостаточность судей. Только независимый суд может эффективно осуществлять возложенные на него задачи, справедливо решать судебные дела.

Ключевые слова: суд, обращение в суд, защита, право, юрисдикция.

Dubenko O.I., Horduz O.A. Peculiarities of applying to the courts in defec of violated rights Summary

The article is devoted to the analysis of the peculiarities of the process of applying to the court for the protection of the violated law. The purpose of the appeal is to resolve conflicts by considering in conferences, civil, criminal, economic and administrative cases in court hearings, observing the procedural form established by law. For the implementation of human and civil rights for judicial protection, it is necessary that a person has a certain level of legal education and legal culture and wants his protection. The exercise of a person's right to judicial protection includes appealing judicial decisions in courts of appeal. Independence and self-sufficiency of judges play an important role in the effective implementation of justice.

The purpose of justice is to resolve conflicts by considering constitutional, civil, criminal, economic and administrative cases at court hearings, observing the procedural form established by law. For the implementation of human and civil rights for judicial protection it is necessary that the person, firstly, has a certain level of legal education and legal culture, and, secondly, he himself wished to defend himself.

When applying to the court for the protection of his violated right, the person must know the legal acts regulating the issue of compensation for moral damage, have a desire to defend their honor and dignity, as well as provide documentary evidence (the presence of a certificate from the doctor about damage to health, commodity a receipt for the purchase of medicines, an official document on work absenteeism for reasons that arose as a result of violation of rights, etc.).

Independence and self-sufficiency of judges play an important role in the effective implementation of justice. Only an independent court can effectively carry out the tasks assigned to it, fairly resolve litigation.

Independence of judges is ensured, first of all, by a special procedure for their election or appointment and dismissal; the prohibition of any influence on judges; protection of their professional interests; a special procedure for bringing judges to disciplinary responsibility.

Key words: court, appeal to court, defense, law, jurisdiction.

Список використаних джерел:

1. Балюк М. Практика застосування Цивільного процесуального кодексу України. *Цивільний процес у питаннях і відповідях*. 2008. 350 с.
2. Ромовська З. Цивільний процесуальний кодекс. *Науково-практичний аналіз*. Київ, 2014. 600 с.
3. Кравчук В., Угриновська І. Науково-практичний коментар *Цивільного процесуального кодексу України*. Київ, 2006. 944 с.
4. Комаров В. Проблеми теорії та практики цивільного судочинства. Київ, 2008. 345 с.
5. Маляренко В.Т. Цивільний процесуальний кодекс України. *Науково-практичний коментар*. Київ, 2008. 456 с.
6. Світлична Г. Система справ окремого провадження та їх класифікація. *Проблеми цивільного права та процесу* : матеріали наук.-практ. конф., 31 трав. 2008 р. Харків : Харк. нац. ун-т внутр. справ, 2008. С. 132–136.
7. Комаров В. Практика застосування судами цивільного процесуального законодавства. Київ, 1992. 356 с.

УДК 347(477)

Єрофєєнко Л.В.

к.ю.н., доцент,

доцент кафедри обліку, оподаткування та міжнародних економічних відносин
Харківський національний автомобільно-дорожній університет

ЩОДО ЗАХИСТУ АВТОРСЬКОГО ПРАВА У МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ

Сучасний світ перейшов на нову стадію свого розвитку, коли головну роль виконує інформація. У ХХІ ст. саме інформаційні системи дають доступ до величезного інформаційного потоку. А нові технології у поєднанні з системами швидко перетворюються на важливий засіб розвитку. Нині новітні технології знайшли своє призначення у майже всіх сферах діяльності людей. Більшість використовує інформаційні системи у повсякденному житті (наприклад, роблячи покупки, ознайомлюючись з останніми новинами в інтернеті тощо).

Постановка проблеми. Всесвітня мережа Інтернет є інформаційним простором величезних можливостей. До позитивного фактора можна зарахувати полегшення поширення інформації, адже надається нова перспектива для інтелектуального, культурного та духовного розвитку. З іншого боку, інформацією в електронному вигляді керувати практично неможливо: її можна завантажити, дублювати, віддати або іншим чином зберігати, змінювати або продавати. У зв'язку з цим постає нагальна необхідність захисту прав суб'єктів інтелектуальної власності, які використовують свої об'єкти через мережу Інтернет. Таким чином, одним із найбільших викликів зростання стабільного електронного інформаційного середовища є правове регулювання авторських прав, пов'язаних з інтелектуальною власністю.

Актуальність освітлюваної теми пояснюється збільшенням випадків порушень авторських та суміжних прав у мережі Інтернет. За даними щорічного звіту про охорону та захист авторського права Міжнародного альянсу інтелектуальної власності, у 2018 р.

Україна належить до переліку країн із незадовільним рівнем охорони прав інтелектуальної власності в інтернет-просторі починаючи з 2015 р. Причиною такого положення вважається неможливість впровадження ефективних та системних засобів боротьби з інтернет-правопорушеннями авторського права та суміжних прав [1, с. 71].

Огляд останніх досліджень і публікацій. Дослідження у сфері правового регулювання авторського права у мережі Інтернет проводили П.С. Ріппа, І.П. Римарчук, Г.І. Грігор'янець та ін. Однак є потреба у подальшому вивченні цієї тематики з урахуванням розвитку законодавства та інформаційно-комунікаційних технологій.

Формулювання завдання дослідження. Метою цього дослідження є аналіз законодавства України та країн ЄС за темою правового регулювання авторського та суміжних прав у мережі Інтернет із метою виявлення проблемних питань, надання пропозицій удосконалення механізму контролю за авторськими правами.

Виклад основного матеріалу. Основним законом, що регулює відносини авторського права і суміжних прав, є Цивільний кодекс України (далі – ЦК України), який діє лише із загальними положеннями і не містить конкретних статей, пов'язаних з інтернетом. Однак він регулює проблему відтворення твору. Згідно зі ст. 441 ЦК України, відтворенням у будь-який спосіб і в будь-якій формі є її використання, тож це положення можна застосувати й до глобальної мережі [2].

У Законі України «Про авторське право та суміжні права» є визначення частини необхід-

них термінів для вирішення проблеми авторського права в інтернеті: «піратство», «контрафактна копія твору», «публікація твору», «фонограма», «відеограма», «плагіат», способи захисту авторських і суміжних прав [3]. Проте ці положення також не включають конкретних положень, що стосуються інтернету.

Згідно зі ст. 1 Закону України «Про телекомунікації», інтернет – це всесвітня інформаційна система загального доступу, яка логічно зв'язана глобальним адресним простором та базується на інтернет-протоколі, визначеному міжнародними стандартами [4]. Характеристикою інтернету є вільний доступ користувачів до розміщеної в ньому інформації з різних країн світу. Слід зазначити, що мережа Інтернет не має єдиного управління, власника та ізолюваного майна, що ставить під загрозу авторські права.

Правове регулювання всесвітньої мережі в Україні знаходиться на дуже низькому рівні. Це підтверджується тим, що нормативні акти не розкривають поняття, пов'язані з інтернетом (наприклад, «інтернет-правопорушення», «інтернет-відносини» тощо).

Виділяють чотири види агентів, залучених до правовідносин у мережі Інтернет: правовласники, автори, провайдери телекомунікацій та кінцеві користувачі. Необхідно усвідомлювати відмінність понять «автор» і «правовласник». Автором є та людина або група людей, яка створила твір творчою або інтелектуальною працею. Правовласник не є засновником творіння, але є власником авторських прав і здатний розпоряджатися інтелектуальною власністю на свій розсуд з огляду на юридично закріплену домовленість з автором твору. Однак і сам автор може бути правовласником. Провайдери телекомунікацій або оператори виступають як посередники між кінцевими користувачами та авторами, правовласниками, надаючи доступ до інформації інших осіб за допомогою мережі Інтернет.

Законодавство України не дає чіткої відповіді на питання про суб'єкт, відповідальний за правопорушення в інтернеті. Ним може опини-

тися як користувач, так і власник сайту. У проекті закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» щодо регулювання авторського права та суміжних прав та у рекомендаціях Державної служби інтелектуальної власності (далі – ДСІВ) відповідальність може нести провайдер. Ще однією проблемою, яка виникає під час вчинення правопорушення в інтернеті, є складність і невирішеність процесу надання та реєстрації доказів. Аналізуючи вищезазначене, можна сказати, що у законодавстві України немає норм, які б повністю і конкретно регулювали взаємини захисту авторських і суміжних прав в інтернеті.

На думку П.С. Ріппи, через особливості функціонування глобальної мережі (наприклад, швидкість поширення інформації) порушення авторських прав стало настільки поширеним, що людина, яка діє незаконно, не усвідомлює неправомірності своїх дій [5].

У дослідженні І.В. Римаренка «Захист авторських прав та творів, розміщених у Інтернеті» визначено два етапи захисту: до та після порушення. Перший етап включає:

- 1) «годинникову бомбу» – встановлення дати, після її настання доступ до об'єкта авторського права буде неможливим;
- 2) забезпечення захисту від копіювання – встановлення значення того, скільки разів об'єкт можна скопіювати;
- 3) криптографічні конверти, мається на увазі організація доступу до твору із застосуванням спеціального ключа [6].

На другому етапі пропонується впровадження таких заходів:

- 1) використання агентів – спеціального програмного забезпечення для виконання визначених команд (пошук підроблених копій об'єкта авторського права);
- 2) використання методів стеганографії – процесу таємного впровадження інформації у файли для забезпечення аутентифікації автора (наприклад, «водяний знак»);
- 3) розміщення спеціальної мітки – «маячка» – у творі, що дає змогу знайти порушника авторських прав [5].

У 2017 р. відбулося прийняття антипіратського законодавства – один із позитивних кроків із боку України. Перший із двох законопроектів має назву «Про державну підтримку кінематографії» (Закон України № 1977-VIII) та набрав чинності 26 квітня 2017 р. Він змінює Закон «Про авторське право», Кримінальний кодекс, Закон «Про телекомунікації» та Закон «Про електронну комерцію» 2015 р. Згідно з ним криміналізуються відеозйомка (ст. 176 КК) і фінансування піратських операцій.

Так, із прийняттям Закону України «Про державну підтримку кінематографії в Україні» Закон було доповнено ст. 52-1, за якою у разі порушення будь-якою особою авторського права і суміжних прав, вчиненого з використанням мережі Інтернет, суб'єкт авторського права і суміжних прав (далі – заявник) має право звернутися до власника веб-сайту та веб-сторінки, на яких розміщена або в інший спосіб використана відповідна цифрова інформація, із заявою про припинення порушення. Така заява надсилається власнику веб-сайту з одночасним направленням її копії постачальнику послуг хостингу, який надає послуги або ресурси для розміщення відповідного веб-сайту.

Перш ніж детально розглядати цей спосіб захисту, хотіли б звернути увагу на те, хто такі власники веб-сайту, власники веб-сторінки та постачальники послуг хостингу. До речі, це також нові визначення, закріплені в Законі:

– власник веб-сайту – особа, яка є володільцем облікового запису та встановлює порядок і умови використання веб-сайту. За відсутності доказів іншого власником веб-сайту вважається реєстрант відповідного доменного імені, за яким здійснюється доступ до веб-сайту, і отримувач послуг хостингу;

– власник веб-сторінки – особа, яка є володільцем облікового запису, що використовується для розміщення веб-сторінки на веб-сайті, та яка управляє чи розміщує електронну інформацію в межах такої веб-сторінки. Власник веб-сайту не є власником веб-сторінки, якщо останній володіє обліковим записом,

що дає йому змогу самостійно, незалежно від власника веб-сайту, розміщувати інформацію на веб-сторінці та управляти нею;

– постачальник послуг хостингу – особа, яка надає власникам веб-сайтів послуги та ресурси для розміщення веб-сайтів або їх частин у мережі Інтернет та із забезпечення доступу до них через мережу. Власник веб-сайту, який розміщує свій веб-сайт або його частину в мережі Інтернет на власних ресурсах і (або) самостійно забезпечує доступ до нього з використанням мережі Інтернет, одночасно є постачальником послуг хостингу [8].

Незаконна відеозйомка є важливою проблемою в Україні. Поправка до Закону «Про авторське право» дала зрозуміти, що відеозапис у кінотеатрах є незаконним, і це виключає відеозапис за будь-яким винятком «приватного використання». Новий закон також створив детальні процедури та розклади для вилучення матеріалів повідомлень та відповідей. Положення щодо повідомлення та вилучення стосуються лише аудіовізуальних творів, музичних творів, звукозапису та комп'ютерних програм (не включаючи літературні твори чи фотографії), але законодавство має певні недоліки (найчастіше немає адміністративного органу, відповідального за його виконання).

Окремо був прийнятий законопроект про судову реформу (Закон України № 2147-VIII) 3 жовтня 2017 р. (набрав чинності 15 грудня 2017 р.). До нього входили поправки до Торговельного процесуального кодексу, Цивільного процесуального кодексу та Адміністративного кодексу. У законопроекті про судову реформу також важливим є створення Вищого суду з питань інтелектуальної власності (який розпочав свою роботу у вересні 2017 р.) для цивільних справ про інтелектуальну власність [1, с. 38].

На відміну від України, деякі країни вже мають досвід законотворчої діяльності у розробці та прийнятті правових норм регулювання відносин, пов'язаних із роботою в інтернеті. Поширення забороненої інформа-

ції через мережу призвело до прийняття в Австралії законів, спрямованих на регулювання змісту інформації у глобальній мережі. У Німеччині чинним є закон «Про відповідальність постачальника».

Першою країною, що почала боротьбу з порушенням авторських прав в інтернеті, була Франція. 1 жовтня 2010 р. набрав чинності закон «Про три кроки». Зрештою, органи влади отримали право повністю перервати трафік, а також повідомляти тих, хто часто завантажує програми, що призводять до завантаження контрафактних об'єктів, а також завантаження у мережах обміну файлами. Згідно з законом користувачі, що ігнорують повідомлення електронною поштою, позбавляються доступу до інтернету протягом року. Також у деяких випадках порушення може обійтися штрафом у розмірі до 300 тисяч євро, позбавленням волі. Відповідно до закону провайдери телекомунікацій мають передавати владі дані про людей, які займаються поширенням матеріалів про піратство [7].

Задля впровадження вищенаведених методів захисту авторських прав, що фактично зможуть забезпечити належний захист у глобальній мережі Інтернет, потрібна державна підтримка та низка інших заходів. Тому тенденції розвитку законодавства з питання авторського права рухаються в напрямі розгляду мережі Інтернет, де зберігається невідзначена кількість об'єктів інтелектуальної власності, яким потрібна правова допомога. Варто привносити зміни до національного законодавства постійно з огляду на постійний розвиток технологій. Прийняття нового законодавчого акта про захист авторських прав в інтернеті змогло б підвищити рівень захищеності прав авторів в інтернеті. Багато країн

вирішують це питання з позитивними результатами, частково контролюючи процеси порушення авторського права в інтернеті та запобігаючи їм.

Висновки. Станом на 2018 р. державні установи в Україні ще не розробили системний та якісний підхід до управління інтернетом. На підставі вищесказаного можна зробити висновок, що законодавство України практично не містить положень щодо регулювання авторського права в інтернеті. І ті положення, які є, не координуються і не містять повної інформації з цього питання. Необхідно звернути увагу на такі питання: визначення необхідних термінів, що використовуються під час вирішення справ, пов'язаних з інтернетом; визначення суб'єкта правопорушення, порядок взаємодії відповідних органів з юридичними особами у процесі виявлення злочину (наприклад, із провайдерами), санкції за порушення авторських і суміжних прав в інтернеті; порядок надання та закріплення доказів, запобігання порушенням авторських і суміжних прав в інтернеті.

У процесі аналізу фактичних проблем в галузі захисту та захисту прав інтелектуальної власності пропонується, насамперед, покращити як внутрішнє законодавство, так і міжнародне право у цій сфері. По-перше, необхідно оновити договори Всесвітньої організації інтелектуальної власності, які можуть бути запроваджені шляхом перегляду чинних договорів, а також прийняття нових положень із метою закриття присутніх прогалин. По-друге, належне виконання таких угод має здійснюватися всіма без винятку державами, які сприятимуть міжнародно-правовому регулюванню сфери захисту авторських і суміжних прав і сприятимуть швидшому вирішенню проблем у цій сфері.

Анотація

У цьому дослідженні визначено учасників правовідносин у мережі Інтернет. Зазначено актуальні проблеми захисту та забезпечення інтелектуальної власності в інтернеті в сучасному розвитку інформаційно-комунікаційних технологій. Проаналізовано законодавство України щодо цієї проблематики та динаміку вирішення проблем за останні роки. Проведено порівняння з країнами Європейського Союзу. Визначено можливі шляхи вирішення наявних проблем.

Ключові слова: авторське право, суміжне право, мережа Інтернет, інтелектуальна власність, плагіат.

Аннотация

В данном исследовании определены участники правоотношений в сети Интернет. Указаны актуальные проблемы защиты и обеспечения интеллектуальной собственности в интернете в современном развитии информационно-коммуникационных технологий. Проанализированы законодательство Украины относительно данной проблематики и динамика решения проблем за последние годы. Проведено сравнение со странами Европейского Союза. Определены возможные пути решения существующих проблем.

Ключевые слова: авторское право, смежное право, сеть Интернет, интеллектуальная собственность, плагиат.

Yerofyeyenko L.V. For protection of copyright in the network Internet

Summary

This study identifies the participants in the legal relationship of the Internet. The actual problems of protection and provision of intellectual property on the Internet in the modern development of information and communication technologies are pointed out. The legislation of Ukraine on this issue and the dynamics of solving existing problems in recent years have been analyzed. A comparison with the countries of the European Union has been carried out. Identified possible ways to solve existing problems.

Key words: copyright law, related law, Internet, intellectual property, plagiarism.

Список використаних джерел:

1. 2018 Special 301 Report on Copyright Protection and Enforcement. URL: https://iipa.org/files/uploads/2018/02/2018_SPECIAL_301.pdf.
2. Цивільний кодекс України: Кодекс від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#n2365>.
3. Про авторське право і суміжні права : Закон України від 23.12.1993 р. № 3792-XII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12>.
4. Про телекомунікації : Закон України від 18.11.2003 р. № 1280-IV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/term/11424>.
5. Ріппа П.С. Забезпечення авторських прав у мережі Інтернет. URL: http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Nvnudpsu/2011_2/Rippa_P_S.pdf.
6. Римаренко І.В. Захист авторських прав та творів, розміщених в Інтернеті. URL: http://www.library.univ.kiev.ua/ukr/elcat/new/detail.php3?doc_id=1461308.
7. Закон Республики Франции «О трех шагах» от 1 октября 2010 года. URL: <http://livresfrancaisgratuit.narod.ru>.
8. Сулима О. Захист авторських прав в мережі Інтернет по-новому. URL: https://jurliga.ligazakon.net/analytics/159941_zakhist-avtorskikh-prav-v-merezh-nternet-po-novomu.

УДК 340.15:347.62

Козинець І.Г.

*старший викладач кафедри цивільного, господарського права та процесу
Чернігівський національний технологічний університет*

Пророченко В.В.

*студент юридичного факультету
Чернігівський національний технологічний університет*

ШЛЮБ ТА ЙОГО ВИДИ У ПРИВАТНОМУ ПРАВІ СТАРОДАВНЬОГО РИМУ

Постановка проблеми. Шлюбні відносини як соціальний інститут виникли до появи держави та права і досить давно врегульовані у деяких стародавніх правових системах, передусім, у римському приватному праві. Незважаючи на те, що правове регулювання шлюбу в римському приватному праві повною мірою не знайшло свого відтворення у сучасній правовій традиції, уявлення римлян про значення шлюбу та сім'ю, а також передумови й особливості процедури шлюбу у римському суспільстві мали відчутний вплив на подальший розвиток шлюбно-сімейного права. Проте фундаментальні вікові принципи, на яких ґрунтуються шлюбні відносини, з часом дедалі частіше викривляються в суспільній і правовій свідомості. Так, проблемними залишаються питання виникнення шлюбу, його розуміння та значення. Крім того, на сучасному етапі розвитку законодавства Україна прагне відповідати правовим принципам загальноєвропейського права, що сприяє правовій уніфікації національних законів та є передумовою згуртованості правових систем.

Огляд останніх досліджень і публікацій. Теоретичною основою наукового дослідження стали роботи таких відомих вітчизняних та зарубіжних науковців, як Л.В. Дячук, І.Б. Новицький, А.О. Овчатова-Редько, О.А. Омельченко, О.А. Підопригора, І.А. Покровський, І. Пухан, Ч. Санфіліппо, Дж. Франчозі, Є.О. Харитонов, В.М. Хвостов, З.М. Черніловський та інші. У контексті розкриття особливостей виник-

нення шлюбних відносин у Римі окрему увагу було звернено на римські правові пам'ятки, зокрема Закони XII таблиць, Інституції Гая, Дигести Юстиніана.

Формулювання завдання дослідження. З огляду на те, що традиція наукового пізнання римського приватного права охоплює тривалий часовий період, подальшого дослідження потребують окремі приватноправові відносини, які складаються в межах еволюції інститутів шлюбу та сім'ї. Метою статті є з'ясування правової природи римського шлюбу, визначення основних його видів та форм укладення.

Виклад основного матеріалу. Розвиток шлюбних відносин у Стародавньому Римі пов'язаний з історичними умовами, в яких розвивалися римське суспільство та римська сім'я. Шлюбні відносини як соціальний інститут були чітко врегульовані в римському приватному праві. Римські юристи досить ідеалістично визначали шлюб. Зокрема, в III ст. н.е. Модестін визначав шлюб як «союз чоловіка й жінки, спільність всього життя через єднання божественного і людського прав» (D. 23.2.1). Своєю чергою, Ульпіан так розумів сутність шлюбу: «Шлюб створюється не співжиттям, але згодою <...>, і не співжиття створює шлюб, а подружнн любов» (D. 24.1.32.13; D. 35.1.15) [1].

Визначення Модестина чітко вказує на істотні елементи римського шлюбу, а визначення Ульпіана його доповнює. Романісти по-різному перекладають та тлумачать сен-

тенцію Модестина. Шлюб, на думку Ч. Санфіліппо, – фактичний стан речей (*res facti*), який тягне за собою надзвичайно важливі юридичні наслідки [2, с. 185]. З огляду на визначення, можемо констатувати, що вчений акцентує саме на юридичних наслідках шлюбу, залишаючи поза увагою його соціальну природу. Дж. Франчозі, навпаки, зазначає, що шлюб протягом століть представляв собою не юридичний інститут, а тільки фактичні відносини, що розвивалися поза вузькою сферою права [3, с. 167]. У цьому випадку вчений не надає шлюбу юридичного значення, а розглядає його як реальні взаємовідносини представників подружжя.

Своєю чергою, українські вчені-романісти О.А. Підпригора, Є.О. Харитонов перекладали сентенцію Модестина так: шлюбом є союз чоловіка і жінки, спільність всього життя, єднання божественного і людського права [4, с. 282]. Наведені тлумачення та варіанти перекладу відображають суб'єктивні уявлення вчених щодо правового та ціннісного змісту визначення шлюбу за Модестином і в деяких частинах збігаються. При цьому необхідно пам'ятати, що сутність поняття шлюбу змінюється залежно від конкретного історичного періоду, рівня розвитку права та системи цінностей, зокрема, зміст шлюбу буде різним у часи Модестина, на момент створення Дигест Юстиніана і в християнській доктрині. Варто зазначити, що визначення шлюбу було сформульоване Модестином із навчальною метою – охарактеризувати дійсний римський шлюб, а не бажаний чи такий, який відображав християнські погляди.

До систематизації Юстиніана Риму були відомі два види шлюбу:

1) «законний римський шлюб» («*matrimonium iustum*») – для тих, хто має *jus conubii* – право вступати в повноцінний, визнаний законом шлюб, що породжує для всіх членів сім'ї рівні і передбачені законами вигоди і наслідки. Такий шлюб укладався виключно між римськими громадянами, які мали відповідний обсяг правоздатності, з

дотриманням усіх вимог закону. Діти, народжені в такому шлюбі, набували статусу римського громадянина;

2) «незаконний римський шлюб» («*matrimonium non iustum*») – тобто такий, що укладався між особами, які не мали римського громадянства (між переїзниками та іншими вільними, які права на законний шлюб не мали). Такий шлюб не давав чоловікові *patria potestas* (батьківської влади) та інших цивільних прав, пов'язаних із перебуванням у римському законному шлюбі (наприклад, права на емансипацію) [4, с. 287; 5, с. 59].

Таким чином, слід констатувати, що право вступати у той чи інший вид римського шлюбу залежало від наявності або відсутності римського громадянства. При цьому особам, які вступили у «законний римський шлюб», надавався більший обсяг цивільних прав. Таке положення можна розглядати як спосіб захисту прав та законних інтересів римських громадян шляхом надання їм більш привілейованого становища. Було заборонено укладати шлюби між римським громадянином, з однієї сторони, та переїзником (латинцем, вільновідпущеником, колоном) – з іншої. Переїзники укладали шлюб між собою за нормами «свого національного права», однак такі шлюби правових наслідків не породжували, а діти, народжені у такому шлюбі, не могли набути статусу громадянина.

Римський законний шлюб, своєю чергою, поділявся також на два види: 1) шлюб із чоловічою владою («*cum manu*») встановлював владу чоловіка над дружиною; 2) шлюб без чоловічої влади («*sine manu*»). Породжуючи абсолютно різний порядок у відносинах між подружжям, шлюб *cum manu* і шлюб *sine manu* різко відрізнялись один від одного і за формою укладення та припинення, і за змістом майнових та особистих відносин подружжя, і за правовим становищем матері щодо дітей. Майнові відносини, а також особисті немайнові відносини між подружжям визначалися не стільки фактом шлюбу, скільки формою його укладення [6, с. 264].

Римське право знало три форми шлюбних церемоній – встановлення *manus* (влади над дружиною): 1) *confarreatio* – через релігійний обряд; 2) *coemptio* – шляхом купівлі дружини; 3) *usus* – шляхом тривалого співжиття з майбутньою дружиною. Вибір однієї з цих форм здійснювався або батьками наречених, або самими нареченими і був вільним. Форма *usus* у часи Гая вже практично вийшла з ужитку, *confarreatio* (конфарреатія) мала доволі обмежену сферу застосування, таким чином, основною була форма так званої купівлі дружини.

Перший спосіб укладання шлюбу «*confarreatio*» мав релігійний характер. Його могли дозволити собі лише заможні родини патриціїв, він передбачав проведення пишної церемонії з поїданням хліба, принесенням його в жертву Юпітеру. На церемонії обов'язково мав бути присутнім жрець та не менше 10 свідків.

Другий спосіб «*coemptio*» (коемпція), або церемонія «міді і вагів», яка передбачала купівлю нареченим нареченої та здійснювалась у формі манципації домовладикою. Церемонія здійснювалась у присутності самих наречених, п'яти свідків та зважувача з вагами. Наречені обмінювались клятвами: «Чи будеш ти для мене достойною матерфаміліас? – запитував наречений. «Де ти, Гай, там і мене знайдеш, – відповідала наречена» [7, с. 71]. Як символ купівлі собі дружини наречений урочисто передавав її батькові злиток міді. Отже, дружина виступала як об'єкт, а не суб'єкт права, тобто була, швидше, річчю, ніж особою. Це залежне становище жінки спостерігається і в установленні загальної обов'язкової опіки над дружиною, і в її обмеженій правоздатності. Такий стан речей досить яскраво демонструє обмеження прав жінок у сфері сімейних правовідносин уже на стадії отримання згоди на укладення шлюбу.

Опіка над жінкою здійснювалась її батьками чи чоловіком, а за їх відсутності – опікунами, призначеними претором. Без згоди опікуна ні заповіт жінки, ні відчуження нею манципованих речей не визнавалися закон-

ними. Однак, неманциповані речі вона була правоздатна відчужувати самостійно. Від опікунства звільнялися лише весталки і жінки, які мали трьох чи більше дітей. Тим не менше Гай зазначає, що повнолітні жінки зазвичай самі займаються своїми справами, а згода опікуна лише в деяких випадках була необхідна для пустої формальності, що свідчить про тенденцію загальної лібералізації шлюбно-сімейних відносин (Gai. 1. 190) [1].

Третій спосіб «*usus*» здійснювався у простій неформальній формі, не передбачав дотримання будь-яких урочистих шлюбних церемоній. Шлюб вважався укладеним із моменту відведення нареченої в будинок нареченого. Ще Закони XII таблиць допускали встановлення *manus* (влади чоловіка) шляхом так званої «набувальної давності» – із плином року безперервного спільного проживання з жінкою, що автоматично перетворювало її на «тілесну власність». Таке спільне проживання чоловіка та жінки протягом року перетворювало в цих випадках фактичне співжиття на *iustum matrimonium* (законний римський шлюб) [1]. Але Закони XII таблиць допускали можливість звільнення від чоловічої влади. Дружина, що вступила до шлюбу без дотримання шлюбних формальностей, може попередити виникнення підпорядкування *manus* завдяки так званому *usurpation trinoctii* – залишивши раз на рік на три ночі будинок чоловіка, тим самим перериваючи «набувальну давність», в силу якої після спливу одного року виникала *manus mariti* (влада чоловіка над дружиною). Дружина, яка щорічно повторювала *usurpation trinoctii*, мала змогу попередити перехід до «суворого шлюбу» і таким чином перетворити шлюб на весь час його існування на шлюб *sine manu*. Отже, ми можемо констатувати, що Закони XII таблиць певною мірою захищала права римської дружини від влади чоловіка шляхом визначення дієвого організаційно-правового механізму переривання «набувальної давності». Таким чином, виключно «*confarreatio*» та «*coemptio*» породжували так званий «правильний шлюб» – шлюб із чоловічою владою «*cum manu*».

Третій спосіб укладення шлюбу мав наслідком встановлення «неправильного шлюбу» – шлюбу без чоловічої влади «*sine manu*».

З наведених трьох форм раніше інших перестав застосовуватись *usus*. Він існував ще за часів Цицерона, а ось Гай вже говорить про нього як про форму, частково скасовану законом, частково забуту [5].

Як вже було зазначено, шлюби між римським громадянином (громадянкою), з одного боку, та перегинами (латинами, вільновідпущеницями, колонами), з іншої, категорично заборонялись. Багато заборон збереглись навіть після того, як всі вільні особи Римської імперії були оголошені громадянами. Зокрема, сенатор не міг одружитися з вільновідпущеницею і взяти її в законні дружини, оскільки це вважалось соромом і для нього самого, і для усієї його родини; провінційний магістрат не міг одружитись із громадянкою іншої провінції та ін. (D. 23.2.16; D. 23.2.44). Законом Канулія (445 р. до н. е.) не допускалися шлюби між патриціями і плебеями. До першого шлюбного Закону Августа, Закону Юлія (18 р. до н.е.) не допускалися шлюби вільновідпущеників із вільнонародженими, вільнонародженими і актрисами, повіями і вільнонародженими, а після Закону Юлія – з особами сенаторського стану [8, с. 83].

Отже, згідно зі звичаями римського права шлюб був єдиним законним союзом між чоловіком і жінкою. Всі інші союзи та зв'язки між чоловіками і жінками були або забороненими, або фактичними відносинами, які не породжували правових наслідків шлюбу [9, с. 112]. Так, Закон Юлія (Августа) про подружню зраду (*Lex Julia de adulteriis*) забороняв *stuprum* (статеві відносини між вільним чоловіком і незаміжньою жінкою, до цього чесною), *adulterium* (статевий зв'язок осіб, з яких хоча б один знаходився в шлюбі) і *incestum* (статевий зв'язок між родичами, яким заборонялося вступати в шлюб) [10, с. 96–98].

Толерантно римським суспільством сприймалися конкубат і *contubernium* (контуберніум). *Contubernium* був союзом між рабом і

рабинею і розцінювався як фактично існуючі, але юридично не закріплені відносини. У післякласичний період такий союз між рабами отримав обмежене правове визнання, коли була заборонений продаж рабів, що живуть в *contubernium*, та їх дітей у різні місця і різним господарям.

Фактичні шлюбні відносини, які виникали між особами, що не мали права укласти між собою законний римський шлюб із причини різного громадянства чи правового стану, отримали назву «конкубат». Так виникає ще один вид незаконного шлюбу, який передбачав можливість спільного проживання чоловіка та жінки однією родиною з наміром підтримувати шлюбні відносини, за умови, що жоден із них не перебував у шлюбі.

Вперше фактичні шлюбні відносини були врегульовані саме у римському праві. Форми, в яких існували зазначені відносини, були різними на окремих стадіях розвитку римської державності, але єдиним видом, що зберігся та дійшов із Стародавнього Риму до наших днів і був неодноразово перейнятий різними державами в різні історичні епохи, є конкубат.

Конкубат (лат. *concubinatus*, від *con* (*cum*) – «разом» и *cubo* – «лежу, співжиття, сумісне мешкання») розглядався як дозволене законом спільне проживання чоловіка та жінки з метою встановлення сталих шлюбних відносин і міг мати місце за відсутності в одного з подружжя *jus conubii*. В іншому випадку необхідно було укласти законний шлюб (D. 25.7.3). Відповідно, конкубат розглядався як *inaequale coniugium* (неповноцінний шлюб). Іноді виникали непорозуміння, було укладено шлюб чи конкубат. Законами Феодосія II і Валентиніана III було встановлено, якщо фактичні шлюбні відносини виникали між особами рівного соціального стану, то у разі сумнівів вважалось, що між ними укладено шлюб, а не конкубат [11, с. 69].

Конкубат практично не породжував ніяких правових наслідків. Так, конкубата (дружина у конкубаті), на відміну від *matrimonium iustum* (законного римського

шлюбу), не брала імені чоловіка, не ділила з ним соціального становища. Своєю чергою, діти, народжені в конкубінаті, не мали статусу дітей, народжених у шлюбі, не набували статусу та імені свого батька, не мали права на аліменти, не могли бути спадкоємцями після його смерті, на них не поширювалась батьківська влада. З часом права осіб, які перебували у відносинах конкубінату, а також права дітей, народжених у цьому союзі, почали захищати за допомогою різноманітних юридичних прийомів. Так, окрім народження у законному шлюбі, встановлення *patria potestas* (влади батька) було можливим шляхом *legitimatіo* (узаконення) – встановлення батьківської влади над власними дітьми, але народженими поза шлюбом. Зокрема, батько міг визнати своїми дітей, народжених у конкубінаті. Узаконення виникло в період принципату та допускалося виключно стосовно дітей, народжених конкубіною (D. 26.7.). Згодом конкубінам також було надано низку прав [2, с. 197–198].

Незважаючи на те, що римське приватне право як один з основних принципів сімейних відносин передбачало моногамію, чоловіки мали право одночасно перебувати в законному шлюбі і мати конкубіну (D. 25.7.), тоді як для жінки співжиття з іншим чоловіком, окрім чоловіка, було неприпустимим і сприймалось як подружнйа зрада *adulterium* (*Lex Julia de adulteriis*). Крім того, така поведінка вважалась злочином, що карався смертю. Такий стан речей яскраво демонструє обмеженість та дискримінацію прав жінок у сфері сімейних правовідносин.

Конкубінат істотно відрізнявся від такого інституту, як *amіsa* – дозволеного законом постійного співжиття неодруженого чоловіка з незаміжною жінкою. Проте конкубінат займав більш важливе місце в римському соціальному і юридичному побуті, оскільки мав практично всі ознаки шлюбу. Від *amіsa* його відрізняло лише те, що він був укладений без дотримання формальностей, але не внаслідок відсутності бажання встановити сімейні сто-

сунки, а через об'єктивні щодо них перепони юридичного характеру [12, с. 151].

У більш пізній період за часів правління імператора Юстиніана в Дигестах (D. 25.7) було визначено умови, за яких конкубінат був неможливий. Так, перебувати в конкубінаті дозволялось із жінкою-вільновідпущеницею іншої особи, вільнонародженою жінкою, місце народження якої невідоме, чи з жінкою, яка продавала своє тіло. Мати за конкубіну вільнонароджену жінку чесного життя не дозволялося без заяви перед свідками, в іншому разі таке співжиття розцінювалось як перелюбство. Питання про те, чи була жінка конкубіною, вирішувалось за наявності її волі. Крім того, в Дигестах Юстиніана наголошувалось на тому, що конкубіною могла стати жінка будь-якого віку, не молодше 12 років. Також заборонявся конкубінат жінки з сином (онуком) свого патрона або навпаки. При цьому, якщо законний шлюб провінційного магістрату з громадянкою цієї провінції був неможливий, то для конкубінату такої заборони не існувало [10].

Близько кінця IX ст. у зв'язку з поширенням християнства візантійський імператор Лев Мудрий видав закон, відповідно до якого конкубінат скасовувався: з конкубіною треба було вступити в шлюб або відпустити її. Крім того, було встановлено, що шлюб міг бути укладений виключно за допомогою церковного вінчання. Недотримання церковної форми укладання шлюбу вело до визнання такого союзу незаконним [11, с. 69]. Таким чином, у Візантії конкубінат був скасований у IX ст., а на Заході продовжував існувати аж до XII ст.

З того часу людство не полишало питання, в якій же формі має укладатись шлюб. В залежності від різних факторів (релігійних, політичних, економічних, культурних) законодавство кожної окремої країни встановлювало для своїх підданих (а пізніше громадян) різні вимоги щодо додержання офіційної церемонії заручин та укладання шлюбу. Проте, незважаючи на розбіжності, протягом цього

періоду в більшості країн європейського континенту шлюби укладались, як правило, у двох основних формах – у церковній або в цивільній. Іноді ці дві форми могли бути суміщені. Не можна не помітити й того, що поряд з укладеними в установленому законом порядку шлюбами завжди існували й фактичні шлюбні відносини. За рідкісними винятками правових наслідків такі відносини не створювали.

Висновки. Отже, дослідивши римський шлюб та його види, можна дійти висновку,

що шлюб у римському суспільстві (*nuptiae, matrimonium*) розглядався як соціально-значимий союз чоловіка та жінки, що визначав правове положення дітей, народжених у цьому союзі, майнові відносини між подружжям та їх спадкові права. Римському приватному праву відомі кілька правових форм шлюбних та фактичних шлюбних відносин – це «*cum manu*» і «*sine manu*» та форми фактичного співжиття, найважливішою з яких був конкубінат.

Анотація

Статтю присвячено дослідженню римського шлюбу. На підставі римських правових джерел, наукових праць учених-романістів визначено основні види римського шлюбу та його форми, окреслено відмінності між законними римським шлюбом та незаконним. Проаналізовано значення інституту правового регулювання фактичних шлюбних відносин, зокрема таку їх особливу форму, як конкубінат.

Ключові слова: Стародавній Рим, римський законний шлюб, римський незаконний шлюб, шлюбні відносини, конкубінат, фактичні шлюбні відносини.

Аннотация

Статья посвящена исследованию римского брака. На основании римских правовых источников, научных трудов ученых-романистов определены основные виды римского брака и его формы, определены различия между законным и незаконным римским браком. Проанализировано значение института правового регулирования фактических брачных отношений, в частности такой их особой формы, как конкубинат.

Ключевые слова: Древний Рим, римский законный брак, римский незаконный брак, брачные отношения, конкубинат, фактические брачные отношения.

Kozynets I.G., Prorochenko V.V. Marriage and its types in the private law of Ancient Rome Summary

The article is devoted to research of Roman marriage. On the basis of the Roman legal sources, scientific works of scientists of novelists, the basic types of Roman marriage and his forms are defined, differences between legal Roman marriage and illegal one are outlined. The value of institute of the legal adjusting of actual marriage relations is analysed, in particular, such special form as concubinage.

Key words: Ancient Rome, roman legal marriage, roman illegal marriage, marriage relations, concubinage, actual marriage relations.

Список використаних джерел:

1. Памятники римского права: Законы XII таблиц Институции Гая. Дигесты Юстиниана. Москва : 1997. 608 с. URL: <https://studfiles.net/preview/6702582/>
2. Санфилиппо Ч. Курс римского частного права : ученик / под общ. ред. Д.В. Дождева; пер. с итал. И.И. Маханькова. Москва : Норма, 2007. 464 с.
3. Франчози Дж. Институционный курс римского права / отв. ред. Л.Л. Кофанов; пер. с итальянского. Москва : Статут, 2004. 428 с.

4. Підпригор, О.А., Харитонов Є.О. Римське право : підруч. 2-ге вид. Київ : Юрінком Інтер, 2009. 528 с.
5. Римское частное право / под ред. И.Б. Новицкого, И.С. Перетерского. Москва : Юристъ, 1996. 385 с. URL: <http://lib.maupfib.kg/wp-content/uploads/novizkiy.pdf>.
6. Овчатова-Редько А. Правові форми шлюбних відносин за римським приватним правом. *Актуальні проблеми держави і права* : збірник наукових праць. Одеса : Юридична література. 2007. Вип. 31. С. 261–267.
7. Черниловский З.М. Римское частное право: Элементарный курс. Москва : Юристъ, 2000. 212 с.
8. Балко О.О. Інститут шлюбу за римським правом та його рецепція у континентальному типі правової системи : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Львівський нац. ун-т імені І. Франка. Львів, 2015. 185 с. URL: <http://law.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/02/Дисертація.pdf>.
9. Пухан И., Поленак-Акимовская М. Римское право (базовый учебник) / под ред. В.А. Томсинова; пер. с македонского В.А. Томсинова и Ю.В. Филиппова. Москва : ИКД «ЗЕРЦАЛО-М», 2003. 448 с.
10. Бэлдон Дж. Женщины Древнего Рима. Увлекательные истории жизни римлянок всех сословий. Москва : ЗАО «Центрполиграф», 2016. 316 с.
11. Пилипенко Ю.О. Конкубат: від римського права до сучасності. *Правова держава*. 2014. № 17. С. 67–71. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Prav_2014_17_14.
12. Овчатова-Редько А. Походження «фактичного шлюбу». *Актуальні проблеми держави і права* : збірник наукових праць. Одеса : Юридична література. 2007. Вип. 33. С. 148–153.

Макаревич О.В.

*аспірант кафедри цивільного права і процесу
Національна академія внутрішніх справ*

**ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ПРИПИНЕННЯ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ
ЗА РІШЕННЯМ СУДУ ПРО ЛІКВІДАЦІЮ ЮРИДИЧНОЇ ОСОБИ
ЧЕРЕЗ ДОПУЩЕНІ В ПРОЦЕСІ ЇЇ СТВОРЕННЯ ПОРУШЕННЯ,
ЯКІ НЕ МОЖНА УСУНУТИ**

Постановка проблеми. Протягом останніх років в Україні було прийнято низку нових нормативно-правових актів, які тією чи іншою мірою стосуються ліквідації юридичних осіб, зокрема Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців» та деяких інших законодавчих актів України щодо децентралізації повноважень з державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань» від 25.11.2015 р., Закон України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» від 03.10.2017 р., Закон України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» від 06.02.2018 р. та ін.

Проте нові зміни в законодавстві якісно не вплинули на ситуацію в сфері ліквідації юридичних осіб та жодним чином не вирішують проблем, які утворилися, зокрема, в судовій практиці.

Огляд останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі загальні питання нормативно-правового регулювання процедури ліквідації юридичних осіб за рішенням суду, що не пов'язане з її банкрутством, разом чи частково висвітлювалися такими науковцями, як О.В. Тітова, П.О. Повар, О.М. Скоропис, О.М. Зубатенко, І.В. Спасибо-Фатєєва, А.В. Габов,

В.І. Стрільчук, О.М. Вінник, О.Р. Кібенко, В.В. Луць, Є.В. Петров та ін. Водночас, з ура-

хуванням суттєвих змін у законодавстві стосовно припинення юридичних осіб, актуальність тематики щодня зростає, що потребує подальшого її дослідження.

Формулювання завдання дослідження. Метою статті є аналіз норм чинного законодавства України у сфері ліквідації юридичних осіб, зокрема за рішенням суду про ліквідацію юридичної особи через допущені у процесі її створення порушення, які не можна усунути, у співвідношенні із сучасною судовою практикою та надання пропозицій щодо удосконалення законодавства України у цій сфері з метою врегулювання наявних розбіжностей.

Виклад основного матеріалу. Ст. 104 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) встановлено, що юридична особа припиняється в результаті реорганізації (злиття, приєднання, поділу, перетворення) або ліквідації [1].

Термін «ліквідація» походить від латинського liquidatio – «закінчення справи». У Словнику української мови за ред. І.К. Білодіда, термін «ліквідація» означає «припинення діяльності (закладу, підприємства, установи тощо); доведення чого-небудь до кінця з метою позбутися чогось, розраховатися з ким-, чим-небудь і т. і.; припинення існування, знищення чого-небудь; фізичне знищення кого-небудь» [2, с. 513].

Ст. 110 ЦК України має назву «Ліквідація юридичної особи», проте її зміст не розкриває суті самого поняття ліквідації, а ст. 111 ЦК України говорить лише про загальний порядок її здійснення.

Відповідно до положень ст. 110 ЦК України юридична особа ліквідується:

1) за рішенням її учасників або органу юридичної особи, уповноваженого на це установчими документами, в тому числі у зв'язку із закінченням строку, на який було створено юридичну особу, досягненням мети, для якої її створено, а також в інших випадках, передбачених установчими документами;

2) за рішенням суду про ліквідацію юридичної особи через допущені у процесі її створення порушення, які не можна усунути, за позовом учасника юридичної особи або відповідного органу державної влади;

3) за рішенням суду про ліквідацію юридичної особи в інших випадках, встановлених законом, — за позовом відповідного органу державної влади.

Вичерпний перелік підстав для постановлення судового рішення щодо припинення юридичної особи, що не пов'язано з банкрутством юридичної особи, визначався ст. 38 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців» в редакції від 28.12.2015 р., а саме:

1) визнання судом недійсною державної реєстрації юридичної особи через допущені у процесі її створення порушення, які не можна усунути, а також в інших випадках, встановлених законом;

2) провадження нею діяльності, що суперечить установчим документам, або такої, що заборонена законом;

3) невідповідність мінімального розміру статутного капіталу юридичної особи вимогам закону;

4) неподання протягом року органам доходів і зборів податкових декларацій, документів фінансової звітності відповідно до закону;

5) наявність в Єдиному державному реєстрі запису про відсутність юридичної особи за вказаним її місцезнаходженням;

б) визнання судом юридичної особи-емітента такою, що відповідає ознакам фіктивності;

7) неподання акціонерним товариством протягом двох років поспіль Національній комісії з цінних паперів та фондового ринку інформації, передбаченої законом;

8) нескликання акціонерним товариством загальних зборів акціонерів протягом двох років поспіль;

9) неутворення органів акціонерного товариства протягом року з дня реєстрації Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку звіту про результати приватного розміщення акцій серед засновників акціонерного товариства [3].

Однак після набрання чинності нової редакції Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань» від 01.01.2016 р. із метою лібералізації законодавства України в сфері реєстрації, створення та припинення юридичних осіб норма із закріпленням вищезазначених підстав відсутня [4].

Цей перелік підстав примусової ліквідації юридичної особи не був ідеальним, проте був найбільш систематизованим, повним та конкретизованим, який і нині відповідає реаліям судової практики.

За ч. 3 ст. 105 ЦК України, учасники юридичної особи, суд або орган, що прийняв рішення про припинення юридичної особи, відповідно до цього Кодексу призначають комісію з припинення юридичної особи (комісію з реорганізації, ліквідаційну комісію), голову комісії або ліквідатора та встановлюють порядок і строк заявлення кредитором своїх вимог до юридичної особи, що припиняється. Виконання функцій комісії з припинення юридичної особи (комісії з реорганізації, ліквідаційної комісії) може бути покладено на орган управління юридичної особи.

З аналізу зазначеної норми закону чітко вбачається обов'язок органу, зокрема і суду, що прийняв рішення про припинення юридичної особи, призначити ліквідаційну комісію та встановити порядок і строк заявлення кредитором своїх вимог до юридичної особи, що припиняється.

Натомість суди, приймаючи рішення у справах щодо припинення діяльності суб'єктів господарювання, керуються ст. 25 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань», якою встановлено, що державна реєстрація та інші реєстраційні дії проводяться на підставі, в тому числі, судових рішень, що набрали законної сили, тягнуть за собою зміну відомостей в Єдиному державному реєстрі, а також надійшли в електронній формі від суду або державної виконавчої служби відповідно до Закону України «Про виконавче провадження» щодо, зокрема, визнання повністю або частково недійсними рішень засновників (учасників) юридичної особи або уповноваженого ними органу.

Так, рішенням Оболонського районного суду міста Києва від 14.02.2019 р. задоволено позовні вимоги учасника ОСББ, визнано недійсним рішення установчих зборів Об'єднання співвласників багатоквартирного будинку «Наш дім Прирічна-5», оформлене протоколом № 1 від 22.07.2016 р. у зв'язку з незаконним проведенням установчих зборів та скасовано державну реєстрацію юридичної особи – Об'єднання співвласників багатоквартирного будинку «Наш дім Прирічна-5», проведена 12.09.2016 р. [5].

Аналогічними є висновки Херсонського апеляційного суду, викладені в постанові №664/296/18 від 29.11.2018 р., в якій зазначено, що згідно з п. 2 ч. 1 ст. 25 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців» державна реєстрація та інші реєстраційні дії проводяться, зокрема, на підставі судових рішень, що набрали законної сили та тягнуть за собою зміну в Єдиному державному реєстрі. П. 2 ч. 1 ст. 110 ЦК України встановлені підстави ліквідації юридичної особи, зокрема, за рішенням суду про ліквідацію юридичної особи через допущені у процесі її створення порушення, які неможливо усунути, чи в інших випадках, встановлених законом. З огляду на те, що рішення установчих зборів багатоквар-

тирного будинку, розташованого за адресою: Херсонська область, Олешківський район, 1, від 22 липня 2017 р., що оформлене протоколом установчих зборів від 02.08.2017 р., визнається в судовому порядку недійсним, прийняті на них рішення, що стали підставою для внесення реєстраційного запису про державну реєстрацію ОСББ «Аметист-87», також підлягають визнанню недійсними з моменту їх прийняття. Визнання недійсними установчих документів юридичної особи має правовим наслідком скасування державної реєстрації юридичної особи, оскільки в за таких умов порушення порядку скликання та проведення установчих зборів ОСББ «Аметист-87» є саме тією підставою, що передбачена законом для скасування державної реєстрації [6].

У рішенні Господарського суду м. Києва по справі № 9100/9087/18 від 06.11.2018 р. визначено, що державна реєстрація та інші реєстраційні дії проводяться на підставі: судових рішень, що набрали законної сили та тягнуть за собою зміну відомостей в Єдиному державному реєстрі або заборону (скасування заборони) вчинення реєстраційних дій, а також надійшли в електронній формі від суду або державної виконавчої служби відповідно до Закону України «Про виконавче провадження». Суб'єкт державної реєстрації не пізніше наступного робочого дня з дати отримання судового рішення, передбаченого п. 2 ч. 1 ст. 25 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань»: 1) звертається до суду за роз'ясненням судового рішення, якщо судове рішення є незрозумілим для суб'єкта державної реєстрації; 2) повідомляє суд або державну виконавчу службу про неможливість виконання рішення із зазначенням підстав – у разі неможливості виконання судового рішення; 3) проводить відповідну реєстраційну дію шляхом внесення запису до Єдиного державного реєстру (крім випадків, передбачених п. 1 та п. 2 цієї частини); 4) формує виписку для її оприлюднення на порталі електронних сервісів – у разі

зміни відомостей, що містяться у виписці. Тобто, відповідно до вказаних норм законодавства відповідач з огляду на закон зобов'язаний внести до Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань запис щодо скасування державної реєстрації юридичної особи – Товариства з обмеженою відповідальністю «ЕТ-Амперсанд», яку проведено 08.11.2016 р. [7].

Таким чином, рішення суду про скасування державної реєстрації позбавляє суб'єкта господарювання статусу юридичної особи і є підставою для вилучення його з державного реєстру.

Проте аналіз цивільного законодавства свідчить, що суди мали ухвалити рішення про ліквідацію юридичної особи через допущені у процесі її створення порушення, які не можна усунути з посиланням на п. 2 ч. 1 ст. 110 ЦК України, призначити ліквідаційну комісію та встановити порядок і строк заявлення кредитором своїх вимог до юридичної особи, що припиняється.

З огляду на вищезазначене постає логічне питання: «Якщо скасувати запис в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань запис про реєстрацію юридичної особи, що далі? До скасування державної реєстрації юридична особа набула статусу суб'єкта господарських операцій, платника податків, роботодавця, добросовісного контрагента, набула у власність певну матеріально-технічну базу, яким же чином відбувається припинення її діяльності?» Жодним нормативним актом не визначено подальшої долі юридичної особи, державна реєстрація якої скасована рішенням суду, та порядку припинення її діяльності, що породжує низку негативних та суперечливих наслідків.

Між тим, у редакції ч. 1 ст. 110 ЦК України, що діяла з 04.11.2012 р. було закріплено положення про те, що юридична особа ліквідується, зокрема, за рішенням суду у разі визнання судом недійсною державної реєстрації юридичної особи через допущені у процесі

її створення порушення. Також ст. 59 Господарського кодексу України (далі – ГК України) аналогічної редакції містила положення, що суб'єкт господарювання ліквідується у разі скасування його державної реєстрації у випадках, передбачених законом [8]. Таку саму підставу ліквідації як визнання судом недійсною державної реєстрації юридичної особи через допущені у процесі її створення порушення, які не можна усунути, містила і ст. 38 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців» у редакції від 28.12.2015 р. Очевидно, що ухвалення судового рішення про скасування державної реєстрації юридичної особи законодавство визначало як передумову застосування процедури ліквідації юридичної особи в загальному порядку, визначеному ст. 111 ЦК України.

Проте нині судова практика свідчить про те, що після ухвалення судового рішення про скасування державної реєстрації юридична особа просто «зникає» в прямому сенсі цього слова, невирішеним залишається питання щодо порядку припинення діяльності такої юридичної особи

Постановою Окружного адміністративного суду м. Києва від 27.11.2017 р. визначено, що визначальним для припинення юридичної особи є визнання судом недійсною державної реєстрації юридичної особи через допущені у процесі її створення порушення, які не можна усунути [9]. Тобто рішення суду ґрунтується все ж таки на підставах, які були визначені в ст. 38 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців» в редакції, що діяла до 01.01.2016 р., та є передумовою для проведення загальної процедури ліквідації в порядку, визначеному ст. 111 ЦК України.

Висновки. На нашу думку, внесення змін до ЦК України, ГК України та Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців», які спрямовані на лібералізацію законодавства України в сфері реєстрації створення та припинення

юридичних осіб, дало зворотній результат та спричинило ухвалення судових рішень, які не припиняють юридичну особу, а лише скасовують її державну реєстрацію, що, своєю чергою, не є підставою для ліквідації останньої. З метою узгодження судової практики із вимогами нормативно-правових актів у сфері ліквідації юридичних осіб необхідно внести зміни в ст. 110 ЦК України та положення про те, що юридична особа ліквідується в порядку

ст. 111 ЦК України, зокрема і за рішенням суду у разі визнання судом недійсною державної реєстрації юридичної особи через допущені у процесі її створення порушення, які не можна усунути, тобто на законодавчому рівні визначити порядок та правові наслідки ліквідації юридичної особи у разі скасування державної реєстрації останньої за рішенням суду через допущені у процесі її створення порушення, які не можна усунути.

Анотація

Статтю присвячено вивченню чинного законодавства щодо правових підстав для постановлення судового рішення про ліквідацію юридичної особи через допущені у процесі її створення порушення, яких не можна усунути, у співвідношенні із сучасною судовою практикою.

Ключові слова: юридична особа, припинення юридичних осіб, ліквідація, підстави ліквідації юридичних осіб, ліквідація юридичної особи через допущені у процесі її створення порушення, яких не можна усунути.

Аннотация

Статья посвящена изучению действующего законодательства относительно правовых оснований для вынесения судебного решения о ликвидации юридического лица вследствие допущенных при его создании нарушений, которые нельзя устранить, в соотношении с современной судебной практикой.

Ключевые слова: юридическое лицо, прекращение юридических лиц, ликвидация, основания ликвидации юридических лиц, ликвидация юридического лица вследствие допущенных при его создании нарушений, которые нельзя устранить.

Makarevych O.V. Problematic issues of the termination of legal entities by a court decision on the liquidation of a legal entity through the permissible violations that can not be eliminated **Summary**

The article is devoted to examination of the current legislation on the legal basis for adjudication of the liquidation of a legal entity through violations committed during its establishing which can not be eliminated in relation to modern jurisprudence

Key words: legal entities, termination of the legal entities, liquidation of the legal entities, basis for liquidation of the legal entities, liquidation of a legal entity through violations committed during its establishing which can not be eliminated

Список використаних джерел:

1. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 47. Ст. 800.
2. Словник української мови: у 11 т. / за ред. І.К. Білодіда; Інститут мовознавства АН УРСР. Київ : Наукова думка, 1970–1980.
3. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань : Закон України від 15 травня 2003 р. № 755-IV / Верховна Рада України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/755-15/ed20030515> (дата звернення: 01.04.2019) .

4. Про внесення змін до Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців» та деяких інших законодавчих актів України щодо децентралізації повноважень з державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань : Закон України від 26 листопада 2015 р. № 835-VIII / Верховна Рада України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/755-15/ed20030515> (дата звернення: 01.04.2019).
5. Рішення Оболонського районного суду міста Києва від 14.02.2019 р. по справі № 756/16624/17 / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/80283218> (дата звернення: 01.04.2019).
6. Постанова Херсонського апеляційного суду від 29.11.2018 р. по справі № 664/296/18 / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/78305071> (дата звернення: 01.04.2019).
7. Рішення Господарського суду м. Києва від 06.11.2018 р. по справі № 9100/9087/18 / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/77916521> (дата звернення: 01.04.2019).
8. Господарський кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 436-IV / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 28. Ст. 533.
9. Постанова Окружного адміністративного суду м. Києва від 27.11.2017 р. по справі № 826/9677/16 / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/70546113> (дата звернення: 01.04.2019).

ПЕРЕДОВИЙ МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ЗАХИСТУ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ ПРАЦІВНИКІВ

Постановка проблеми. Розбудова в Україні демократичної, соціальної, правової держави, найвищою цінністю в якій визнаються людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека та підтримання ефективного функціонування державних інститутів, пов'язана з необхідністю вдосконалення захисту суб'єктивних громадянських прав. Починаючи з 80-х рр. ХХ ст. у США та країнах Європи серед таких прав стали виокремлюватися права на приватність та недоторканність інформації про особу. Нещодавно до числа країн, що піклуються про непоширення персональних даних про особу, в тому числі працівника, приєдналася і Україна. Однак розвиток відповідного законодавства відбувається переважно шляхом запозичення іноземного досвіду правового регулювання цих суспільних відносин. Тому доцільно комплексно поглянути на передовий міжнародний досвід у цій сфері.

Актуальність теми дослідження підтверджується недостатністю кількості наукових робіт, заснованих на новітніх концепціях та міжнародному досвіді, присвячених тематиці захисту персональних даних працівників та удосконаленню нормативно-правової бази у цій сфері.

Огляд останніх досліджень і публікацій. У національній правовій школі питанням вивчення міжнародного досвіду правового регулювання забезпечення прав працівників присвячено чимало наукових робіт. Деякі аспекти означеної проблематики зачіпали у своїх працях такі науковці, як В.М. Брижко, С.В. Венедіктов, Ю.І. Крилова, М.В. Різак, І.М. Сопілко, В.І. Теремецький, Д.М. Цвірюк, Р.І. Чанишев, А.М. Чернобай та ін. Водночас

у наукових працях передовий міжнародний досвід захисту персональних даних працівника розглядається фрагментарно, а комплексні дослідження у цій сфері майже відсутні.

Формулювання завдання дослідження. Метою статті є дослідження передового міжнародного досвіду захисту персональних даних працівника.

Виклад основного матеріалу. Особливе значення в розробці пропозицій, спрямованих на удосконалення національного законодавства в досліджуваній сфері, має досвід деяких зарубіжних країн, законодавство яких містить норми, що чітко закріплюють поняття персональних даних, визначають дієвий механізм їх захисту.

Так, одним із показових прикладів функціонування ефективного механізму захисту персональних даних, у тому числі у сфері трудової діяльності, є США. У цій країні діють одні з найбільш жорстких умов використання персональних даних, які прирівнюються до групи конституційних прав, що забезпечують недоторканність особи та її приватного життя.

До системи законодавства США у сфері захисту персональних даних належать закони «Про захист конфіденційності відеоматеріалів» (The Video Privacy Protection Act) 1980 р., «Про захист користувачів кабельних мереж» (The Cable Television Consumer Protection and Competition Act) 1992 р. Аналізуючи зазначені закони, деякі науковці цілком справедливо стверджують, що в умовах інформатизації ці акти відіграють важливу роль у гарантуванні прав людини та громадянина на захист персональних даних і особисту недоторканність. Крім того, наголошується, що у США діє концепція захисту інформації незалежно від

носія такої інформації, а, отже, її захист здійснюється на загальних підставах (як і матеріальних цінностей) [1, с. 58–59].

В.І. Теремецький та Д.М. Цвірюк зазначають, що політика США у сфері захисту персональних даних має комплексний характер, оскільки в державі прийнято значну кількість нормативно-правових актів, які регламентують питання захисту інформації персонального характеру в окремих сферах суспільного життя. Як приклад науковці наводять закон «Про право на фінансову приватність» (The Right to Financial Privacy Act) 1978 р. Йдеться про встановлення заборони надання інформації персонального характеру державним установам за винятком випадків, коли відомості потрібні для проведення судового або адміністративного розслідування чи реалізації іншої законної діяльності [2, с. 75].

Як відомо, США є країною з високим рівнем запровадження в усі сфери суспільного життя інформаційно-телекомунікаційних технологій, тому не дивує той факт, що захисту персональних даних у мережі Інтернет та інших системах у державі приділяється багато уваги.

З цього приводу М.М. Кравчук зазначає, що діяльність в інтернет-просторі США регламентується набагато жорсткіше, ніж в Європі. Проводячи порівняльний аналіз законодавства у сфері захисту персональних даних у США та країнах Європи, вчена вказує, що у Сполучених Штатах визначена кримінальна відповідальність за неналежне зберігання та обробку персональної інформації та її знищення не за законом, на відміну від Європейського Союзу, де кримінальні справи можуть заводитися тільки у разі завдання шкоди державній безпеці та основним правам громадян. В європейських державах неналежне поводження з персональними даними зараховане до адміністративних правопорушень, а в Україні, зокрема, карається значними штрафами (від двохсот до трьохсот неоподаткованих мінімумів) [3, с. 124].

Наведені вище гарантії повною мірою поширюються на правовідносини, що вини-

кають у сфері захисту персональних даних працівника. Разом із тим у США питання щодо збору та обробки роботодавцем персональних даних про працівника (потенційного працівника) більш детально регламентовано.

Зокрема, загальноприйнятою у цій державі є практика проведення детального розслідування особистого життя працівника, яке проводиться роботодавцем до укладення трудового договору та виражається у проведенні медичних аналізів на наркотики та алкоголь, дослідженні особистої справи водія, дослідженні професійного стажу та наявності судимості. Крім того, для процедури працевлаштування характерною є перевірка кредитної історії працівника, яка здійснюється на підставі закону про добросовісність у наданні відомостей про кредитоспроможність. Іншим федеральним законом у сфері збору інформації про працівника є закон про захист працівника від застосування поліграфу, який забороняє більшості приватних роботодавців застосовувати детектор. Водночас відповідно до закону про захист електронних систем зв'язку електронні листи працівника є власністю роботодавця, якщо вони направляються із комп'ютерної системи останнього. Також цей закон дає змогу встановлювати роботодавцю камери спостереження, крім місць приватного користування [4, с. 132].

Таким чином, інститут захисту персональних даних працівника в США характеризується такими особливостями:

1) законодавством встановлюються досить жорсткі правила та вимоги до обробки персональних даних, значна увага приділяється захисту інформації, у тому числі персональних даних, у мережі Інтернет та інших інформаційних та комп'ютерних системах;

2) наявна розгалужена система законодавства, норми якого містять приписи, що регламентують захист персональних даних працівника, зокрема, визначають правила збору та обробки персональних даних;

3) роботодавець, за згодою потенційного працівника, має право на отримання інфор-

мації з різних інформаційних джерел та уповноважений здійснювати збір різноманітної інформації про працівника.

На відміну від США, у країнах Європи право на захист персональних даних як фундаментальне право та окремий правовий інститут сформувалось набагато пізніше.

Зокрема, зарахування права на захист персональних даних до європейського «каталогу фундаментальних прав» було здійснено на засіданні Рада ЄС у Кельні (Німеччина) 4 липня 1999 р., коли було ухвалено рішення про підготовку проекту Хартії основних прав Європейського Союзу. У зв'язку з цим Робоча група, підтримуючи рішення Ради ЄС, ухвалила 7 вересня 1999 р. рекомендацію, якою запропонувала включити право на захист персональних даних до європейського «каталогу фундаментальних прав» [5, с. 278].

Відтоді на європейському просторі активно приймають спеціальні закони щодо захисту персональних даних особи або вносять зміни до раніше прийнятих законів із метою узгодження їх із новою концепцією ЄС.

Так, наприклад, у Німеччині на базі Закону Землі Гессен 1970 р. був розроблений і прийнятий базовий нормативний акт ФРН «Про подальший розвиток оброблення даних і захисту даних» від 2012 р., який регулює суспільні відносини, що виникають у процесі накопичення, перероблення і використання персоніфікованої інформації (персональних даних) [6, с. 96].

Багато уваги приділено в Німеччині й технічному захисту інформації, на що звертають увагу деякі науковці. Зокрема, як зазначає В. Сідак, в інтересах інформаційної безпеки урядом Німеччини в 1993 р. створено федеральне відомство із забезпечення безпеки у сфері інформаційної техніки. До компетенції цього відомства належать, крім технічного захисту інформації, ще й консультації громадян із питань технічного захисту інформації, а також сертифікація та стандартизація засобів безпеки. Крім того, це відомство займається пропагандою необ-

хідності здійснювати захист інформації на підприємствах [7, с. 8].

Варто також зауважити, що у трудовому законодавстві Франції та Італії поняття персональних даних працівника визначається як інформація, необхідна роботодавцю у зв'язку з трудовими відносинами, що стосується конкретного працівника і пов'язана з його професійною кваліфікацією, діловими, професійними якостями. Ця інформація стосується також вимог, що можуть бути висунуті до працівника у зв'язку з характером роботи. Наведене визначення Р. І. Чанишев пропонує включити до положень КЗпП України. При цьому, як зазначає вчений, закон Франції від 31 грудня 1992 р. про охорону особистої гідності працівника під час наймання на роботу і в період дії трудового договору дає право роботодавцю вимагати при наймі інформацію виключно з метою визначення професійної кваліфікації особи, яка наймається. Вона не має стосуватися його морального обліку, характеру та особливостей особистого і сімейного життя [8, с. 97].

Деякі країни, хоча і не забороняють або не перешкоджають збору даних працівників із джерел третіх сторін, обмежують цю обробку даних роботодавцем.

Наприклад, в Австрії існує гарантоване право отримувати інформацію про працівника від колишнього роботодавця працівника. Це передбачено тим, що так звана довідка (довідка про зайнятість) має стосуватися тривалості трудових відносин та виду послуг. Також будь-яке твердження чи використання фраз, що перешкоджають майбутній кар'єрі працівника, заборонено. Зокрема, інформація не може надаватися наступному роботодавцеві, якщо це стосується зауважень щодо причини звільнення працівника або негативної оцінки його роботи або зайняття діяльністю, наданої членом робочої ради чи членом профспілки. Те саме стосується усних комунікацій (колишніх) роботодавців. Аналогічне правове положення є в Бельгії [9].

Тож, як вбачається з аналізу законодавства деяких європейських держав у сфері захисту персональних даних працівника, у ньому значно обмежені види інформації, які дозволяється вимагати роботодавцю у зв'язку з працевлаштуванням працівника.

В окремих європейських країнах прийнято спеціальні нормативні акти у сфері захисту персональних даних працівника. Наприклад, у Польщі діє Положення про загальний захист даних, який набрав чинності 25 травня 2018 р., що регулює, у тому числі, збирання й обробку персональних даних працівника, включаючи біометричні дані. Відповідно до цього Положення роботодавець має право вимагати певний перелік персональних даних від кандидатів/працівників. Важливо, що роботодавець також має право збирати інші дані, пов'язані з роботою, якщо працівник надає свою згоду та обробку таких даних буде здійснено також і в інтересах самого працівника. Разом із тим Положення також встановлює обмеження на здійснення відеоспостереження за працівниками на підприємстві, а також спеціальні вимоги до зберігання особистих даних. Так, відеоспостереження буде можливим, якщо це необхідно для забезпечення безпеки працівників, захисту майна, контролю виробництва або зберігання таємниці конфіденційної інформації. Кожен роботодавець зобов'язаний вказувати цілі, обсяг та спосіб моніторингу персональних даних працівника у колективному чи трудовому договорі або робочій інструкції [10].

У деяких країнах, зокрема, таких як Хорватія та Чеська Республіка, роботодавці мають повідомити своїх працівників про спостереження та моніторинг роботи електронної пошти. В інших країнах, таких як Болгарія та Польща, це не передбачено за законом, але на практиці роботодавці з метою впровадження політики прозорості щодо їх співробітників включають відповідні умови та правила до правил внутрішнього розпорядку або колективного договору, відповідно, працівники отримують інформацію про можливий моні-

торинг робочих повідомлень електронної пошти та доступу до інтернету. Зокрема, роботодавцем визначаються такі питання: чи можна використовувати приватні електронні листи під час робочого часу; умови та робота електронної пошти для приватних цілей; яка процедура відкриття електронної пошти працівника у разі тривалої відсутності; чи може працівник отримати доступ до інтернету в робочий час, технічні та організаційні заходи щодо захисту персональних даних, що здійснюються роботодавцем [11, с. 11].

Отже, характерною для багатьох країн Європи є практика, коли роботодавець як власник комп'ютерної системи отримує право здійснювати спостереження за електронними повідомленнями працівника, його електронною поштою, однак таке спостереження може здійснюватися виключно з відома працівника.

При цьому майже в усіх європейських державах діє спеціально утворений орган, до повноважень якого входить здійснення контролю за дотриманням процедур та режимів захисту персональних даних, у тому числі працівників. У Чехії, приміром, це Управління з захисту персональних даних, у Хорватії – Агентство із захисту персональних даних, у Болгарії – Комісія із захисту персональних даних тощо. Найбільш характерними повноваженнями цих інституцій є здійснення нагляду за здійсненням захисту персональних даних, виявлення порушень під час збору персональних даних та застосування санкцій, здійснення моніторингу законодавства про захист персональних даних, розгляд та вирішення скарг тощо.

Висновки. Таким чином, можна зазначити такі особливості правового регулювання захисту персональних даних працівника в державах Європи:

- 1) як правило, захист персональних даних працівника не виокремлюється в самостійний інститут, а є невід'ємною частиною загального інституту захисту персональних даних;
- 2) спеціальні норми та положення щодо захисту персональних даних працівника

розробляються роботодавцями у локальних актах – правилах внутрішнього трудового розпорядку, колективних договорах;

3) на законодавчому рівні встановлюються конкретні обмеження щодо видів інформації, яку дозволено роботодавцю вимагати від працівника/кандидата під час прийому на роботу, джерела інформації, які можуть при цьому

використовуватися, а також забороняється обробка персональних даних працівника без його прямої згоди;

4) встановлення права роботодавця здійснювати моніторинг та спостереження за електронною поштою, електронними повідомленнями працівника, які розміщені (зберігаються) в інформаційних системах роботодавця.

Анотація

Статтю присвячено дослідженню передового міжнародного досвіду захисту персональних даних працівника. Розглянуті напрацювання у цій сфері деяких країн Європи та США, виявлено особливості інституту захисту персональних даних працівника в США. На підставі проведеного аналізу визначено особливості правового регулювання захисту персональних даних працівника в деяких країнах Європи.

Ключові слова: персональні дані, працівник, захист інформації, трудові правовідносини, міжнародний досвід.

Аннотация

Статья посвящена исследованию передового международного опыта защиты персональных данных работника. Рассмотрены наработки в этой сфере ряда стран Европы и США, выявлены особенности института защиты персональных данных работника в США. На основании проведенного анализа определены особенности правового регулирования защиты персональных данных работника в некоторых странах Европы.

Ключевые слова: персональные данные, работник, защита информации, трудовые правоотношения, международный опыт.

Avramenko A.V. Future international experience protection of personal data of employees

Summary

The article is devoted to the study of advanced international experience in protecting personal data of an employee. The developments in this area of some European countries and the USA are considered, the features of the Institute for the protection of personal data of an employee in the United States have been identified. On the basis of the analysis, the peculiarities of the legal regulation of the protection of personal data of an employee in certain countries of Europe have been identified.

Key words: personal data, employee, information protection, labor relations, international experience.

Список використаних джерел:

1. Крилова Ю. І. Захист персональних даних: вітчизняний та зарубіжний досвід. *Інформація і право*. 2017. № 3 (22). С. 57–63.
2. Теремецький В. І., Цвірюк Д. М. Застосування зарубіжного досвіду правового захисту персональних даних в Україні. *Часопис Академії адвокатури України*. 2014. № 2 (23). Т. 7. С. 73–82.
3. Кравчук М. М. Міжнародний досвід правового регулювання захисту персональних даних у мережі Інтернет. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2013. № 3. С. 123–126.

4. Венедіктов С. В. Трудовий договір у Сполучених Штатах Америки. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2017. № 45. Т. 1. С. 131–135.
5. Мельник К. Інституційно-правовий захист персональних даних в Європейському Союзі. *Національний юридичний журнал: теорія і практика.* 2014. Вип. 124. Ч. 2. С. 275–280.
6. Борисова Л. В., Тулупов В. В. Захист прав суб'єктів персональних даних. *Форум права.* 2013. № 1. С. 96–100.
7. Сідак В. Організація системи захисту інформації в Німеччині. Правове, нормативне та метрологічне забезпечення системи захисту інформації в Україні. 2006. Вип. 2 (13). С. 7–10.
8. Чанишев Р. І. Інформація про персональні дані працівника та її захист. *Актуальні проблеми держави і права.* 2010. Вип. 52. С. 94–99.
9. Hendrickx F. Protection of workers' personal data in the European Union. URL: <http://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=2507&langId=en>.
10. Synowiec M. Poland: GDPR Implementation. *DLA Piper.* 2018. URL: <https://knowledge.dlapiper.com/dlapiperknowledge/globalemploymentlatestdevelopments/poland-gdpr-implementation>.
11. Privacy protection in the workplace: Vinci Partnership Project “Raising awareness of the data protection issues among the employees working in the EU”. 2012. URL: https://www.uoou.cz/assets/File.ashx?id_org=200156&id_dokumenty=1168.

ПІДСТАВИ ІНДИВІДУАЛЬНОГО ПРИПИНЕННЯ ТРУДОВИХ ПРАВОВІДНОСИН

Постановка проблеми. Особливим видом правових відносин є трудові правовідносини, які, як справедливо зазначає С.М. Бортник, «завжди привертала увагу дослідників, оскільки є системоутворювальною категорією у трудовому праві» [1, с. 11], адже «саме у правових відносинах найбільш яскраве відображення знаходять специфічні особливості механізму правового впливу на суспільні відносини» [2, с. 3]. При цьому якщо трудові правові відносини виникають на підставі угоди сторін (вона може об'єктивуватися у формі трудового договору), то припиняються вони не завжди на підставі цієї угоди, оскільки, як зазначає українська дослідниця В.Р. Шишлюк, «припинення трудового договору» та «припинення трудових правовідносин» – це дві правові категорії, які співвідносяться як частина та ціле [3, с. 197]. На цю обставину також звертає увагу Ю.А. Джепа, наголошуючи на тому, що в науковій літературі досить часто вчені пов'язують припинення трудових правовідносин із припиненням, розірванням трудового договору, що є «значною помилкою та жодним чином не може бути обґрунтовано». Від того, як сприймається в науці співвідношення припинення трудових правовідносин та припинення трудового договору, залежить визначення моменту припинення трудових правовідносин, що, своєю чергою, впливає на здійснення та захист прав та інтересів працівників [4, с. 90].

Формулювання завдання дослідження. Розрізняючи індивідуальне та колективне припинення трудових правовідносин, метою дослідження маємо встановлення підстав індивідуального припинення означених правовідносин. У роботі використано наукові

здобутки таких вчених, як С.М. Бортник, В.С. Венедиктов, Ю.А. Джепа, В.В. Жернаков, К.Ю. Мельник, П.С. Луцюк, С.М. Прилипка, В.Р. Шишлюк, О.М. Ярошенко та інших.

Виклад основного матеріалу. На нашу думку, індивідуальним припиненням трудових правовідносин є звільнення з роботи найманого працівника роботодавцем, з яким цей працівник перебуває у відповідних відносинах, здійснюване за умов й з підстав, із дотриманням усіх гарантій, передбачених законодавством України про працю, а також належним чином документально оформлене.

Що ж стосується підстав індивідуального припинення трудових правовідносин, то ними є юридичні факти, що безпосередньо є нормативною, фактичною процесуальною основою для правомірного індивідуального припинення трудових правовідносин.

З цього випливає, що підстави індивідуального припинення трудових правовідносин становлять собою систему.

1. *Нормативні підстави індивідуального припинення трудових правовідносин.* Звернемо увагу на те, що нормативні підстави фрагментарно розглядалися українськими вченими-трудоваками, як правило, в контексті настання юридичної відповідальності. Наприклад, нормативна підстава притягнення до юридичної відповідальності, на думку П.С. Луцюка, означає, що «в чинному трудовому законодавстві, а також у трудовому договорі, колективному договорі, в актах роботодавця (правила внутрішнього розпорядку, інструкції тощо) містяться норми, якими забороняється певна поведінка суб'єкта трудових правовідносин й передбачається покладання відповідальності на порушника цих норм»

[5, с. 42]. Водночас у контексті питання, що нами розглядається, варто мати на увазі, що нормативними підставами індивідуального припинення трудових правовідносин є норми, котрі передбачені у положеннях чинного законодавства (у Кодексі законів про працю України [6] більшість підстав припинення трудових правовідносин сконцентрована в ст. 36 Кодексу, яка, своєю чергою, відсилає учасників трудових правовідносин до інших статей КЗпП, що конкретизують ці підстави; крім того, ст. 7 Кодексу допускає можливість встановлення законодавством додаткових підстав для припинення трудових правовідносин окремих категорій працівників за певних умов [7, с. 74]), а саме у положеннях кодифікованого законодавчого акта про працю, спеціальних законах (наприклад, щодо звільнення суддів, прокурорів, поліцейських і т. д.), що дає змогу забезпечити якомога більшою мірою стабільність трудових правовідносин, яка є необхідною передумовою не лише для підвищення якості та кількості виробництва, а й для реалізації гарантованих на законодавчому рівні прав працівників та роботодавців.

З огляду на стадійність трудового правовідношення варто констатувати, що норми, спрямовані на регулювання припинення такого «юридичного зв'язку» між сторонами трудового договору, займають важливе місце серед інших. Звернемо увагу на те, що в чинному законодавстві України про працю відсутні норми, котрі безпосередньо передбачають індивідуальне припинення трудових правовідносин, врегульовуючи лише «припинення» та «розірвання» трудового договору. З огляду на викладене, можемо дійти висновку, що нормативними підставами індивідуального припинення трудових правовідносин варто вважати:

(1) нормативні підстави індивідуального припинення трудових правовідносин, що пов'язані з припиненням трудового договору. На думку С.М. Глазько, юридичні факти в сфері припинення трудового договору можуть бути двох видів: (а) вольові дії,

коли одна зі сторін договору або обидві його сторони (або третя особа, що не є стороною трудового договору, проте має за законом право вимагати його припинення) виявляють ініціативу припинити договір; (б) події, до яких, на думку науковця, можна зарахувати смерть працівника або переведення на роботу в іншу місцевість разом із підприємством, установою, організацією. «Припинення трудового договору охоплює як вольові односторонні та двосторонні дії, так і події, а розірвання – лише односторонні вольові дії» [8, с. 286]. Виникає питання: чи можна розглядати такий юридичний факт, як смерть працівника, як підставу для припинення трудових правовідносин шляхом припинення трудового договору, якщо виходити з того, що померлий працівник не є суб'єктом трудового права, а відповідні правові відносини з ним фактично припиняються до припинення трудового договору? Якраз цей випадок, на нашу думку, найбільшою мірою демонструє можливість припинення трудових правовідносин до припинення трудового договору.

Водночас необхідно погодитись із тим, що припинення трудових правовідносин на підставі розірвання трудового договору, безумовно, є найбільш поширеним [4, с. 91]. Однак у контексті означеного питання важливим є розмежування понять «припинення» та «розірвання» трудового договору, котрі в доктрині трудового права співвідносяться як загальне та видове. Наприклад, провідний український юрист-трудолик В.С. Венедіктов визначає припинення трудового договору як родові поняття, що охоплює усі підстави розірвання трудового правовідношення: як за ініціативою працівника, власника чи уповноваженого ним органу, третіх осіб, так і у зв'язку з вибуттям працівника зі спискового складу підприємства, у зв'язку з його смертю [9, с. 65]. Схожої позиції дотримуються й інші вчені, зокрема, В.В. Жернаков, котрий під припиненням трудового договору розуміє «закінчення дії трудових правовідносин працівника з роботодавцем у всіх випадках, передбачених зако-

нодавством про працю» [10, с. 237]. Тобто, з огляду на вищенаведені дефініції, можна дійти висновку, що припинення трудового договору охоплює, у тому числі, розірвання такої угоди з ініціативи роботодавця. Зауважимо, що викладений підхід безпосередньо узгоджується із положеннями КЗпП України. Зокрема, у ст. 36 Кодексу законодавцем закріплюється перелік «підстав» припинення трудового договору (на наш погляд, їх доречніше називати все ж таки «обставинами», адже усі вони сукупно та окремо є обставинами, що розуміються як вид нормативних підстав припинення трудових правовідносин).

Стосовно ж «розірвання трудового договору» у контексті нашого дослідження варто зауважити, що під відповідним поняттям В.Р. Шишлюк пропонує розуміти припинення трудового договору, котре виявляється в односторонньому волевиявленні сторони цього договору (працівника, роботодавця) або на вимогу третіх осіб, що не є стороною цього трудового договору [11, с. 84]. Таким чином, припинення трудового договору – це одна з підстав індивідуального припинення трудових правовідносин, що поділяється на такі види: припинення трудового договору, що не виявляється у розірванні трудового договору; припинення трудового договору, що виявляється у розірванні трудового договору;

(2) нормативні підстави індивідуального припинення трудових правовідносин, що не пов'язані із припиненням трудового договору. Вказані підстави стосуються життєвих випадків, коли має місце юридичний факт, що знаменує собою припинення індивідуальних трудових відносин та зумовлює припинення дії трудового договору. Щонайперше, до цих випадків варто зарахувати фізичну смерть працівника (так само смерть роботодавця-фізичної особи), адже трудові правовідносини як вид правових відносин є двосторонніми відносинами, можливими лише за участі працівника та роботодавця, котрі є суб'єктами права. При цьому суб'єктом права може бути лише фізична та юридична особа, які

володіють необхідним обсягом правосуб'єктності. Певна річ, смерть людини змінює її правосуб'єктність, а в контексті трудового права позбавляє її трудової правосуб'єктності, через що померла людина не може розглядатись як суб'єкт трудового права, а, відповідно, трудових правовідносин. Таким чином, окрім фізичної смерті до вказаних підстав можуть бути зараховані й інші, що впливають зі законодавства та пов'язані в основному із втратою найманим працівником чи роботодавцем трудової правосуб'єктності.

2. *Фактичні підстави індивідуального припинення трудових правовідносин.* За загальним правилом, використовуваним в юридичній науці, фактичний рівень, якому відповідають фактичні підстави, є «обставинами реальної дійсності, що закріплені в гіпотезах правових норм, котрі застосовуються» [12, с. 19]. Тобто в межах нашого дослідження важливими є ті обставини практичної дійсності, які містяться в гіпотезах статей законодавства про працю та спеціальних законодавчих актів, що передбачають звільнення найманого працівника. Прикладом можна назвати: закінчення терміну дії строкового трудового договору та його не продовження шляхом видання наказу про звільнення; переведення працівника, за його згодою, на інше підприємство, в установу, організацію або перехід на виборну посаду; систематичне невиконання працівником трудових обов'язків без поважних причин; вчинення суддею як працівником істотного дисциплінарного проступку тощо.

3. *Процесуальні підстави індивідуального припинення трудових правовідносин.* Процесуальними підставами у загальному контексті вчені вважають передбачені законом або не заборонені договірними засадами положення, які містять процесуальний порядок реалізації певної процедури (процесу) [13, с. 280]. Водночас вказану підставу, на нашу думку, варто поділяти на:

(1) безпосередню процесуальну підставу розглядуваного виду припинення трудових правовідносин. Цією підставою є наказ про

звільнення працівника. Аналогічним чином вказаною підставою може бути також і рішення Вищої ради правосуддя про звільнення з посади судді за вчинення істотного дисциплінарного проступку (також рішення інших державних органів, коли це передбачається законодавством, що регулює правовий статус спеціальних категорій працівників). Так само означеною безпосередньою процесуальною підставою може розглядатись заява працівника про звільнення, якщо має місце фактична підстава для припинення трудових правовідносин, передбачена у ч. 3 ст. 38 КЗпП України;

(2) опосередковану процесуальну підставу припинення індивідуальних трудових правовідносин, тобто підставу, яка безпосередньо не зумовлює припинення вказаних відносин, водночас є важливою складовою частиною процесу звільнення працівника. До цих підстав, зокрема, зарахуємо згоду профспілкового органу на звільнення, винесення та набрання чинності вироку суду, яким працівника засуджено (крім випадків умовного засудження) до позбавлення волі або до іншого покарання, яке виключає можливість продовження цієї роботи, видачу працівникові належно оформленої трудової книжки (ст. 47 КЗпП України) та проведення з ним розрахунку у строки, зазначені в ст. 116 КЗпП України тощо.

Зважаючи на положення чинного законодавства про працю, підстави індивідуального припинення трудових правовідносин, а також умови припинення трудових правовідносин, зауважимо, що умовами індивідуального припинення трудових правовідносин є сукупність елементів реальної дійсності (т. зв. «світу праці» та інших сфер буття людини-працівника, що позначаються на його участі у трудових правовідносинах), наявність яких

дозволяє фактичну підставу для звільнення працівника розглядати як достатню обставину для застосування нормативної підстави для його звільнення у межах відповідних правовідносин у формі правозастосовного акта про звільнення (процесуальна підстава).

Висновки. Можемо дійти висновку, що нормативними підставами індивідуального припинення трудових правовідносин є ті норми чинного законодавства, в яких нормотворець передбачає індивідуальне припинення трудових правовідносин з огляду на вчинення юридично значимої дії чи події, а саме: в гіпотезах відповідних норм описує обставини практичної дійсності, що можна розглядати як фактичні підстави для відповідного припинення трудових правовідносин, а так само винятки із загального правила про процесуальну підставу звільнення працівників. При цьому, аналізуючи ст.ст. 36, 38–41, ч. 1 ст. 43, ч. 1 ст. 43-1 КЗпП України, положення спеціальних законодавчих актів, котрі містять особливі підстави та умови індивідуального припинення трудових правовідносин зі спеціальними працівниками (зокрема, суддями, прокурорами, поліцейськими), Постанови Пленуму ВСУ від 6 листопада 1992 р. № 9, можна виявити складну систему підстав індивідуального припинення трудових правовідносин. Вказана система складається з таких груп підстав припинення розглядуваних правовідносин: припинення правовідносин шляхом припинення трудового договору, що не об'єктивується у розірванні трудового договору; припинення правовідносин шляхом припинення трудового договору, що об'єктивується у розірванні трудового договору; припинення правовідносин, що не пов'язане з припиненням трудового договору.

Анотація

У статті надано визначення поняття «індивідуальне припинення трудових правовідносин». Розглянуто нормативні, фактичні та процесуальні підстави індивідуального припинення трудових правовідносин. Визначено умови індивідуального припинення трудових правовідносин в Україні.

Ключові слова: припинення, трудові правовідносини, індивідуальне, підстави, умови.

Анотація

В статті дано определение понятия «индивидуальное прекращение трудовых правоотношений». Рассмотрены нормативные, фактические и процессуальные основания индивидуального прекращения трудовых правоотношений. Определены условия индивидуального прекращения трудовых правоотношений в Украине.

Ключевые слова: прекращение, трудовые правоотношения, индивидуальное, основания, условия.

Babenko E.V. Grounds for individual termination of labor legal relationships

Summary

The article defines the “individual termination of labor legal relationships” notion. Normative, actual and procedural grounds for individual termination of labor legal relationship have been considered. The conditions of such a type of labor legal relationship termination in Ukraine have been determined.

Key words: termination, labor legal relationship, individual, basis (grounds), conditions.

Список використаних джерел:

1. Бортник С.М. Поняття «трудо́ві правовідносини з поліцейськими». *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2017. № 2 (77). С. 11–18.
2. Харитонов О.І. Адміністративно-правові відносини: концептуальні засади та правова природа : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Одеса, 2004. 36 с.
3. Шишлюк В.Р. До питання співвідношення понять «припинення трудового договору» та «припинення трудових відносин». *Правове забезпечення соціальної сфери* : матер. VII Міжнар. наук. конф. студ., аспір. та молод. вчених, 16 квітня 2016 р. / за заг. ред. Г.І. Чанишевої. Одеса : Фенікс, 2016. С. 197–199.
4. Джепа Ю.А. Особливості гарантій захисту прав суб'єктів трудового права при припиненні трудових правовідносин. *Форум права*. 2008. № 2. С. 90–94.
5. Луцюк П.С. Концептуальні засади юридичної відповідальності в сучасних умовах розвитку трудового законодавства : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.05. Сєверодонецьк, 2017. 468 с.
6. Кодекс законів про працю України: Закон України від 10.12.1971 р. № 322-VIII. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1971. Додаток до № 50. Ст. 375. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/322-08> (дата звернення: 25.11.2018).
7. Мельник К.Ю. Підстави припинення трудових правовідносин із судьями. *Право і безпека*. 2009. № 3. С. 74–77.
8. Глазько С.М. Класифікація підстав припинення трудового договору з працівниками. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2005. № 29. С. 286–292.
9. Венедиктов В.С. Трудовое право Украины : учеб. пособие для юрид. высших учеб. завед. Харьков : Консум, 2004. 304 с.
10. Жернаков В.В., Прилипко С.М., Ярошенко О.М. Трудовое право : підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / за ред. В.В. Жернакова. Харків : Право, 2012. 496 с.
11. Шишлюк В.Р. Припинення трудового договору: поняття та відмінності від суміжних понять. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 1. С. 80–84.
12. Федотченко А.В. Привлечение лица в качестве обвиняемого : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Москва, 2006. 27 с.
13. Кикоть О.О. Підстави настання господарсько-правової відповідальності господарюючих суб'єктів, які здійснюють діяльність на території, забрудненій унаслідок Чорнобильської катастрофи. *Правове регулювання економіки*. 2010. № 10. С. 276–287.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРИПИНЕННЯ ТРУДОВИХ ПРАВОВІДНОСИН В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Нині проблемам припинення трудових правовідносин приділено досить багато уваги в наукових розвідках. Зокрема, це роботи О.А. Близнюк, А.Я. Бартківа, О.С. Вареника, Л.Ю. Величко, С.М. Глазько, Ю.А. Джепи, Ю.В. Ісаєва, І.А. Іоннікової, О.О. Конопельцевої, А.А. Курової, О.В. Прудивуса, Л.М. Русаль, С.В. Селезень, О.О. Чумака, В.Р. Шишлюк, О.А. Яковлева та інші. Разом із тим питання вивчення проблем правового регулювання припинення трудових правовідносин все ж не втрачає своєї актуальності через те, що, по-перше, здебільшого вони так і не вирішені, по-друге, триває розробка проекту ТК України і маємо надію, що він все-таки вбере в себе дійсно досягнення наукової думки, по-третє, вплив часу та нові життєві обставини (як-то неочікувані воєнні дії в нашій державі) ставлять перед науковцями все нові і нові завдання, які вони намагаються розв'язати не тільки в межах наявних наукових концепцій, але й виходячи за них та, відповідно, формуючи нові.

Формулювання завдання дослідження. Отже, метою дослідження є формулювання теоретико-методологічних засад вирішення проблем правового регулювання припинення трудових правовідносин. Із цією метою передбачається в роботі здійснити аналіз наукових розвідок видатних сучасних фахівців науки трудового права, навести найбільш важливі їхні зауваження та міркування, сформулювати у підсумку вказані засади.

Виклад основного матеріалу. Нині дедалі частіше висловлюються думки, що потрібна

зміна концепції трудового законодавства через застарілість нині чинного національного базового трудового закону. О.Є. Костюченко наголошує на такому: «Правове регулювання соціально-трудова відносин залишається обтяженим застарілою ідеологією. Внесення в чинний Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 р. більше ніж 100 змін та доповнень не вирішує проблеми правового забезпечення прав учасників трудових відносин у сучасних умовах та реалізації соціального призначення трудового права. Швидкоплинність законодавчих приписів у сфері праці призводить до нестабільності в: (а) соціально-трудова відносинах; (б) розвитку нових форм зайнятості; (в) трудовій мотивації працездатного населення. На наше переконання, причин цього багато, але головна – це відсутність чіткого розуміння соціального призначення трудового права в ринкових умовах» [5, с. 210].

В.С. Венедіктов зазначає з цього приводу: «Важливим аспектом науки трудового права в сучасному вимірі є також розроблення і встановлення найбільш доцільного й корисного правового режиму взаємовідносин працівників та роботодавців із метою консолідації суспільства і підвищення добробуту держави загалом. Трудове законодавство України має відбивати загальнолюдські цінності, враховувати досягнення світової цивілізації, спиратися на політичні, національні, економічні та культурні особливості нашої країни і тим самим сприяти становленню України як демократичної, соціальної та правової держави. Зараз найактуаль-

нішим для національної науки трудового права є теоретичне обґрунтування та активне втручання в процес кодифікації трудового законодавства України» [1, с. 75]. І.В. Огієнко вважає: «Стабільність трудових відносин, гарантії трудових прав працівників, соціальна захищеність у разі настання соціальних ризиків – все це було досягнуто в процесі розвитку трудового права і служить інтересам працівника. Наразі існують тенденції до зменшення ступеня захищеності працівників під час проведення кодифікації трудового законодавства, хоча основним серед завдань кодифікації є реалізація конституційних положень щодо забезпечення прав людини. Економічні інтереси держави, еволюція трудових відносин, з одного боку, та соціальний захист працюючих, можливість реалізації трудових прав, з іншого, вимагають від законодавця необхідності знайти розумний компроміс і не допустити зменшення захисту трудових прав працюючих, водночас не нехтуючи економічними інтересами держави» [9, с. 242]. Отже, постає питання про соціальне призначення трудового права, доцільність збереження якого через зміну суспільних відносин та економічні обставини нині ставиться під сумнів.

О.Є. Костюченко пропонує розкрити соціальне призначення трудового права таким чином: «Загалом визначення соціального призначення трудового права України в новітній історії має вирішити низку теоретичних та практичних проблем, як-то: (а) виявлення та характеристика правових можливостей наявних правових засобів трудового права забезпечувати закріплення, реалізацію, гарантування, охорону та захист трудових прав учасників соціально-трудова відносин; (б) визначення здатності наявних галузевих інструментів урегулювати соціально-трудова відносини в сучасних умовах розвитку; (в) пошук та оновлення правового інструментарію трудового права на підставі досвіду зарубіжних країн з розвинутою економікою; (г) і, як підсумок, належний рівень правового забезпечення прав та інтересів працівника, роботодавця та держави у сфері праці» [5, с. 211]. На думку цього науковця, «сьогод-

нішні зволікання з прийняттям проекту Трудового кодексу України певною мірою пов'язані з невизначеністю законодавця в питаннях формування першооснов регулювання трудових та тісно пов'язаних із ними відносин у сучасній Україні. Розвиток суспільних відносин загалом та оновлення по суті соціально-трудова відносин вимагають перегляду не лише законодавства про працю, а й сучасної ідеології, яка має закладатися в норми трудового права» [5, с. 210].

Сучасна ідеологія нового трудового права має відбитися у положеннях нового кодифікованого акта. Л.В. Могілевський підкреслює: «Наголошуючи на необхідності вдосконалення зазначеної галузі законодавства, ми маємо на увазі не перегляд його деяких окремих аспектів, а глибоке та змістовне переосмислення всієї його системи» [7, с. 105]. В.С. Венедіктов вірно зауважує: «Майбутній Трудовий кодекс України має включати найбільш істотні положення нового трудового законодавства, забезпечувати єдність і диференціацію регулювання трудових правовідносин, бути актом прямої дії. Об'єднання найважливіших норм трудового законодавства в одному кодифікованому законі сприятиме скороченню правових приписів, які в низці випадків повторюють один одного, забезпечить більш ефективний вплив на регулювання суспільних відносин у сфері праці, дасть змогу істотно поліпшити правозастосувальну діяльність у сфері регулювання трудових відносин і, насамкінець, значно підвищить загальну правову культуру сучасного українського суспільства» [1, с. 76]. Але що ми маємо нині?

В.В. Єрмоєнко стверджує: «Аналіз Проекту показує, що його головною метою є скасування чинного КЗпП України як акта соціальної спрямованості. Це прямо суперечить ст. 1 Конституції України в тому, що Україна є соціальною, правовою державою. Автори приховують той факт, що сутністю цієї «реформи» є так звана «лібералізація» трудового законодавства на користь роботодавців. Таким чином, концепція Проекту № 1685 має антисоціальний, антиконституційний, антиправовий характер. Окремо треба вказати, що цей Проект

має антинауковий характер, оскільки підриває підвалини, на яких будується й функціонує трудове право як галузь права» [4, с. 176–177]. Отже, чи збережено соціальне призначення трудового права в положеннях проекту ТК, який нині знаходиться на своїй завершальній стадії прийняття? За висловами та аналізом дослідників, ні. Постає питання: що може зробити наука трудового права в цій ситуації?

Приміром, В.С. Венедіктов наполягає на тому, що «право не має відставати і в забезпеченні правовим регулюванням існуючих і виникаючих суспільних відносин у сфері праці, тим більше за умов співіснування різних форм власності» тим більше, коли сьогодні «склалася ситуація, за якої, з одного боку, гарантії трудових прав, передбачені законодавством, можуть бути реалізовані лише за умови нормально функціонуючої економіки, з другого – економіка не може бути відновлена без належного сучасного правового забезпечення трудових відносин» [1, с. 76]. Але при цьому вчений вірно зазначає і той факт, що між практикою (зокрема, як у частині внесення змін до законодавства, так і щодо врахування зауважень науковців у положеннях проекту) та наукою існує чимала прірва; законодавець не звертає ніякої уваги на пропозиції науки: «Нині стосовно трудового законодавства можна вести мову про доволі широкий спектр недоліків, що мають місце в чинних нормативно-правових актах: прогалини, дублювання, колізії, неузгодженість, дефекти тощо. Такі недоліки виявляються й усуваються на підставі результатів наукових досліджень, які по суті охоплюють усі правові інститути трудового законодавства України та зарубіжних країн. Цій проблематиці присвячені наукові дослідження кількох десятків докторів наук і понад 200 кандидатів наук, які здійснювалися за спеціальністю 12.00.05 «Трудове право, право соціального забезпечення», але так і не знайшли свого втілення в чинному трудовому законодавстві» [1, с. 73]. Окрім того, на його думку, «важливою сутністю змісту правових приписів норм трудового права, а також і правового регулювання відносин має

стати працівник із його природною унікальною працездатністю», але знову ж таки: «на жаль, державні органи та органи, які мають статус законодавчих і володіють цією ініціативою, не звертають ніякої уваги на результати наукових досліджень, а тому має місце низка суттєвих проблем, пов'язаних зі здійсненням економічних і соціальних реформ, а також із сучасним регулюванням трудових відносин» [1, с. 75].

С.В. Вишневецька також зауважує на означеній проблемі (щодо відмінностей між теоретичними напрацюваннями та практикою реалізації норм), але вже з іншого боку: має місце різне тлумачення науковцями і суддями одних і тих самих норм трудового законодавства. Зокрема, аналіз останніх правових позицій із розгляду трудових спорів за 2016–2017 рр. свідчить про те, що відсутність письмового пояснення працівника не є підставою для скасування дисциплінарного стягнення. Водночас у науці трудового права відібрання пояснення від працівника у разі притягнення його до дисциплінарної відповідальності завжди розглядалось як гарантія, надана порушнику для захисту своїх законних прав та інтересів від безпідставного притягнення до дисциплінарної відповідальності [2, с. 80–83].

Тому П.Є. Морозов вірно вказує: «Важливе значення в методології науки має проблема зв'язку науки трудового права та практики, котра представляє собою єдиний цикл діяльності. Зовнішніми та внутрішніми факторами, що приводять цей цикл в дію, є: зміна соціального заказу (наприклад, відмова від теорії повної зайнятості; заміна поняття «права на працю» поняттям «свобода праці»); розбіжність результатів із метою правозастосовної діяльності (процес заміни «вузької» сфери трудового права на «широку»); логіка руху наукової думки» [8, с. 12]. Тому важко не погодитися із зауваженням С.В. Вишневецької, що «наука трудового права потребує належного методологічного забезпечення. Вчені-юристи мають частіше залучатись до формування норм трудового права не тільки на стадії підготовки законів, а й на більш ранньому етапі – вироблення концеп-

туальних основ галузі, які мають стати основою галузевого законодавства. Концепція розвитку трудового права в Україні має ґрунтуватись на досягненнях європейської доктрини трудового права і враховувати вітчизняні реалії, у взаємозв'язку із судовою практикою» [3, с. 54].

Отже, необхідне здійснення наукового пошуку у його тісному взаємозв'язку із практикою: із практикою реалізації правових норм та із практикою застосування правових норм, тобто судовою практикою. Водночас вимагається здійснення дослідження на засадах концептуальної визначеності щодо прихильності до подальшого збереження абсолютно всіх надбань соціального характеру у трудовому праві чи певної поступки сучасній тенденції лібералізації трудового права, чи взагалі переходу соціального трудового права до права «ринку праці», як це сьогодні поступово відбувається в деяких розвинених країнах (як-то Франція, США). Цікавим в аспекті визначеності природи трудового права, а відповідно, і питання правового регулювання припинення трудових правовідносин є зазначена Ф.А. Цесарським риса сучасних (тобто здійснених у період незалежності України) досліджень у сфері науки трудового права.

Так, науковець наводить статистичні дані щодо проведених дисертаційних досліджень за вказаний період і робить висновок: «Наведена статистика свідчить про певну активізацію наукової роботи з проблем трудового права у середині 90-х років ХХ ст. та про нове істотне зростання відповідного наукового пошуку в кінці першого десятиріччя ХХІ ст. З цього випливає, що до початку ХХІ ст. більшість фахівців із трудового права в Україні становили автори, що сформувалися як науковці в радянський період» [10, с. 124]. Такий висновок цікавий тим, що це розкриває нам сутність деяких проблем у науковому пошуку, у тих підходах, що нині застосовуються. Адже якщо більшість авторів сформувалися як науковці в радянські часи, то і їх праворозуміння, як і розуміння науки трудового права, безумовно, носить на собі відбиток радянської ідеології.

Далі Ф.А. Цесарський зазначає таке: «Примітно, що лише п'ять кандидатських робіт того періоду були присвячені міжнародним чи європейським правовим стандартам у сфері праці, їх імплементації та адаптації <...> При цьому в усіх досліджених дисертаційних роботах вітчизняних науковців 90-х років ХХ ст. більшість джерел становили публікації радянського періоду, у подальшому до них додалися посилення на пострадянські російськомовні та україномовні публікації, з мінімальною увагою до творів європейських науковців» [10, с. 125]. Аналізуючи ситуацію, що склалася навколо наукових розвідок, вчений справедливо зазначає, що у таких умовах спроби багатьох вітчизняних авторів за будь-яких обставин утриматися в межах радянського дискурсу трудового права іноді узагалі залишаються поза науковою аргументацією. Так, Л.Ю. Прогонюк у кандидатській дисертації 2013 р. вказувала: «Використання зарубіжного досвіду не має бути основним шляхом формування інституту припинення трудових відносин». Я.А. Одовічена у цьому ж році в дисертаційному дослідженні вказувала: «Досвід країн ЄС необхідно застосовувати в частині, яка відповідає наявному в Україні менталітету» [10, с. 125]. Ф.А.Цесарським слушно підмічено, що іноді вчені (а якщо йдеться про молодих вчених, то вони все ж одно мають наукових керівників, які от саме переважно і реалізувалися як науковці в радянський період) настільки впевнені в необхідності притримуватися радянських засад побудови трудового права, що або навіть не вважають за потрібне це аргументувати, або й самі не усвідомлюють цього факту, вважаючи його за ввібрану не тільки в себе, але й в інших оточуючих людей, у тому числі науковців, аксіому. Науковець із цього приводу зазначає: «Варто вказати, що такий підхід може бути виправданим, насамперед, консервацією в Україні радянської моделі кодифікованої регламентації трудових відносин згідно з досі чинним Кодексом 1971 р. У 1996 р. відбулося закріплення у ст. 43 Конституції України норм щодо права на працю, втім запровадження нових стандартів економічних

прав людини не привело до істотної зміни норм Кодексу 1971 р.; його термінологію та функції було запозичено в інших актів вітчизняного законодавства. Така сама термінологія зазнає сталого вжиття у правозастосовній практиці Конституційним судом України, судами загальної юрисдикції» [10, с. 125].

Звісно, що останнім часом ситуація дещо змінилася. Наприклад, В.В. Єрмоєнко пише: «Постає питання про відповідність проекту Трудового кодексу України Конституції України та міжнародним договорам (угодам), у яких бере участь Україна» [4, с. 177]. На жаль, нині значних наукових досліджень, на його думку, у цьому напрямі немає. Варто погодитись із тим, що саме «значних», тобто комплексних, цілісних, системних досліджень у цьому напрямі дійсно немає. Але «незначні», тобто в межах дисертаційних досліджень з окремих напрямів, такі дослідження все ж таки існують. Такими, наприклад, є роботи І.В. Лагутіної, І.А. Римара, Т.А. Занфірової, в яких проведено аналіз норм проекту, щоправда у відповідних редакціях, щодо їх відповідності міжнародним стандартам у тій частині, яка охоплює тематику досліджень цих авторів; такою ж є робота К.В. Мельник [6], яка взагалі вся присвячена аналізу положень як чинного (меншою мірою), так і проєктованого (більшою мірою) трудового законодавства щодо захисту трудових прав працівників на предмет відповідності міжнародним нормам; слід вказати і згадувану вже роботу О.Ю. Білоус. Попри те, що все ж дослідження за вказаним напрямом здійснюються, проблемою сучасної науки трудового права є те, що їх, по-перше, дійсно мало, по-друге, вони «не встигають» за змінами редакцій проєкту ТК України. Вчені приділяють увагу одній редакції, а через кілька років текст, прийнятий за основу, відмінюється, подається проєкт інших розробників, він приймається за основу, і так кілька разів. Остаточний варіант був прийнятий у 2015 р., але й він вже кілька разів змінював свій зміст.

Отже, маємо констатувати, що дослідження із міжнародно-порівняльним компонентом все ж нині представлені в науці трудового

права, але й вказана особлива риса щодо збереження радянських базових підходів до усвідомлення сутності трудового права в здійснених наукових розвідках також присутня. Тому, можливо, й не варто так категорично сприймати нововведення в проєкт ТК України у вигляді розширення можливостей роботодавців щодо звільнення працівників, як про це нині гучно заявляють представники профспілок. Натомість доцільніше більш детально розібратися, чи відповідають означені нововведення основним засадам свободи праці, захисту прав працівників, міжнародним стандартам, новим економічними умовам, розвитку суспільних відносин, можливостям української держави. І.В. Огієнко слушно стверджує: «Без процесу правового регулювання праці сьогодні важко уявити громадянське суспільство та правову соціальну державу загалом. У національній правовій системі України трудове право займає одну з провідних позицій, але потребує реформування в нових умовах господарювання та розвитку суспільних відносин, в умовах глобалізації та інтеграції суспільних відносин; це має бути не удосконалення або уточнення окремих норм, а визначення концептуально нових підходів до правового регулювання трудових відносин і визначення сфери дії трудового права з урахуванням міжнародних стандартів» [9, с. 241–242]. Такої ж думки дотримується і С.В.Вишневецька, яка зазначає, що нині потрібне розроблення нової концепції галузі трудового права [2, с. 80–83].

Висновки. Дослідження проблем правового регулювання припинення трудових правовідносин вимагає застосування таких теоретико-методологічних засад їх вирішення: 1) чітка концептуальна визначеність щодо соціальної природи та характеру трудового права як нині, так і в майбутньому; 2) постійний взаємний зв'язок теорії, розроблених теоретичних положень із практикою, причому як із практикою реалізації правових норм чинного національного законодавства, так і з практикою правозастосування, тобто судовою практикою; 3) постійний аналіз положень проєкту ТК України щодо

припинення трудових правовідносин на предмет відповідності їх визначальним сучасним засадам розвитку людства, розвитку української держави, її менталітету та моральності, з однієї сторони, та міжнародним стандартам, закладеним у міжнародних документах та документах європейського рівня; 4) дотримання

спадкоємності щодо здійснених науково аргументованих позицій та формулювань разом із розумним поєднанням застосування обґрунтованої критики; 5) формулювання прогнозів та моделювання подальшого розвитку трудових правовідносин у частині умов та порядку їх припинення в Україні.

Анотація

Стаття присвячена формулюванню теоретико-методологічних засад вирішення проблем правового регулювання припинення трудових правовідносин у нашій державі. Звернено увагу на необхідність визначення меж соціального призначення трудового права, яке має, з однієї сторони, нести в собі соціальний захист, але з іншої – відповідати потребам ринку, економічним умовам. Зауважено необхідність розширення кількості наукових досліджень із порівняльним міжнародно-правовим контекстом.

Ключові слова: теоретико-методологічні засади, проблеми, припинення трудових правовідносин, правове регулювання.

Аннотация

Статья посвящена формулировке теоретико-методологических основ решения проблем правового регулирования прекращения трудовых правоотношений в нашем государстве. Обращено внимание на необходимость определения границ социального назначения трудового права, которое должно, с одной стороны, нести социальную защиту, но с другой – отвечать потребностям рынка, экономическим условиям. Замечена необходимость расширения количества научных исследований со сравнительным международно-правовым контекстом.

Ключевые слова: теоретико-методологические основы, проблемы, прекращения трудовых правоотношений, правовое регулирование.

Zelenskyi V.M. Theoretic-methodological foundations of solving the legal regulation problems of terminating the employer-employee relations in Ukraine

Summary

The article is devoted to formulating the theoretic-methodological foundations for solving the legal regulation problem of terminating the employer-employee relations in our country. It is also drew attention to the necessity of defining the limits for the social facilities of labor law, which, from the one hand, should include the social protection, but, from the other one, meet the needs of market, economic conditions. It is stressed on the necessity of expanding the number of scientific researches with the comparative internationally legal context.

Key words: theoretic-methodological foundations, problems, termination of employer-employee relations, legal regulation.

Список використаних джерел:

1. Венедіктов В.С. Наука трудового права в сучасному вимірі. *Напрями розвитку науки трудового права та права соціального забезпечення* : матеріали VI Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 25-річчю кафедри трудового та господарського права Харківського національного університету внутрішніх справ, м. Харків, 3 листопада 2017 р.; за заг. ред. К.Ю. Мельника. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2017. С. 73–76.

2. Вишновецька С.В. Основні напрями розвитку сучасної науки трудового права. *Напрями розвитку науки трудового права та права соціального забезпечення* : матеріали VI Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 25-річчю кафедри трудового та господарського права Харківського національного університету внутрішніх справ, м. Харків, 3 листопада 2017 р.; за заг. ред. К.Ю. Мельника. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2017. С. 80–83.
3. Вишновецька С.В. Тенденції розвитку науки трудового права в контексті розробки її методології. *Тенденції розвитку науки трудового права та права соціального забезпечення* : тези доп. та наук. повідомл. учасн. II Міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 21–22 квітня 2016 р. / за ред. проф. М.І. Іншина, проф. В.І. Щербини, відпов. ред. к.ю.н. І.С. Сахарук. Київ : Принт-Сервіс, 2016. С. 50–54.
4. Єршоменко В.В. Чи є проект Трудового кодексу України № 1658 кодифікованим актом? *Напрями розвитку науки трудового права та права соціального забезпечення* : матеріали VI Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 25-річчю кафедри трудового та господарського права Харківського національного університету внутрішніх справ, м. Харків, 3 листопада 2017 р. ; за заг. ред. К.Ю. Мельника. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2017. С. 176–177.
5. Костюченко О.Є. Соціальне призначення трудового права: постановка проблеми. *Напрями розвитку науки трудового права та права соціального забезпечення* : матеріали VI Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 25-річчю кафедри трудового та господарського права Харківського національного університету внутрішніх справ, м. Харків, 3 листопада 2017 р. ; за заг. ред. К.Ю. Мельника. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2017. С. 210–213.
6. Мельник К.В. Гармонізація норм національного трудового законодавства та міжнародних норм у сфері захисту трудових прав працівників : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05 / Східноукр. нац. ун-т ім. Володимира Даля. Луганськ, 2011. 192 с.
7. Могілевський Л.В. До питання структури системи трудового права. *Напрями розвитку науки трудового права та права соціального забезпечення* : матеріали VI Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 25-річчю кафедри трудового та господарського права Харківського національного університету внутрішніх справ, м. Харків, 3 листопада 2017 р. ; за заг. ред. К.Ю. Мельника. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2017. С. 105–106.
8. Морозов П.Е. Методология научного исследования в сфере трудового права. Учебное пособие. Москва, 2016. 177 с.
9. Огієнко І.В. Окремі аспекти проблеми реформування трудового законодавства України. *Напрями розвитку науки трудового права та права соціального забезпечення* : матеріали VI Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 25-річчю кафедри трудового та господарського права Харківського національного університету внутрішніх справ, м. Харків, 3 листопада 2017 р. ; за заг. ред. К.Ю. Мельника. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2017. С. 241–242.
10. Цесарський Ф.А. Стан наукових досліджень індивідуальних договорів про працю в період становлення незалежної України. *Напрями розвитку науки трудового права та права соціального забезпечення* : матеріали VI Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 25-річчю кафедри трудового та господарського права Харківського національного університету внутрішніх справ, м. Харків, 3 листопада 2017 р.; за заг. ред. К.Ю. Мельника. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2017. С. 124–126.

Власенко С.О.

студент

*Інститут прокуратури та кримінальної юстиції
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

ПРОБЛЕМАТИКА НОРМАТИВНОГО ЗАКРІПЛЕННЯ ОСНОВНИХ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРАВ: НАЦІОНАЛЬНИЙ ТА МІЖНАРОДНИЙ АНАЛІЗ

Постановка проблеми. Нині захист прав людини є абсолютним пріоритетом для усіх демократичних країн. Конституції сучасних високорозвинених держав закріплюють курс на непорушність, забезпечення та захист основних прав людини, в тому числі і екологічних. Однак так було не завжди, передумовою такого закріплення був масштабний процес, початок якого припав на середину ХХ ст., коли все світове співтовариство зосередило свою увагу на нагальній необхідності нормативного закріплення та гарантування екологічних прав, результатом чого стало укладення численних основоположних міжнародних договорів, учасником більшості з яких є і Україна, яка разом з іншими державами зарахувала екологічні права до невід'ємних і природних. Проблемного характеру набуває питання, пов'язане з реалізацією та захистом прав в екологічній сфері, оскільки нині в судах, як на національному, так і на міжнародному рівні, зокрема в Європейському суді з прав людини, перебуває велика кількість справ із приводу порушення зазначених прав, однією із причин цього є стан екологічного законодавства в Україні. Також у зв'язку з європейською спрямованістю нашої держави актуальним питанням є аналіз екологічного законодавства держав членів Європейського Союзу (далі – ЄС) та шляхи впровадження його позитивного досвіду у норми національного законодавства.

Огляд останніх досліджень і публікацій. Питанням нормативного закріплення екологічних прав осіб, а також проблемних сторін наці-

онального екологічного законодавства присвячені праці таких науковців, як Г.В. Анісімова, А.П. Гетьман, Ю.С. Шемшученко, А.О. Андрусевич, В.І. Івакіна, С.М. Кравченко, Г.І. Балюк, І.І. Каракаш, Н.Р. Малишева та ін.

Формулювання завдання дослідження. Метою статті є виявлення й аналіз основоположних міжнародних документів, що регламентують основні екологічні права громадян, їх порівняння з положеннями національного законодавства, а також аналіз сучасного стану, недоліків та шляхів вдосконалення екологічного законодавства у сфері забезпечення екологічних прав громадян.

Виклад основного матеріалу. Поява екологічних прав громадян була зумовлена загостренням екологічної кризи як у світовому, так і в національному масштабі. Друга половина ХХ ст. принесла дві основні зміни як у міжнародному праві, так і у правових системах майже кожної країни. Спочатку права людини, а потім і якість довкілля були всесвітньо визнані як фундаментальні суспільні цінності. І в обох випадках інститути держави і права мусили змінитися, щоб їх гарантувати [1, с. 76].

Перші найбільш важливі міжнародні договори у сфері прав людини (Загальна декларація прав людини 1948 р., Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., Міжнародний пакт про громадянські і політичні права та Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 р.) не виділяли окремо таку категорію, як «екологічні права», хоча вони заклали фундамент

розуміння світового співтовариства про необхідність спеціального врегулювання екологічних питань, що відбудеться дещо пізніше, та закріпили низку прав, які безпосередньо з ними пов'язані та їм передують – право на життя, свободу зібрань та об'єднань тощо.

Вперше міжнародна спільнота акцентувала на питаннях, пов'язаних із довкіллям на Конференції ООН із проблем середовища, що оточує людину (Стокгольмська конференція), яка відбулася 5–16 червня 1972 р. у Стокгольмі, де було прийнято Стокгольмську декларацію, у преамбулі якої зазначається, що обидва аспекти навколишнього середовища, як природного, так і створеного людиною, мають вирішальне значення для її добробуту і реалізації основних прав людини, включаючи саме право на життя. Цей документ вперше закріпив та поставив під охорону «право на життя у сприятливому навколишньому середовищі». Із тексту Декларації зрозуміло, що право на життя у сприятливому навколишньому середовищі є таким самим фундаментальним правом людини, як право на свободу і рівність. Сприятливе навколишнє середовище, відповідно до Декларації, – це таке середовище, яке дає змогу вести гідне життя. У Стокгольмській декларації зазначене право пов'язане з відповідальністю людини за його охорону і покращення його стану перед теперішніми та майбутніми поколіннями [2].

Проголошене Стокгольмською декларацією, яка мала великий вплив на розвиток екологічних прав людини як у міжнародному, так і в національному праві, право людини на сприятливе навколишнє середовище нині є одним із фундаментальних прав людини і принципом міжнародного права навколишнього середовища, в результаті чого більшість конституцій держав, прийнятих або переглянутих після 1972 р., закріпила зазначене право. Виключенням не є і Конституція України 1996 р., ст. 50 якої було закріплено, що кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди. Кож-

ному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення. Така інформація ніким не може бути засекречена [3]. Також необхідно зазначити, що Конституція (Основний Закон) СРСР та УРСР 1977 р. та 1978 р. відповідно взагалі не містили таких прав, як екологічні.

Наступним важливим етапом закріплення та захисту екологічних прав людини стала Конференція ООН із навколишнього середовища і розвитку, яка проходила 3–14 червня 1992 р. у Ріо-де-Жанейро, яка, своєю чергою, розвивала та доповнювала положення, закріплені в Стокгольмській декларації 1972 р. Результатом зазначеної конференції стало прийняття 14 червня Декларації Ріо-де-Жанейро щодо навколишнього середовища та розвитку, яка закріпила низку принципово прогресивних положень. Так, Принцип 7 цієї Конвенції зобов'язав держав-учасниць співпрацювати з метою захисту та відновлення здорового стану і цілісності екосистеми Землі, а також закріпив положення щодо відповідальності розвинених країн. Також Декларація Ріо спрямовувала держав-учасниць на шлях співпраці у вирішенні найважливіших задач із викорінення бідності як необхідної умови сталого розвитку з метою зменшення розривів у рівнях життя і більш ефективного задоволення потреб більшості населення світу. Цим документом вперше було закріплено право людей на доступ до інформації, відповідно до Принципу 10 Конвенції: на національному рівні кожна людина повинна мати відповідний доступ до інформації, що стосується навколишнього середовища, яка є в розпорядженні державних органів, включаючи інформацію про небезпечні матеріали і діяльність в їх громадах, і змогу брати участь у процесах прийняття рішень. Держави розвивають і заохочують інформованість і участь населення шляхом широкого надання інформації [4].

Повномасштабне закріплення право осіб на доступ до екологічної інформації було

закріплене Конвенцією про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхуською Конвенцією), яка була підписана 25 червня 1998 р. в м. Орхус і була ратифікована Україною Законом України від 06.07.1999 р. № 832-XIV [5]. Орхуська Конвенція базується на трьох основних елементах, що передбачені у ст.ст. 4–9 Конвенції, а саме: доступ до екологічної інформації; участь громадськості в обговоренні та прийнятті рішень; доступ до правосуддя в екологічних справах. Цілковито зрозуміло, що всі три розділи тісно пов'язані між собою. Ст. 9 Конвенції створені умови для активного включення однієї з трьох основних гілок влади – судової – у вирішення екологічних проблем у суспільстві. Особливістю Конвенції є те, що право на доступ до екологічної інформації — це єдине право, яке Конвенція імперативно вимагає захищати в судовому порядку, незалежно від того, чи закріплюється воно на національному рівні [6, с. 85]. Результатом ратифікації Верховною Радою України зазначеної Конвенції стало внесення змін до численних законів та підзаконних нормативно-правових актів, однак, як показує практика, її норми мають суто формальний характер, через що її застосування суттєво ускладнене.

Розглянуті вище міжнародні договори мають фундаментальне значення, оскільки ними вперше було виділено та описано основні екологічні права, які в подальшому набули конкретизації в нормах національного законодавства більшості країн світу.

В Україні першим національним нормативно-правовим актом, який акумулював основні надбання проаналізованих вище міжнародних договорів, став прийнятий 25 червня 1991 р. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища», в ст. 9 якого вперше було вжито термін «екологічні права». Зокрема, зазначена стаття передбачає право на: безпечне для життя та здоров'я навколишнє природне середовище;

участь у розробці та здійсненні заходів щодо охорони навколишнього природного середовища, раціонального і комплексного використання природних ресурсів; здійснення загального і спеціального використання природних ресурсів; об'єднання в громадські природоохоронні формування та інші права [7]. З моменту свого прийняття зазначена стаття періодично зазнавала змін, зокрема, в період із 1991 по 2019 рр. нараховується 6 змін, останні датуються 2018 р. Здебільшого зміни були пов'язані з розширеним роз'ясненням закріплених прав, а також їх доповненням новими пунктами, що, безсумнівно, є позитивним моментом.

На цьому ж етапі розвитку екологічного законодавства було затверджено низку важливих нормативно-правових актів, зокрема Закон України «Про природно-заповідний фонд» від 16 червня 1992 р., в якому вперше було передбачено дієвий механізм економічної та організаційної підтримки створення та забезпечення ефективного функціонування об'єктів природно-заповідного фонду; Закон України «Про охорону атмосферного повітря» від 16 жовтня 1992 р., в якому закладено правову базу здійснення широкого комплексу заходів, спрямованих на охорону атмосферного повітря. Було затверджено також низку кодексів – Лісовий (1991 р.), Водний (1995 р.), Кодекс України про надра (1994 р.), які були розроблені з використанням міжнародного досвіду і визначили законодавчу базу державного регулювання, використання та охорони цих видів природних ресурсів [8, с. 77].

Однак, на думку професора В. Лозанського, в Україні багато застарілих екологічних законів і підзаконних актів, які не відповідають світовому рівню [9, с. 79]. Домінуючою в доктрині екологічного права є думка, яку підтримує А.П. Гетьман: нинішнє екологічне законодавство України – багатогалузева система нормативних актів різної юридичної сили, що ускладнює їх використання та призводить до численних суперечностей між ними або неузгодженості окремих актів, дублювання.

Наявність нормативних приписів у великій кількості правових актів створює значні труднощі не тільки в їх практичному використанні, а й для фахівців у галузі екологічного права [10, с. 6]. Погоджуючись з А.П. Гетьманом, можна зазначити, що однією з причин низької ефективності екологічного законодавства є якість тексту нормативно-правового акта, тому що результативність правового регулювання залежить саме від того, наскільки точні, логічно пов'язані та послідовні юридичні формулювання, а також наскільки однаковим є застосування юридичних понять і термінів [10, с. 7].

Дійсно, працюючи з різними джерелами в межах однієї підгалузі екологічного права, можна стикнутися із ситуацією, коли в різних нормативно-правових актах застосовуються різні дефініції. Це призводить до різного розуміння сутності досліджуваного об'єкта, оскільки поняття відображає істотні ознаки того чи іншого явища. Зазначений недолік національного законодавства можна побачити на прикладі аналізу поняття «екологічна інформація». В чинному законодавстві України вживається кілька термінів для позначення цієї категорії, в різних нормативно-правових актах містяться різні поняття та оперують такими категоріями, як «екологічна інформація», «інформація про стан навколишнього природного середовища», «інформація про стан довкілля» тощо. Термін «інформація про стан довкілля» використаний у Законі України «Про доступ до публічної інформації» (ч. 2 ст. 13). Закон України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року» використовує поняття «екологічна інформація», а Закон України «Про інформацію» у ст. 10 та ст. 13 оперує категорією «інформація про стан довкілля» (екологічна інформація). Ще більшу неоднозначність мають численні підзаконні акти, прийняті на основі наведених законів. Як вже зазначалося вище, у 1999 р. Україною було ратифіковано Орхуську конвенцію, яка у ст. 2 закріпила термін «еколо-

гічна інформація». На нашу думку, доцільно орієнтуватися саме на визначення, закріплене Конвенцією, оскільки в ній найбільш повно розкрита сутність цього поняття, тому ми вважаємо, що задля вирішення наявної в законодавстві колізії та приведення національного законодавства до єдиної практики мають бути внесені зміни до чинних нормативно-правових актів.

В умовах сьогодення надзвичайно важливого значення набуває питання реформування екологічного законодавства і, в першу чергу, його адаптація до європейської моделі. До основних елементів адаптації вітчизняного екологічного законодавства до норм ЄС слід зарахувати такі:

1) транспонування – зміна або наближення законодавчих актів, що регулюють використання природних ресурсів й охорону природи, у такий спосіб, щоб вимоги відповідних законів ЄС були повністю введені в систему законодавства України;

2) реалізація – введення в дію законів і постанов через виділення бюджетного інвестування та призначення відповідних інститутів;

3) здійснення правоохоронних дій – впровадження заходів контролю за дотриманням природоохоронного законодавства у повному обсязі і здійснення санкцій за його порушення. Таким чином, адаптація законодавства України до стандартів ЄС полягає у поетапному прийнятті та впровадженні нормативно-правових актів України, розроблених з урахуванням вимог ЄС, зокрема й в екологічній сфері [11, с. 73].

На особливу увагу заслуговує питання, пов'язане з охороною екологічних прав громадян. Нині в національних судах перебуває велика кількість справ, предметом яких є відновлення порушених екологічних прав громадян. Показовим є те, що більшість розглянутих справ у процесі апеляційного та касаційного перегляду суперечить рішенням попередніх інстанцій, що свідчить про значну ускладненість нормативного матеріалу, наявність колізій та практичну неможливість реалізації судами положень національного законодавства.

Аналіз практики Європейського суду з прав людини також довів, що вирішення проблем захисту екологічних прав людини має здійснюватися на національному рівні, зокрема, на нашу думку, шляхом вдосконалення національного законодавства. Використання практики ЄСПЛ як джерела права національними судами, своєю чергою, дасть змогу попередити порушення екологічних прав людини [12, с. 199].

Висновки. Отже, середина ХХ ст. стала переломним етапом – своєрідною точкою відліку в існуванні екологічних прав осіб. У цей період були укладені численні міжнародні договори, які в подальшому знайшли відображення в національних порядках більшості країн. Аналізуючи систему українського

екологічного законодавства, можна зробити висновок про її ускладненість (велика кількість нормативно-правових актів, які застарілі та суперечать один одному, дублювання положень, термінологічна невідповідність тощо). В умовах інтеграційних процесів важливого значення набуває процес адаптації національного екологічного законодавства до законодавства ЄС. У підсумку необхідно зазначити, що нині система екологічного законодавства є перенавантаженою. Постає нагальна необхідність припинення безперервної законотворчості та зосередження уваги на проблемах систематизації, посилення наукової обґрунтованості чинного екологічного законодавства в рамках правової системи України.

Анотація

У статті розглядаються особливості законодавчого закріплення основних екологічних прав. Було здійснено аналіз основоположних міжнародних документів, які закріплювали екологічні права та їх вплив на національне законодавство. Також проаналізовано стан чинного екологічного законодавства в Україні та зроблено висновки про шляхи його вдосконалення.

Ключові слова: екологічні права, екологічне законодавство, міжнародні документи, адаптація екологічного законодавства, міжнародне співробітництво, судовий захист прав.

Аннотация

В статье рассматриваются особенности законодательного закрепления основных экологических прав. Был осуществлен анализ основополагающих международных документов, которые закрепляли экологические права и их влияние на национальное законодательство. Также проанализировано состояние действующего экологического законодательства в Украине и сделаны выводы о путях его совершенствования.

Ключевые слова: экологические права, экологическое законодательство, международные документы, адаптация экологического законодательства, международное сотрудничество, судебная защита прав.

Vlasenko S.O. The problems of legal regulation of substantive environmental rights: national and international analysis

Summary

This article describes the main features of the legislative consolidation of basic environmental rights. An analysis is based on the fundamental international documents that enshrined environmental rights and their impact on national legislation. Also, the state of the current environmental legislation in Ukraine is analyzed and the conclusions about the ways of its improvement were made.

Key words: Environmental rights, environmental legislation, international documents, adaptation of environmental legislation, international cooperation, judicial protection of rights.

Список використаних джерел:

1. Ільченко Н.В., Гурська В.Т., Чумакова Т.Л., Романюк Н.В. Безпечне довкілля – наше право чи обов’язок? *Екологія і природокористування*. 2011. № 14. С. 76–85.
2. Декларація Конференції Організації Об’єднаних Націй із проблем оточуючого людину середовища від 16 червня 1972 р. / База даних «Законодавство України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_454 (дата звернення: 24.03.2019).
3. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 50.
4. Декларація Ріо-де-Жанейро щодо навколишнього середовища та розвитку від 14 червня 1992 р. / База даних «Законодавство України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_455 (дата звернення: 24.03.2019).
5. Про ратифікацію Конвенції про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля : Закон України від 6 липня 1999 р. № 832-XIV / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/832-14> (дата звернення: 24.03.2019).
6. Проскура Г.М. Прийняття та вплив Орхуської Конвенції на доступ до екологічної інформації в Україні. *Юридичний вісник*. 2018. № 2 (47). С. 83–88.
7. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25 червня 1991 р. № 1264-XII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12> (дата звернення: 24.03.2019).
8. Морозовська Т.В. Еколого-правовий аналіз сучасної класифікації та характеристики екологічних прав громадян в Україні. *Вісник Академії адвокатури України*. 2009. № 1(14). С. 76–81.
9. Лозанський В.Р. Правове забезпечення екологічного управління в Україні та перспективи його покращення. *Право України*. 2007. № 9. С. 79–81.
10. Блавацька Д.А. Реформування екологічного законодавства України – провідний напрямок державної екологічної політики. *Теорія і практика правознавства*. 2015. № 2 (8). С. 1–13.
11. Гладка Л.І., Шаляпіна А.С. Світовий досвід та співробітництво України у сфері охорони навколишнього середовища. *Культура народів Причорномор’я*. 2013. № 254. С. 70–73.
12. Іванець І.П. Концепція захисту екологічних прав через призму практики Європейського суду з прав людини. *Наше право*. 2013. № 10. С. 195–200.

ДОТРИМАННЯ ГАРАНТІЙ ПРАВА НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУДОВИЙ РОЗГЛЯД ПІД ЧАС ВИРІШЕННЯ ПИТАННЯ ПРО ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ПЛАТНИКА ПОДАТКІВ ЗА ВЧИНЕННЯ ПОДАТКОВИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

Постановка проблеми. Масштабність та невідворотність наслідків незаконного застосування до платника податків податкових штрафів, передбачених значною кількістю положень податкового законодавства, зумовлює необхідність забезпечення платників податків широкими можливостями, що дозволять унеможливити зловживання представників контролюючих органів під час проведення податкових перевірок, а також сприятимуть належній реалізації права на оскарження рішень, дій і бездіяльності контролюючих органів. Зазначене актуалізує ґрунтовне вивчення положень ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (Конвенція) в поєднанні з практикою її тлумачення та застосування Європейським судом із прав людини (ЄСПЛ), яка виступає основоположним джерелом гарантій, що визначають належний порядок вирішення податкових спорів.

Так, за змістом ст. 6 Конвенції передбачається право кожного на справедливий і публічний розгляд його справи впродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення з публічним проголошенням рішення. Також закріплюється право кожного, кого обвинувачено у вчиненні кримінального правопорушення: 1) вважатись невинуватим доти, доки його вину не буде доведено в законному порядку; 2) бути негайно і детально поінформованим зрозумілою для нього мовою про характер і

причини обвинувачення, висунутого проти нього; 3) мати час і можливості, необхідні для підготовки свого захисту; 4) захищати себе особисто чи використовувати юридичну допомогу захисника, вибраного на власний розсуд, або – за браком достатніх коштів для оплати юридичної допомоги захисника – одержувати таку допомогу безоплатно, коли цього вимагають інтереси правосуддя; 5) допитувати свідків обвинувачення або вимагати, щоб їх допитали, а також вимагати виклику й допиту свідків захисту на тих самих умовах, що й свідків обвинувачення; 6) якщо він не розуміє мови, яка використовується в суді, або не розмовляє нею, – одержувати безоплатну допомогу перекладача [1].

Формулювання завдання дослідження. Осмисливши вищевикладене, видається очевидним, що підставою для того, щоб та чи інша справа підпадала під дію гарантій справедливого судового розгляду, є те, що вона впливає зі спору про встановлення прав і обов'язків цивільного характеру або з кримінального обвинувачення, які мають автономне значення в рамках Конвенції, що може не збігатись із традиційними уявленнями та класифікацією за національним законодавством.

Виклад основного матеріалу. Визначаючи належність податкових спорів до спору про встановлення прав і обов'язків цивільного характеру, ЄСПЛ дотримується думки про те, що податкові питання все ще є частиною непорушного ядра прерогатив державних органів, а публічний характер відносин між платником податків і спільнотою залишається переважаючим. З огляду на це

податкові спори виходять за рамки цивільних прав і обов'язків, незважаючи на матеріальні наслідки, які вони неодмінно спричиняють для платника податків (Фераціні проти Італії, заява № 44759/98, п. 29) [2].

Натомість за усталеним підходом ЄСПЛ податковий штраф може являти собою кримінальне покарання, якщо мають місце обставини, що наближують його до класичного кримінального покарання, серед яких:

– закон, який встановлює податковий штраф, поширюється на всіх осіб, що є платниками податків;

– податковий штраф не є компенсаційним, а спрямований на покарання платника податків та недопущення повторного вчинення ним податкових правопорушень;

– розмір податкового штрафу є значним, однак кримінальна природа податкового штрафу, яка впливає з вищевказаних ознак, може бути достатньою для визнання його податковим покаранням, незалежно від його розміру (наприклад, достатнім розміром було визнано 10% суми визначеного контролюючим органом податкового зобов'язання (справа «Юсілла проти Фінляндії», заява № 73053/01, п. 38)) [3, с. 13].

Водночас, зважаючи на те, що податкові санкції відрізняються від кримінальних покарань, гарантії в рамках кримінальної частини ст. 6 Конвенції не обов'язково мають застосовуватись до них з усією суворістю (Юсілла проти Фінляндії, заява № 73053/01, п. 43) [4], зокрема, держави-учасниці є вільними уповноважувати податкові органи здійснювати розслідування правопорушень та застосування санкцій за них навіть у великих розмірах. Така практика не є несумісною зі ст. 6 Конвенції остільки, оскільки платник податків може оскаржити відповідне рішення до суду, який має повну юрисдикцію, включаючи повноваження скасовувати оскаржуване рішення з підстав права або фактів (Бенденоун проти Франції, заява № 12547/86, п. 46) [5].

Визначившись щодо вищезазначеного, подальше дослідження спрямуємо на висвіт-

лення правових позицій ЄСПЛ стосовно положень ст. 6 Конвенції, що видаються найбільш важливими для забезпечення прав платників податків під час вирішення податкових спорів.

Насамперед, відповідно до положень ст. 6 Конвенції процедура вирішення податкових спорів має передбачати засоби забезпечення, щонайменше, рівних можливостей платників податків та фіскальних органів, Аналіз практики ЄСПЛ свідчить про те, що посилення на неналежне дотримання принципу рівності міститься здебільшого в заявах, у яких оскаржується неповне розкриття перед платником податків матеріалів справи, яка завершилась застосуванням до них примусових заходів, рівнозначних конвенційному розумінню кримінального покарання.

Зокрема, за обставинами справи «Чамбаз проти Швейцарії» мало місце порушення принципу рівності сторін через те, що платник податків не був наділений правом ознайомитись із документацією, зібраною фіскальним органом. Зокрема, зважаючи на відмову платника податків співпрацювати з фіскальним органом, перед ним не були розкриті матеріали, отримані від третіх осіб, без згоди цих самих третіх осіб. Оцінюючи рішення фіскальних органів із точки зору дотримання рівності сторін кримінального провадження, ЄСПЛ наголосив на тому, що виключними підставами, на яких сторона обвинувачення може приховати від обвинуваченого матеріали справи (що свідчать на користь як фіскальних органів, так і платника податків), є захист надзвичайно важливих національних інтересів або фундаментальних прав третіх осіб, чого не було в рамках цієї справи (Чамбаз проти Швейцарії, заява № 11663/04, п. 59-67) [6]. Разом із тим платник податків, вимагаючи одержання тих чи інших відомостей, не може розраховувати на її безумовне виконання. Йдеться про те, що згідно із правовою позицією, висловленою ЄСПЛ під час вирішення справи «Бенденоун проти Франції», необхідно, щонайменше, щоб платник податків супроводив свій запит відповідним, хоча б поверхневим обґрунтуванням

(Бенденоун проти Франції, заява № 12547/86, п. 52) [5].

Іншою засадою справедливого судового розгляду, яка має бути дотримана для визнання процедури судового оскарження рішень контролюючих органів про накладення штрафів на платників податків такою, що відповідає ст. 6 Конвенції, є публічність судового розгляду. При цьому слід мати на увазі те, що ЄСПЛ не абсолютизує право на публічний судовий розгляд, вважаючи допустимим та доцільним здійснення письмового провадження для більш повного досягнення ефективності та економічності судового розгляду.

Огляд практики ЄСПЛ у справах із податковим контекстом дозволяє виокремити декілька ключових критеріїв, за якими визначається необхідність усного слухання справи або її розгляду в порядку письмового провадження. Так, проведення судового засідання з викликом учасників справи є безумовно обов'язковим за умови, якщо, зокрема, усне слухання є важливим для оцінки доказів щодо питань фактів (під час перегляду судових рішень порушується питання про переоцінку доказів щодо фактів справи). Для правильного вирішення справи вкрай необхідно заслухати особисто обвинуваченого або свідків (Пакодзі проти Угорщини, заява № 51269/07, п. 39) [7].

На протигагу обставинам, що зумовлюють необхідність усного слухання, підставами для того, щоб обмежитись розглядом справи за поданими письмовими матеріалами, є, насамперед, можливість оцінювання доказів без особистих показань обвинуваченого, заслуховування та допит свідків, а також відсутність розбіжностей щодо фактичних обставин справи. Зокрема, у справі «Юсілла проти Фінляндії» ЄСПЛ дійшов висновку, що письмове провадження у справі часто може виявитися більш ефективним, ніж усний розгляд, для перевірки і забезпечення того, що платник податків подав точний звіт про свій майновий стан, підкріплений усіма необхідними документами. Суд не вважає переконливим аргумент заявника, що в ході розгляду даної

справи виникли міркування достовірності, які вимагали надання доказів в усній формі або допиту свідків звинувачення, і приймає довід держави-відповідача, що будь-які питання факту і питання права в цій справі могли бути задовільним чином розглянуті і вирішені на підставі матеріалів, представлених у письмовому вигляді (Юсілла проти Фінляндії, заява № 73053/01, п. 41, 47) [4].

Невід'ємною складовою частиною справедливого судового розгляду, яка імпліцитно, будучи загально визнаним міжнародним стандартом, також дістала своє закріплення у ст. 6 Конвенції, є право на мовчання та право не свідчити проти себе. Поруч з іншими положеннями ст. 6 Конвенції, спрямованими на забезпечення справедливого судового розгляду під час встановлення обґрунтованості кримінального обвинувачення, сфера дії права на мовчання та права не свідчити проти себе охоплює процедури вирішення податкових спорів.

Роз'яснюючи зміст та призначення права не свідчити проти себе, ЄСПЛ вказав на те, що це право вимагає, зокрема, від сторони обвинувачення у кримінальній справі не допускати – в спроб доведення своєї версії проти обвинуваченого – використання доказів, здобутих за допомогою методів примусу обвинуваченого чи тиску на обвинуваченого всупереч його волі (Шабельник проти України, заява № 16404/03, п. 55) [8].

Прикладом порушення права на мовчання та права не свідчити проти себе в податкових правовідносинах є зобов'язання особи до надання певних документів, про існування яких були припущення, але повної впевненості не було, тим самим примушення до передання доказів свого власного порушення (Функе проти Франції, заява № 10828/84, п. 44) [9], так само як і направлення податковим органом вимоги про надання документів, які можуть бути використані під час доведення вини платника податків у податковому правопорушенні під загрозою застосування до нього заходів відповідальності, в тому

числі штрафу, є порушенням передбаченого ч. 1 ст. 6 Конвенції права не свідчити проти себе (J.V. проти Швейцарії, заява № 31827/96, п. 69-71) [10].

Разом із тим право на мовчання та право не свідчити проти себе за визначенням не передбачають неприпустимість використання владних повноважень для витребування відомостей про фінансовий стан фізичних або юридичних осіб як платників податків. Наприклад, вимога про подання фіскальним органам податкової декларації не порушує жодного питання, пов'язаного з правом на справедливий судовий розгляд, закріплений ст. 6 Конвенції, навіть якщо неспроможність зробити це тягтиме за собою відповідальність. Обов'язок платників податків розкривати доходи та капітал для цілей обрахування та справляння податків є спільним елементом систем оподаткування держав-учасниць Конвенції, та складно уявити, як ефективно функціонуватиме ця система без того (Аллен проти Сполученого Королівства (рішення про прийнятність), заява № 76574/01) [11]. Також звертається увага на те, що привілей від самообвинувачення не може довільно використовуватись для уникнення розслідувань фіскальних органів. Право на мовчання та право не свідчити проти себе не може перешкоджати витребуванню зазначених відомостей, якщо метою цього не є доведення вчинення платником податків правопорушення до моменту направлення вимоги про надання відомостей. Так само покарання за сам факт ненадання відомостей на вимогу фіскальних органів не порушує жодного питання за ст. 6 Конвенції (Кінг проти Сполученого Королівства (рішення про прийнятність), заява № 13881/02) [12]. Схожим прикладом поведінки компетентних органів держави, який свідчить про належне дотримання ними права платника податків на мовчання та право не свідчити проти себе, є одержання фіскальними органами відомостей про фінансовий стан та рух коштів платника податків за судовим рішенням, яке видане за правилами

цивільного судочинства та є обов'язковим до виконання під загрозою значних штрафів, для подальшого використання цих відомостей для визначення податкових зобов'язань платника податків із неодмінним виконанням умови про неможливість використання цих відомостей як доказів податкового правопорушення та накладення податкових фінансових санкцій на платника податків (Ван Верельт проти Нідерландів (рішення про прийнятність), заява № 784/14, п. 59-61) [13].

Іншими практиками ведення кримінального переслідування за конвенційною термінологією, що узгоджуються із правом на мовчання та права не свідчити проти себе, є:

– використання стороною обвинувачення проти обвинуваченого відомостей від обвинуваченого, в яких він не викриває себе, а спростовує обґрунтованість обвинувачення, для того щоб поставити під сумнів твердження обвинуваченого або іншим чином послабити його позицію (Ібрагім та інші проти Сполученого Королівства, заяви № 50541/08, 50571/08, 50573/08 та 40351/09, п. 268) [14];

– примусове отримання від обвинуваченого інформації, яка існує незалежно від волі підозрюваного, наприклад, документи, вилучені за судовою вимогою (О'Халоран та Френсіс проти Сполученого Королівства, заяви № 15809/02 та 25624/02, п. 47) [15];

– посилення в рамках кримінального провадження на твердження обвинуваченого, які він під примусом висловив під час іншого некримінального провадження, жодним чином не пов'язаного з обвинуваченням (Н. та J. проти Нідерландів (рішення про прийнятність), заяви № 978/09 та 992/09) [16].

Поруч із вищенаведеним справедливий судовий розгляд у податкових спорах із перспективою застосування кримінального покарання, як воно визначене конвенційною термінологією, забезпечує презумпція невинуватості, за якою кожен, кого обвинувачено у вчиненні кримінального правопорушення, вважається невинуватим доти, доки його вину не буде доведено в законному порядку

(ч. 2 ст. 6 Конвенції). Деталізуючи вимоги, що покладаються цим принципом, ЄСПЛ вказує на те, що він, серед іншого, передбачає, що: 1) суд не має ставати до виконання своїх обов'язків із упередженим уявленням про те, що обвинувачений вчинив інкримінований злочин; 2) тягар доказування покладається на обвинувачення; 3) будь-які сумніви свідчать на користь обвинуваченого. Із принципу презумпції невинуватості випливає також, що обвинувачення повинно інформувати обвинуваченого про справу, яка буде порушена проти нього, щоб він міг підготувати та представити свій захист відповідно, а також надати докази, достатні для засудження його (п. 77 Бербера, Мессеґе і Хабардо проти Іспанії, заява № 10590/83, п. 77) [17]. Умовами, відповідність яким вимагається для впорядкування процедури вирішення податкових спорів таким чином, щоб вона була сумісною із презумпцією невинуватості, ЄСПЛ визначив, зокрема:

– неприпустимість стягнення податкових штрафів із спадкоємців платника податків та необхідність визнання нечинними податкових штрафів, накладених на платника податків, який помер, не сплативши їх до того (А.Р., М.Р. та Т.Р. проти Швейцарії, заява № 19958/92, п. 48) [18];

– належне врахування фіскальними органами та адміністративними органами виправдання платника податків за результатами кримінального провадження щодо податкових злочинів, не вчиняючи спроби поставити під сумнів обґрунтованість виправдання або застосування до нього стягнення за факти, що досліджувались та оцінювались під час кримінального провадження (Мело Тадеу проти Португалії, заява № 27785/10, п. 52-66) [19];

– збалансування (пропорційність) застосування податкових санкцій за об'єктивними ознаками правопорушення (незалежно від вини платника податків) із значущістю наслідків та правом платника податків на захист, що може вказувати на необхідність запровадження процедури перегляду й скасування

рішень про застосування податкових санкцій на підставі поважних причин для вчинення діяння, що було визнане правопорушенням («Вастберга Таксі Актіболаг» і Вулич проти Швеції, заява № 36985/97, п. 112-116) [20];

– недопустимість негайного виконання адміністративних рішень про накладення податкових штрафів, особливо з масштабними несприятливими фінансовими наслідками, зважаючи на те, що публічний інтерес, пов'язаний із належним функціонуванням системи оподаткування, є значно слабшим, оскільки первинною метою податкових штрафів є не наповнення бюджету, а спонукання платників податків виконувати їх податкові зобов'язання («Вастберга Таксі Актіболаг» і Вулич проти Швеції, заява № 36985/97, п. 119) [20].

Також, на доповнення до дотримання презумпції невинуватості, належна організація процедури вирішення податкових спорів передбачає, зокрема, забезпечення платника податків часом і можливостями, необхідними для підготовки захисту, правом допитувати свідків обвинувачення або вимагати, щоб їх допитали, а також вимагати виклику й допиту свідків захисту на тих самих умовах, що й свідків обвинувачення, на що неодноразово звертав увагу ЄСПЛ у ході опрацювання заяв про порушення цих гарантій справедливого судового розгляду під час вирішення питання про застосування податкового штрафу.

Зокрема, розкриваючи зміст правила про достатній час і можливість для підготовки захисту у світлі більш загальних процесуальних принципів, ЄСПЛ вказав на те, що зазначене правило впливає з основоположного принципу змагальності кримінального судочинства, за яким у кримінальному провадженні обвинуваченням захисту має бути надана можливість знати позицію іншої сторони й подані нею докази, висловлювати свою думку про них, а також представляти свою справу в умовах, які не ставлять його в істотно менш сприятливе становище порівняно із протилежною стороною. Умови, які мають бути надані всім, хто звинувачується у кри-

мінальному злочині, включають можливість ознайомитися з результатами розслідувань із метою підготовки свого захисту (Нафтова компанія «ЮКОС» проти Російської Федерації, заява № 14902/04, п. 538) [21].

Оцінюючи відповідність вищевикладеним стандартам надання представникам платника податків чотирьох днів для ознайомлення зі складними матеріалами справи сукупним обсягом близько 43 000 сторінок, ЄСПЛ постановив, що в заявника не було достатнього часу і можливостей для підготовки захисту через надмірно короткий проміжок часу для цього (Нафтова компанія «ЮКОС» проти Російської Федерації, заява № 14902/04, п. 545) [21].

Також у практиці ЄСПЛ перевірялось дотримання права допитувати свідків обвинувачення в рамках процедури вирішення податкових спорів. Так, за обставинами справи «Char Ltd проти Вірменії» платник податків подав до національного суду, який мав повноваження розглянути по суті справу про стягнення заборгованості з ПДВ і податку на прибуток, штрафу та пені за прострочення платежу, клопотання про виклик свідків для допиту, але суд це клопотання відхилив, вважаючи, що показання свідків не мали значення для вирішення справи, при тому, що показання та документи від цих самих свідків були пізніше покладені в основу судового рішення. Суд також відхилив запит платника податків про перевірку податкових звітів декількох суб'єктів господарювання, які за матеріалами справи заявили, що не отримали належним чином задокументованих послуг від платника податків, що могло б дозволити оцінити достовірність їхніх заяв та спростувати факт заниження податкових зобов'язань платника податків. Суд постановив, що мало місце порушення ст. 6 ЄКПЛ, оскільки платник податків не мав можливості допитати свідків обвинувачення, а також свідків захисту на тих самих умовах, що й свідків обвинувачення. При цьому ЄСПЛ констатував те, що термін «свідок» має автономне значення для цілей Конвенції, а гарантії допиту

свідків охоплюють будь-яких осіб, що так чи інакше виступають джерелами відомостей, що можуть призвести до засудження (Char Ltd проти Вірменії, заява № 15485/09, п. 47-50) [22].

Висновки. Ураховуючи вищевикладене, правове регулювання вирішення податкових спорів, пов'язаних із застосуванням до платника податків податкового штрафу із кримінально-правовою природою за термінологією Конвенції, має передбачати дотримання гарантій справедливого судового розгляду, закріплених положеннями Конвенції з урахуванням практики їх тлумачення та застосування ЄСПЛ. Зокрема, відповідна процедура має забезпечити рівність можливостей її учасників (у тому числі право платника податків ознайомитись з усіма матеріалами, зібраними контролюючими органами), публічність судового розгляду (в тому числі проведення усного слухання справи; для оцінки або переоцінки доказів щодо питань фактів та для правильного вирішення справи вкрай необхідно заслухати особисто обвинуваченого або свідків), право зберігати мовчання та не свідчити проти себе (в тому числі неприпустимість зобов'язання особи давати показання проти себе під загрозою або внаслідок санкцій та накладення санкцій за відмову давати покарання проти себе або, щонайменш, заборона використання відомостей, одержаних за волею платника податків, як доказів податкового правопорушення), презумпцію невинуватості (в тому числі тлумачення будь-яких сумнівів свідчать на користь обвинуваченого, належне врахування контролюючими органами виправдання платника податків за результатами кримінального провадження щодо податкових злочинів, збалансування (пропорційність) застосування податкових санкцій за об'єктивними ознаками правопорушення (незалежно від вини платника податків) зі значущістю наслідків та правом платника податків на захист), достатні час і можливості для підготовки платником податків свого захисту, а також можливість допитувати свідків.

Анотація

Обґрунтовується необхідність забезпечення відповідності положенням Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та правовим позиціям Європейського суду з прав людини процедури притягнення платників податків до відповідальності за порушення положень законів із питань оподаткування з подальшим накладенням на них податкових штрафів із кримінально-правовою природою. Зокрема, вказується на те, що ця процедура має забезпечити рівність можливостей її учасників, публічність судового розгляду, право зберігати мовчання та не свідчити проти себе, презумпцію невинуватості, достатні час і можливості для підготовки платником податків свого захисту, а також можливість допитувати свідків.

Ключові слова: встановлення обґрунтованості кримінального обвинувачення, Європейський суд із прав людини, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, податковий штраф, право на справедливий судовий розгляд.

Аннотация

Обосновывается необходимость обеспечения соответствия положениям Конвенции о защите прав человека и основных свобод и правовым позициям Европейского суда по правам человека процедуры привлечения налогоплательщиков к ответственности за нарушение положений законов по вопросам налогообложения с последующим наложением на них налоговых штрафов с уголовно-правовой природой. В частности, указывается на то, что эта процедура должна обеспечить равенство возможностей ее участников, публичность судебного разбирательства, право хранить молчание и не свидетельствовать против себя, презумпцию невиновности, достаточные время и возможности для подготовки налогоплательщиком своей защиты, а также возможность допрашивать свидетелей.

Ключевые слова: установление обоснованности уголовного обвинения, Европейский суд по правам человека, Конвенция о защите прав человека и основных свобод, налоговый штраф, право на справедливое судебное разбирательство.

Buchynskiy O.I. Awareness of warranties of right to a fair judicial consideration after taking a question on the responsibility of tax payment under determination of tax rights

Summary

It is shown to be an imperative that procedure for imposition of tax penalties having a criminal connotation is compliant with the provisions of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and the European Court of Human Rights case-law relating to criminal aspects of the right to a fair trial. In particular, it is indicated that the procedure should ensure the equality of opportunities of its participants, the publicity of the trial, the presumption of innocence, as well as the right of taxpayer to remain silent and not to incriminate themselves, to have adequate time and facilities for the preparation of their defence, and the right to to examine or have examined witnesses against him and to obtain the attendance and examination of witnesses on his behalf under the same conditions as witnesses against him.

Key words: determination of a criminal charge, European Court of Human Rights, Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, tax penalty, right to a fair trial.

Список використаних джерел:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : міжнародний документ від 4 листопада 1950 року. Дата оновлення : 2 жовтня 2013 року. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#n42.

2. Ferrazzini v. Italy, Application no. 44759/98, 12 July 2001. URL : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59589>.
3. European Court of Human Rights' Guide on Article 6 of the European Convention on Human Rights «Right to a fair trial (criminal limb)». Updated on 30 April 2019. URL : https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_6_criminal_ENG.pdf.
4. Юссіла проти Финляндии [БП], жалоба № 73053/01, 23 ноября 2006 г. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf?library=ECHR&id=001-99283&filename=CASE%20OF%20JUSSILA%20v.%20FINLAND%20-%20%5BRussian%20Translation%5D.pdf>.
5. Bendenoun v. France, Application no. 12547/86, 24 February 1994, ECHR A284. URL : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57863>.
6. Chambaz c. Suisse, Requête no 11663/04, 5 avril 2012. URL : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-110240>.
7. Pakozdi v. Hungary, Application No. 51269/07, 25 November 2014. URL : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-148176>.
8. Шабельник проти України, заява № 16404/03, 19 лютого 2009 року. URL : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/974_457.
9. Функе против Франции (извлечение), жалоба № 10828/84, 25 февраля 1993 года. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_154.
10. J.B. v. Switzerland, Application no. 31827/96, 3 May 2001, ECHR Reports of Judgments and Decisions 2001-III. URL : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59449>.
11. Allen v. the United Kingdom (dec.), Application no. 76574/01, 10 September 2002. URL : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-22690>.
12. King v. the United Kingdom (dec.), no. 13881/02, 8 April 2003. URL : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-23167>.
13. Van Weerelt v. the Netherlands (dec.), Application no. 784/14, 16 June 2015. URL : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-156022>.
14. Ibrahim and Others v. the United Kingdom, Applications nos. 50541/08, 50571/08, 50573/08 and 40351/09, 13 September 2016. URL : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-166680>.
15. O'Halloran and Francis v. the United Kingdom, Applications nos. 15809/02 and 25624/02, 29 June 2007, ECHR Reports of Judgments and Decisions 2007-III. URL : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-81359>.
16. Н. та J. проти Нідерландів (рішення про прийнятність), заяви № 978/09 та 992/09, 13 листопада 2014 року. URL : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-155051>.
17. Barberà, Messegué and Jabardo v. Spain, Application no. 10590/83, 6 December 1988, ECHR A146. URL : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57429>.
18. A.P., M.P. and T.P. v. Switzerland, application no. 19958/92, 29 August 1997, ECHR Reports 1997-V. URL : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58178>.
19. Melo Tadeu v. Portugal, requête no. 27785/10, 23 octobre 2014. URL : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-147330>.
20. Vastberga Taxi Aktiebolag and Vulic v. Sweden, Application no. 36985/97, 23 July 2002. URL : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60627>.
21. ОАО «Нефтяная компания «ЮКОС» против России, жалоба № 14902/04, 31 июля 2014 года. URL : <http://hudoc.echr.coe.int/webservices/content/docx/001-145730>.
22. Chap Ltd v. Armenia, Application no. 15485/09, 4 May 2017. URL : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-173366>.

НЕОПОДАТКОВУВАНИЙ МІНІМУМ ДОХОДІВ ГРОМАДЯН: СУТНІСТЬ ТА ВІДПОВІДНІСТЬ ЗАКОНОДАВСТВУ УКРАЇНИ І ПРИНЦИПАМ ПРАВА

Постановка проблеми. Таке явище, як «неоподатковуваний мінімум доходів громадян», має суттєве значення у забезпеченні соціальних гарантій людини і громадянина. Протягом багатьох років величина неоподаткованого мінімуму доходів громадян в Україні залишається без змін, тим самим не відповідаючи як чинному законодавству, так і тій меті, з якою він свого часу встановлювався і, як наслідок, порушуючи права громадян.

Огляд останніх досліджень та публікацій. Дослідженню проблем сутності й застосування неоподаткованого мінімуму доходів громадян та його удосконалення приділяли увагу в своїх працях такі українські науковці, як С.В. Бойко, В.О. Рядінська, А.О. Ісаєв та ін.

Формулювання завдання дослідження. Метою цієї статті є висвітлення сутності й ключових етапів зміни розміру неоподаткованого мінімуму доходів громадян із моменту його запровадження, дослідження питання відповідності чинного розміру неоподаткованого мінімуму доходів громадян законодавству України, а також принципам права (гуманізму, справедливості (пропорційності), поваги і непорушності прав людини, законності та ін.).

Виклад основного матеріалу. Методом логічного аналізу можна визначити, що неоподатковуваний мінімум доходів громадян – це той рівень доходів, до якого держава не стягує податки з особи. Так, відповідно до ст. 17 Закону України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» основні державні соціальні гарантії встановлюються законами з метою забезпечення конституційного права громадян на *достатній життєвий рівень*¹ [1]. Своєю чергою, згідно зі ст. 48 Основного Закону України кожен має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло [5]. Конституційний Суд України зазначає, що положення ст.ст. 3, 21, 46, 68 та 48 Основного Закону України корелюють із міжнародними та європейськими стандартами щодо «гідного людського життя», «мінімальних вимог існування в умовах, гідних людини», прав людини «не зазнавати голоду» та на «захист від бідності», якими має керуватися соціальна держава [6].

При цьому відповідно до тієї ж ст. 17 Закону України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» неоподатковуваний мінімум доходів громадян включається

¹ Право на достатній життєвий рівень закріплене й міжнародними нормативно-правовими актами. Зокрема, ст. 25 Загальної декларації прав людини визначає, що кожна людина має право на такий життєвий рівень, включаючи їжу, одяг, житло, медичний догляд та необхідне соціальне обслуговування, який є необхідним для підтримання *здоров'я і добробуту* її самої та її сім'ї, і право на забезпечення в разі безробіття, хвороби, інвалідності, вдовства, старості чи іншого випадку втрати засобів до існування через не залежні від неї обставини [2]. Крім того, відповідно до ст. 11 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права, держави, які беруть участь у цьому Пакті, визнають право кожного на достатній життєвий рівень для нього і його сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг і житло, і на *неухильне поліпшення умов життя* [3]. Своєю чергою, Конвенція МОП № 117 1962 р. «Про основні цілі і норми соціальної політики» зобов'язує держави-учасниці вживати заходів для *забезпечення* незалежним виробникам і найманим працівникам *умов*, які дадуть їм змогу *підвищити свій рівень життя* власними зусиллями й *забезпечать підтримання прожиткового мінімуму*, що встановлюється шляхом офіційних досліджень життєвих умов, які проводяться після консультацій із представниками організацій роботодавців і працівників. У процесі встановлення прожиткового мінімуму беруться до уваги такі основні сімейні потреби працівників, як продукти харчування та їхня калорійність, забезпечення житлом, одяг, медичне обслуговування та освіта [4]. **З цього випливає, що право на достатній життєвий рівень передбачає, що людина повинна мати гідні умови життя, які мають поліпшуватися й не бути нижчими за прожитковий мінімум.**

до числа основних державних соціальних гарантій, які, своєю чергою, будучи основним джерелом існування, не можуть бути нижчими від прожиткового мінімуму, встановленого законом [1].

Так, у ст. 1 Закону України «Про прожитковий мінімум» дається визначення, що таке прожитковий мінімум: це вартісна величина достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості. Згідно із ст. 2 цього Закону прожитковий мінімум застосовується, зокрема, й для визначення державних соціальних гарантій і стандартів обслуговування та забезпечення в галузях охорони здоров'я, освіти, соціального обслуговування та інших, а також для встановлення величини неоподаткованого мінімуму доходів громадян [7]. Тобто це є той вартісний еквівалент потребам людини, котрий необхідний людині для життя в суспільстві, у державі. Як наслідок, логічним є те, що за наявності в особи фактично меншого розміру коштів, є загроза її життю, здоров'ю, що суперечить низці положень і принципів Конституції України. Зокрема, відповідно до ст. 3 Конституції України людина є найвищою соціальною цінністю [5]. Крім того, саме у Конституції України (ч. 3 ст. 46) прямо зазначено, що пенсії, інші види соціальних виплат та допомоги, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом [5]. Цим пояснюється важливість створення умов, необхідних для достатнього рівня життя й недопущення його зниження.

Неоподатковуваний мінімум доходів громадян вперше був закріплений у ст. 6 Декрету Кабінету Міністрів України від 26.12.1992 р. № 13-92 «Про прибутковий податок з громадян» і відповідав розміру мінімальної місячної заробітної плати [8]. Однак у подаль-

шому його розмір відрізнявся від мінімальної місячної заробітної плати, тим самим порушуючи норму Декрету, яка, до речі, була чинною аж до 01.01.2012 р. Для прикладу, Постанова Кабінету Міністрів України від 14.12.1993 р. № 1032 «Про збільшення неоподаткованого мінімуму доходів громадян та ставки їх прогресивного оподаткування» визначала неоподатковуваний мінімум доходів громадян у розмірі 120 000 карбованців на місяць [9], а мінімальна місячна заробітна плата, відповідно до постанови Верховної Ради України «Про підвищення мінімальних розмірів заробітної плати та пенсії за віком» від 25.11.1993 р., була встановлена у розмірі 60 000 карбованців на місяць [10]. При цьому визначена мінімальна пенсія за віком відповідала розміру неоподаткованому мінімуму.

Така ж невідповідність залишилась і після появи гривні. Зокрема, внаслідок проведення грошової реформи в Україні й перерахування [11], з 02.09.1996 р. мінімальна заробітна плата становила 15 грн [12], а НМДГ – 17 грн [13]. Однак з 01.01.1998 р. мінімальна заробітна плата була встановлена на рівні 45 грн [14] й продовжує зростати до сьогодні (у 2019 р. становить 4173 грн) [15], а неоподатковуваний мінімум доходів громадян залишається без змін, попри те, що прожитковий мінімум з 1 січня 2019 р. становить 1853 грн [15]. Наслідком є порушення ст. 12 Європейської соціальної хартії, що ратифікована Верховною Радою України 14 вересня 2006 р., де закріплене право на соціальне забезпечення та обов'язок держав підтримувати функціонування системи соціального забезпечення [16].

Свого часу у Законі України «Про податок з доходів фізичних осіб» від 22.05.2003 р. передбачалося, що якщо норми інших законів містять посилання на неоподатковуваний мінімум, то для цілей їх застосування використовується сума у розмірі 17 грн, крім норм адміністративного та кримінального законодавства у частині кваліфікації злочинів або правопорушень, для яких сума неоподаткованого мінімуму встановлюється на рівні

податкової соціальної пільги для відповідного року [17]. З 01.01.2011 р. така ж норма міститься і у Податковому кодексі України та є чинною нині [17].

У зв'язку з цим хотілося б зазначити, що згідно зі ст. 71 Конвенції про мінімальні норми соціального забезпечення від 28.06.1952 р. (набула чинності в Україні 06.06.2017 р.) витрати на всі види допомоги, передбачені на підставі цієї Конвенції, та витрати, пов'язані з управлінням ними, покриваються в колективному порядку страховими внесками або шляхом оподаткування чи обома цими способами так, щоб це не було обтяжливим для осіб із малим заробітком, і щоб було взято до уваги економічний стан

держави-члена та відповідних категорій захищених осіб [18].

Висновки. Нині є кричуще порушення з боку держави, оскільки податки стягуються з доходів, розмір яких не відповідає ані мінімальній місячній заробітній платі, ані, як має бути відповідно до чинного національного законодавства, прожитковому мінімуму, тим самим особі залишають суму, незрівнянно меншу за встановлений мінімум. Отже, чинний нині в Україні розмір НМДГ суперечить сутності та ідеї самого НМДГ. У зв'язку з цим необхідне щонайшвидше внесення змін до податкового законодавства України, результатом яких має стати визначення розміру НМДГ на рівні прожиткового мінімуму на відповідний рік.

Анотація

У статті розглянуто питання відповідності встановлюваного неоподаткованого мінімуму доходів громадян законодавству України, відповідності його сутності, принципам права, висвітлена інформація щодо деяких ключових етапів його зміни з моменту запровадження.

Ключові слова: неоподатковуваний мінімум доходів громадян, прожитковий мінімум, державні соціальні стандарти, державні соціальні гарантії, мінімальна заробітна плата, гідні умови життя, соціальний захист.

Аннотация

В статье рассмотрены вопросы соответствия устанавливаемого необлагаемого минимума доходов граждан законодательству Украины, соответствие его сущности, принципам права, освещена информация о некоторых ключевых этапах его изменения с момента введения.

Ключевые слова: необлагаемый минимум доходов граждан, прожиточный минимум, государственные социальные стандарты, государственные социальные гарантии, минимальная заработная плата, достойные условия жизни, социальная защита.

Heneralov O.M. Non-taxable minimum personal incomes: essence and compliance with legislation of Ukraine and principles of law

Summary

In the article considered the issues of compliance of the established non-taxable minimum income of citizens with the legislation of Ukraine, the conformity of its essence, the principles of law, information on some key stages of its change since the introduction.

Key words: non-taxable minimum personal incomes, living wage, state social standards, state social guarantees, minimum wage, decent living conditions, social protection.

Список використаних джерел:

1. Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії : Закон України від 05.10.2000 р. № 2017-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2017-14> (дата звернення: 25.03.2019).

2. Загальна декларація прав людини : Декларація, Міжнародний документ від 10.12.1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_015 (дата звернення: 25.03.2019).
3. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права : Пакт, Міжнародний документ від 16.12.1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_042 (дата звернення: 25.03.2019).
4. Конвенція про основні цілі та норми соціальної політики № 117 : Конвенція, Міжнародний документ від 22.06.1962 р. № 117. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/993_016 (дата звернення: 25.03.2019).
5. Конституція України: Конституція, Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 25.03.2019).
6. Рішення Конституційного Суду України № 5-р/2018 : Справа № 1-4/2018(2792/15) від 22 травня 2018 р. URL: http://www.ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/5_p_2018.pdf (дата звернення: 25.03.2019).
7. Про прожитковий мінімум : Закон України від 15.07.1999 р. № 966-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/966-14> (дата звернення: 25.03.2019).
8. Про прибутковий податок з громадян : Декрет Кабінету Міністрів України від 26.12.1992 р. № 13-92. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/13-92> (дата звернення: 25.03.2019).
9. Про збільшення неоподаткованого мінімуму доходів громадян та ставки їх прогресивного оподаткування : Постанова Кабінету Міністрів України від 14.12.1993 р. № 1032. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1032-93-%D0%BF> (дата звернення: 25.03.2019).
10. Про підвищення мінімальних розмірів заробітної плати та пенсії за віком : Постанова Верховної Ради України від 25.11.1993 р. № 3653-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/3653-12/ed19931125> (дата звернення: 25.03.2019).
11. Про грошову реформу в Україні : Указ Президента України від 25.08.1996 р. № 762/96. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/762/96> (дата звернення: 25.03.2019).
12. Про порядок введення в дію статей 10, 33, 34 Закону України «Про оплату праці» та встановлення мінімального розміру пенсії за віком : Постанова Верховної Ради України від 20.02.1996 р. № 49/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/49/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 25.03.2019).
13. Про внесення змін до Указу Президента України від 13 вересня 1994 р. № 519 : Указ Президента України від 21.11.1995 р. № 1082/95. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1082/95> (дата звернення: 25.03.2019).
14. Про встановлення величини вартості межі малозабезпеченості та розміру мінімальної заробітної плати на 1998 рік : Закон України від 24.12.1997 р. № 780/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/780/97-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 25.03.2019).
15. Про Державний бюджет України на 2019 рік : Закон України 23.11.2018 р. № 2629-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2629-19> (дата звернення: 25.03.2019).
16. Європейська соціальна хартія (переглянута) : Хартія, Міжнародний документ від 03.05.1996 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/994_062 (дата звернення: 25.03.2019).
17. Про податок з доходів фізичних осіб : Закон України від 22.05.2003 р. № 889-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/889-15> (дата звернення: 25.03.2019).
18. Податковий кодекс України : Кодекс України: Закон від 02.12.2010 р. № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2755-17> (дата звернення: 25.03.2019).
19. Конвенція про мінімальні норми соціального забезпечення : Міжнародний документ від 28.06.1952 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/993_011 (дата звернення: 25.03.2019).

Єрменчук О.П.

к.ю.н.,

доцент кафедри оперативної-розшукової діяльності
Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

СТАН НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗАХИСТУ ОБ'ЄКТІВ КРИТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ В КІБЕРСФЕРІ ЯК СКЛАДНИК ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Постановка проблеми. Постійний прогрес суспільства та розвиток новітніх технологій, невідпинний процес їх впровадження в життя кожного засвідчує те, що кіберсфера стала надзвичайно важливою складовою частиною забезпечення сталого функціонування державного механізму. Останнім часом вона виступає основним із форпостів у протистоянні безпрецедентним загрозам національній безпеці [1]. Основними цілями деструктивних впливів завжди стають об'єкти, найбільш значимі для забезпечення функціонування певних регіонів чи держави загалом.

Саме тому одним із пріоритетних напрямів державної політики національної безпеки, передбачених Стратегією національної безпеки України, визначено забезпечення безпеки критичної інфраструктури (далі – КІ). Цією ж Стратегією закріплено першочергову необхідність створення системи державного управління її безпекою та комплексного вдосконалення правової основи захисту КІ [2].

Огляд останніх досліджень і публікацій. Окремі питання, пов'язані із захистом критичної інфраструктури, були порушені в наукових працях таких українських вчених: Д.С. Бірюкова, Є.В. Брежнева, Д.Г. Бобро, О.Ф. Величка, Д.В. Дубова, В.П. Горбуліна, С.П. Іванюти, В.В. Зубарева, В.К. Конах, С.І. Кондратова, М.В. Мірошника, О.І. Насвіт, М.А. Ожєвана, В.М. Панченко, В.В. Петрова, І.М. Ришова, П.П. Скурського, О.М. Суходолі, В.М. Щербини, О.М. Юрченка. Однак сучасний стан нормативно-правової бази функціонування та захисту критичної інфраструктури

у кіберсфері та його вплив і значення для забезпечення національної безпеки потребують комплексного наукового дослідження.

Зазначені обставини зумовлюють актуальність дослідження та стали основою для наукових пошуків автора і підготовки цих матеріалів.

Формулювання завдання дослідження. Наявні та потенційні загрози національній безпеці висувають на порядок денний завдання із побудови в Україні системи захисту критичної інфраструктури, невід'ємною складовою частиною якої є розробка якісної нормативно-правової бази. Саме належний стан захисту об'єктів КІ у кіберсфері є однією з важливих складових частин дієвості всієї системи захисту критичної інфраструктури держави та потребує якісного й детального наукового дослідження.

Виклад основного матеріалу. Правову основу забезпечення кібербезпеки України становлять Конституція України, закони України щодо основ національної безпеки, засад внутрішньої і зовнішньої політики, електронних комунікацій, захисту державних інформаційних ресурсів та інформації, вимога щодо захисту якої встановлена законом, про основні засади забезпечення кібербезпеки України та інші закони України, Конвенція про кіберзлочинність, інші міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, укази Президента України, акти Кабінету Міністрів України, а також інші нормативно-правові акти, що приймаються на виконання законів України.

Важливо зазначити, що основні засади формування правової основи кіберзахисту об'єктів КІ загалом та формування системи захисту інформаційної критичної інфраструктури відображені у Стратегії кібербезпеки України (далі – Стратегія).

Необхідність кіберзахисту об'єктів КІ законодавець аргументує тим, що останнім часом дедалі частіше об'єктами впливу загроз стають інформаційні ресурси фінансових установ, підприємств транспорту та енергозабезпечення, державних органів, які гарантують безпеку, оборону, захист від надзвичайних ситуацій. Кіберзлочинність поширюється за межі держав та має транснаціональний характер. Значно зросла загроза атак на державні установи та веб-сайти, електронні адреси об'єктів критичної інфраструктури. Отже, захист кіберсфери значно переплітається із забезпеченням національної безпеки. Водночас забезпечення стабільного функціонування кіберпростору залежить від стану нормативно-правового регулювання цієї сфери.

Стратегія розроблена з метою створення умов для безпечного функціонування кіберпростору, його використання в інтересах особи, суспільства і держави.

Основу національної системи кібербезпеки становлять Міністерство оборони України, Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України, Служба безпеки України, Національна поліція України, Національний банк України, розвідувальні органи.

На Службу безпеки України покладаються: попередження, виявлення, припинення та розкриття злочинів проти миру і безпеки людства, які вчиняються у кіберпросторі; здійснення контррозвідувальних та оперативно-розшукових заходів, спрямованих на боротьбу з кібертероризмом та кібершпигунством, а також щодо готовності об'єктів критичної інфраструктури до можливих кібератак та кіберінцидентів; протидія кіберзлочинності, можливі наслідки якої безпосередньо створюють загрозу життєво важливим інтересам України; розслідування кіберінцидентів та кібе-

ратак щодо державних електронних інформаційних ресурсів, інформації, вимога щодо захисту якої встановлена законом, критичної інформаційної інфраструктури; забезпечення реагування на комп'ютерні інциденти у сфері державної безпеки.

Аналіз положень Стратегії свідчить, що найбільш поширеними ризиками, що сприяють деструктивному впливу загроз у кіберсфері, можна вважати недостатній рівень захищеності критичної інфраструктури, системність заходів кіберзахисту критичної інфраструктури, недостатній розвиток організаційно-технічної інфраструктури забезпечення кібербезпеки та кіберзахисту критичної інфраструктури та державних електронних інформаційних ресурсів тощо.

Серед основних аспектів забезпечення кіберзахисту виділено доцільність таких першочергових заходів: вдосконалення правової основи кіберзахисту об'єктів критичної інфраструктури та визначення критеріїв належності інформаційних (автоматизованих), телекомунікаційних, інформаційно-телекомунікаційних систем до критичної інформаційної інфраструктури; впровадження державного реєстру об'єктів критичної інформаційної інфраструктури; розробка вимог до кіберзахисту об'єктів критичної інфраструктури; покладання на власників (розпорядників) об'єктів критичної інфраструктури обов'язку створення підрозділів кіберзахисту; покращення державно-приватного партнерства у запобіганні та локалізації кіберзагроз та захисту інформації, а також сприяння власниками (розпорядниками) об'єктів критичної інфраструктури державним органам у виконанні завдань із забезпечення кібербезпеки та кіберзахисту; відпрацювання належного механізму обміну інформацією між партнерами з державного та приватного сектору стосовно загроз критичній інформаційній інфраструктурі [3].

До основоположних нормативно-правових актів, що регулюють захист об'єктів критичної інфраструктури у кіберсфері

необхідно зарахувати Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України». Він визначає правові та організаційні основи забезпечення захисту життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства та держави, національних інтересів України у кіберпросторі, основні цілі, напрями та принципи державної політики у сфері кібербезпеки, повноваження державних органів, підприємств, установ, організацій, осіб та громадян у цій сфері, основні засади координації їхньої діяльності із забезпечення кібербезпеки.

Цей закон визначає організаційну структуру системи кіберзахисту об'єктів критичної інфраструктури. На нашу думку, зазначена інституційна побудова системи належить до так званої «децентралізованої». Вона охоплює і президентську, і урядову гілки влади. Так, координація діяльності у сфері кібербезпеки як складової частини національної безпеки України здійснюється Президентом України через очолювану ним Раду національної безпеки і оборони України. Національний координаційний центр кібербезпеки як робочий орган Ради національної безпеки і оборони України здійснює координацію та контроль за діяльністю суб'єктів сектору безпеки і оборони, які забезпечують кібербезпеку, вносить Президентові України пропозиції щодо формування та уточнення Стратегії кібербезпеки України. Своєю чергою, Кабінет Міністрів України забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері кібербезпеки, захист прав і свобод людини і громадянина, національних інтересів України у кіберпросторі, боротьбу з кіберзлочинністю; організовує та забезпечує необхідними силами, засобами і ресурсами функціонування національної системи кібербезпеки; формує вимоги та забезпечує функціонування системи аудиту інформаційної безпеки на об'єктах критичної інфраструктури (крім об'єктів критичної інфраструктури в банківській системі України).

Аналізуючи закон, необхідно зауважити, що функціонування національної системи кібер-

безпеки тісно пов'язане із забезпеченням національної безпеки України та реалізується шляхом розвитку системи контррозвідувального забезпечення кібербезпеки, призначеної для запобігання, своєчасного виявлення та протидії зовнішнім і внутрішнім загрозам безпеці України з використанням кіберпростору; усунення умов, що їм сприяють, та причин їх виникнення.

Важливо, що законодавець визначив національну систему кібербезпеки, надавши змогу на законодавчому рівні суб'єктам забезпечення кібербезпеки здійснювати об'єднані єдиним задумом заходи політичного, науково-технічного, інформаційного, освітнього характеру, організаційних, правових, оперативно-розшукових, розвідувальних, контррозвідувальних, оборонних заходів тощо, а також наділивши чіткими повноваженнями кожного з них.

Серед визначень варті уваги такі, як кіберзагроза, кіберзахист, кіберрозвідка, кібертероризм та кібершпигунство. Окремо слід зупинитись на тому, що законодавець дає визначення критично важливим об'єктам інфраструктури (далі – об'єкти критичної інфраструктури). Зокрема, в кіберсфері під ними розуміють підприємства, установи та організації незалежно від форми власності, діяльність яких безпосередньо пов'язана з технологічними процесами та/або наданням послуг, що мають велике значення для економіки та промисловості, функціонування суспільства та безпеки населення, виведення з ладу або порушення функціонування яких може справити негативний вплив на стан національної безпеки і оборони України, докідля, заподіяти майнову шкоду та/або становити загрозу для життя і здоров'я людей. Крім того, визначено й «об'єкт критичної інформаційної інфраструктури» – це комунікаційна або технологічна система об'єкта критичної інфраструктури, кібератака, яка безпосередньо вплине на стале функціонування такого об'єкта критичної інфраструктури [4].

Наступним надзвичайно важливим актом у сфері організації захисту критичної інфра-

структури є Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку формування переліку інформаційно-телекомунікаційних систем об'єктів критичної інфраструктури держави» від 23.08.2016 р. № 563.

Саме вона вперше в Україні на рівні підзаконних актів дає визначення поняття «критична інфраструктура».

Хоча саме визначення є в певних аспектах дискусійним та потребує удосконалення, воно надає основний поштовх для організації захисту критичної інфраструктури, оскільки переростає з віртуального виміру у конкретний та стає умовною точкою відліку у вітчизняному нормотворенні. «Критична інфраструктура» тут розглядається як сукупність об'єктів інфраструктури держави, які є найбільш важливими для економіки та промисловості, функціонування суспільства та безпеки населення, виведення з ладу або руйнування яких може мати вплив на національну безпеку і оборону, природне середовище, спричинити значні фінансові збитки та людські жертви. Законодавець також визначив «об'єкти критичної інфраструктури» як підприємства та установи (незалежно від форми власності) таких галузей, як енергетика, хімічна промисловість, транспорт, банки та фінанси, інформаційні технології та телекомунікації (електронні комунікації), продовольство, охорона здоров'я, комунальне господарство, що є стратегічно важливими для функціонування економіки і безпеки держави, суспільства та населення.

Низка дискусійних питань у зазначеному нормативно-правовому акті пов'язана з тим, стосуються самі визначення лише інформаційно-телекомунікаційної сфери, взаємовідносини в якій регулює зазначений акт КМ України чи вони мають міжгалузеве значення. Обговорення викликає також і сама дефініція – критична інфраструктура та об'єкти критичної інфраструктури. На думку автора, їх значення доцільно розглядати значно ширше.

Водночас необхідно зазначити, що саме завдяки положенням постанови, міністерствам, іншим центральним органам виконавчої влади

разом із Службою безпеки, іншим заінтересованим державним органам передбачено подати пропозиції до переліку інформаційно-телекомунікаційних систем об'єктів критичної інфраструктури держави. Тобто можна констатувати початок формування переліку об'єктів критичної інфраструктури в цій сфері [5].

Через розуміння того, що сфера забезпечення кібербезпеки перебуває у кризовому стані та потребує законодавчого закріплення достатніх повноважень для державних органів із метою її належного захисту, в 2016 р. РНБО було прийнято відповідне Рішення «Про загрози кібербезпеці держави та невідкладні заходи з їх нейтралізації». На Кабінет Міністрів України були покладені обов'язки щодо удосконалення законодавства стосовно організації кіберзахисту об'єктів критичної інфраструктури, підвищення фаховості кадрового потенціалу та взаємовідповідальності учасників. Для прикладу, важливим поштовхом до налагодження якісно нового рівня взаємодії з питань захисту критичної інфраструктури стала декларація затвердження протоколу спільних дій суб'єктів забезпечення кібербезпеки, власників (розпорядників) об'єктів критичної інформаційної інфраструктури під час виявлення, попередження, припинення кібератак та кіберінцидентів, а також усунення їх наслідків.

Відповідний досвід іноземних держав, втілений у Конвенції про кіберзлочинність, свідчить про доцільність надання правоохоронним органам України повноважень щодо внесення обов'язкових до виконання приписів власникам комп'ютерних даних (операторам та провайдерам телекомунікацій, іншим юридичним і фізичним особам), що сприятимуть припиненню протиправної діяльності, запровадження відповідальності за невиконання законних вимог посадових осіб Служби безпеки України. Водночас Національну поліцію України разом із Службою безпеки України зобов'язано якісно повно та об'єктивно розслідувати кібератаки [6].

З метою завершення та остаточного вирішення піднятої проблематики в 2017 р.

РНБО приймає Рішення «Про стан виконання рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29.12.2016 р.».

Зазначений нормативний акт є досить важливим для підняття рівня забезпечення державної безпеки та організації спільних міжвідомчих заходів із захисту критичної інфраструктури зокрема. Норми акта передбачають низку дій, які зміцнюють координаційно-виконавчу участь різних учасників та інтенсифікують взаємоінтеграційні процеси. Так, передбачено здійснити удосконалення системи інформаційного обміну про кіберзагрози, модернізацію ситуаційних центрів із кібербезпеки Служби безпеки України та Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, створити єдину інтерактивну базу даних про кіберінциденти та національну телекомунікаційну мережу державних органів. Адміністрації Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України разом зі Службою безпеки України передбачено невідкладно визначити першочергові потреби розвитку організаційно-технічної моделі кіберзахисту.

На думку автора, дієвість диспозитивних норм чинного законодавства у сфері захисту критичної інфраструктури вдасться підвищити завдяки передбаченим завданням щодо підготовки за участю Служби безпеки України законопроекту щодо розмежування кримінальної відповідальності за злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку, вчинені щодо державних та інших інформаційних ресурсів, щодо об'єктів критичної інформаційної інфраструктури та інших об'єктів, а також відповідного розмежування підслідності [7].

Висновки. Таким чином, стан нормативно-правового регулювання захисту об'єктів критичної інфраструктури у кіберсфері варто вважати важливою складовою частиною забезпечення національної безпеки України. Від нього залежить ефективне функціону-

вання всієї системи та її здатність протистояти наявним та потенційним загрозам, тобто здатність виконувати основні задачі, передбачені законодавцем.

Про важливість таких задач для національної безпеки свідчить також те, що основними повноваженнями в сфері захисту критичної інфраструктури законодавець наділяє представників сектору безпеки і оборони держави.

У процесі дослідження встановлено, що законодавство із зазначеного питання перебуває у стадії створення та потребує подальшого удосконалення.

Першочергових заходів з удосконалення вимагають і наведені нижче аспекти нормативно-правового регулювання сфери. Законом України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» (ст. 4) та Постановою Кабінету Міністрів України № 563 «Про затвердження Порядку формування переліку інформаційно-телекомунікаційних систем об'єктів критичної інфраструктури держави» передбачено порядок формування переліку об'єктів критичної інфраструктури та інформаційно-телекомунікаційних систем об'єктів критичної інфраструктури, водночас нині таких переліків фактично не існує. Крім того, невизначеними залишаються передбачені ч. 2 ст. 6 Закону України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» критерії та порядок зарахування об'єктів до критичної інфраструктури, загальні вимоги до їх кіберзахисту, у тому числі щодо застосування індикаторів кіберзагроз. Вони мають бути визначені Кабінетом Міністрів України, а в банківській сфері – Нацбанком.

Становить науковий інтерес та вимагає практичного вирішення порядок негласної перевірки готовності об'єктів критичної інфраструктури до можливих кібератак та кіберзагроз, що передбачено ст. 8 зазначеного нормативного акта.

Низка дискусійних питань стосується положень Постанови Кабінету Міністрів України від 23.08.2016 р. № 563 та пов'язана з тим, стосуються вжиті визначення лише інформа-

ційно-телекомунікаційної сфери, взаємовідносини в якій регулює зазначений акт, чи вони мають міжгалузеве значення. На нашу думку, викликає обговорення та потребує удосконалення також і сама дефініція «об'єкти критичної інфраструктури», оскільки їх значення доцільно розглядати значно ширше.

Анотація

Проаналізовано нормативно-правові акти, що формують основу захисту об'єктів критичної інфраструктури у кіберсфері. У процесі аналізу встановлено, що законодавство із зазначеного питання перебуває у стадії створення та потребує подальшого удосконалення. Вважається, що вирішення наявних недоліків та створення належного національного законодавства щодо захисту об'єктів критичної інфраструктури у кіберсфері сприятиме захисту національної безпеки та, відповідно, розвитку національної економіки та громадянського суспільства.

Ключові слова: критична інфраструктура, захист критичної інфраструктури, національна безпека, стан нормативно-правового регулювання.

Аннотация

Проанализированы нормативно-правовые акты, формирующие основу защиты объектов критической инфраструктуры в киберсфере. В ходе анализа установлено, что законодательство по данному вопросу находится в стадии создания и требует дальнейшего совершенствования. Считается, что решение имеющихся недостатков и создание надлежащего национального законодательства по защите объектов критической инфраструктуры в киберсфере будет способствовать защите национальной безопасности и, соответственно, развитию национальной экономики и гражданского общества.

Ключевые слова: критическая инфраструктура, защита критической инфраструктуры, национальная безопасность, состояние нормативно-правового регулирования.

Yermenchuk O.P. The state of normative-legal regulation of the protection of objects of critical infrastructure in the cybersphere as a composition of national security

Summary

The normative and legal acts forming the basis of protection of objects of critical infrastructure in the cybersphere are analyzed. The analysis revealed that the legislation on this issue is under construction and needs further improvement. It is believed that solving existing shortcomings and establishing proper national legislation to protect critical infrastructure in the cyberspace will contribute to the protection of national security and, accordingly, the development of the national economy and civil society.

Key words: critical infrastructure, critical infrastructure protection, national security, state of normative regulation.

Список використаних джерел:

1. Єрменчук О.П. Основні підходи до організації захисту критичної інфраструктури в країнах Європи: досвід для України : монографія. Дніпро : ДДУВС, 2018. 180 с.
2. Про Стратегію національної безпеки України : Указ Президента України «Про затвердження рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року» від 26 травня 2015 р. № 287/2015. *Урядовий кур'єр*. 2015. № 95.

3. Про Стратегію кібербезпеки України : Указ Президента України «Про уведення в дію рішення Ради національної безпеки і оборони України від 27 січня 2016 року» від 15 березня 2016 р. № 96/2016. *Урядовий кур'єр*. 2016. № 52.
4. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України : Закон України від 5 жовтня 2017 р. № 2163-VIII. *Урядовий кур'єр*. 2017. № 215.
5. Про затвердження Порядку формування переліку інформаційно-телекомунікаційних систем об'єктів критичної інфраструктури держави : Постанова Кабінету Міністрів України від 23 серпня 2016 р. № 563. *Урядовий кур'єр*. 2016. № 168.
6. Про загрози кібербезпеці держави та невідкладні заходи з їх нейтралізації : Указ Президента України «Про уведення в дію Рішення РНБО від 29.12.2016 р.» від 13 лютого 2017 р. № 32/2017. *Урядовий кур'єр*. 2017. № 30.
7. Про стан виконання рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29.12.2016 р. «Про загрози кібербезпеці держави та невідкладні заходи з їх нейтралізації», введеного в дію Указом Президента України від 13.02.2017 р. № 32 : Указ Президента України «Про Рішення РНБО від 10.07.2017 р.» від 30.08.2017 р. № 254/2017. *Урядовий кур'єр*. 2017. № 162.

Лисенко Л.К.

магістр

Київський міжнародний університет

ВІТЧИЗНЯНЕ ЗАКОНОДАВСТВО У СФЕРІ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ В ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ОСВІТНІЙ ПРОСТІР

Постановка проблеми. Приєднання України до Болонського процесу та відповідне реформування і розвиток вищої освіти в нашій державі повною мірою відповідає загальноєвропейському вектору державного розвитку та суспільному прагненню реформувати вищу освіту, забезпечивши її відповідність національним, європейським та світовим стандартам.

Правове забезпечення входження України до європейського простору вищої освіти здійснюється шляхом планомірної та системної адаптації вітчизняного освітнього законодавства до принципів і вимог Болонського процесу.

Ця робота має здійснюватися на базі науково-обґрунтованих розробок та досліджень. Тому, незважаючи на величезну кількість досліджень, проблематика шляхів входження освітньої системи України до Європейського простору вищої освіти залишається актуальною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічним підґрунтям наукового дослідження стали наукові праці відомих учених-адміністративістів і науковців – представників інших галузей права: О.Ф. Андрійко, О.М. Бандурки, Ю.П. Битяка, Н.П. Бортник, В.М. Гаращука, С.П. Головатого, М.С. Кельмана, С.В. Ківалова, Т.О. Коломоєць, В.К. Колпакова, О.В. Кузьменко, В.І. Курила, М.Н. Курка, В.В. Ладиченка, К.Б. Левченко, О.Е. Лейста, О.Ф. Мельничук, С.С. Овчарука, О.П. Рябченко, В.П. Тимощука, Ю.С. Шемшученка та ін.

Формулювання завдання дослідження. Мета статті – розглянути освітнє законодавство України з урахуванням динаміки його реформування, а також загальнодержавних та

галузевих стратегічних програмних документів, якими встановлені основні стандарти державної освітньої політики в аспекті входження до Європейського простору вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Системність і планомірність роботи із запровадження пріоритетів Болонського процесу до вітчизняного освітнього законодавства характеризується наявністю відповідних планів і програм, присвячених питанням розвитку вітчизняної освіти. До того ж, слід зазначити, що практично кожен із державних програмних освітянських документів тією чи іншою мірою співвідноситься з перспективою входження України до Європейського простору вищої освіти. Водночас вважаємо за доцільне з-поміж цих документів виокремити такі, що присвячені винятково приєднанню України до Болонського процесу. Це, передусім, Програма дій щодо реалізації положень Болонської декларації в системі вищої освіти і науки України на 2004–2005 роки, затверджена наказом Міністерства освіти і науки України від 23.01.04 р. № 48 [1].

На жаль, вищезазначена програма практично не передбачала внесення змін до освітянського законодавства, водночас ряд її пунктів або передбачав відповідне розроблення підзаконних нормативно-правових актів, або визначав заходи, вжиття яких без змін у нормативному забезпеченні був би неможливим. До подібних програмних завдань слід віднести розгортання широкомасштабного експерименту щодо запровадження кредитно-модульної системи та визначення нормативно-регулятивних засад

зазначеного експерименту, трансформацію освітніх рівнів із метою приведення зазначеної структури до європейських освітніх стандартів напрацювання принципів і напрямів системи освітньо-кваліфікаційних рівнів вищої освіти, відповідне розроблення проєктів нормативних документів, що регламентують ступеневість системи вищої освіти, вдосконалення «Переліку напрямів та спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти».

При цьому базою подібного вдосконалення має стати аналіз потреб у кваліфікованих фахівцях ринку праці – як вітчизняного, так і європейського та світового. Потрібна розбудова нормативної бази, яка визначатиме особливості організаційного забезпечення підготовки здобувачів вищої освіти в умовах кредитно-модульної системи та оцінювання ефективності й результативності процесу навчання. Процедури ліцензування вищих закладів та акредитації освітніх програм в умовах Болонської системи також потребують оновлення нормативно-правової бази. Відкритого і прозорого регулювання потребують процедури, які забезпечуватимуть академічну мобільність науково-педагогічних працівників та студентів. Є гостра необхідність удосконалення процедур нострифікації з урахуванням досвіду європейських країн. Це далеко не повний перелік проблем входження України до Європейського простору вищої освіти, вирішення яких потребує відповідної розбудови нормативно-правового забезпечення.

Реалізація вищезазначеної Програми фактично і завершилася приєднанням України до Болонського процесу і переходом до наступного етапу імплементації пріоритетів Європейського простору вищої освіти у вітчизняну освітню систему. Цій меті слугував новий програмний документ «План дій щодо забезпечення якості вищої освіти України та її інтеграції в європейське і світове освітнє співтовариство на період до 2010 року», затверджений наказом Міністерства освіти і науки України від 13.07.2007 р. № 612.

Зазначений План передбачав систему реформаторських заходів змістовного характеру, які стосувалися оптимізації національної організації мережі вищої освіти, запровадження Національної системи кваліфікацій, забезпечення якості вищої освіти, організації навчання впродовж життя, поєднання вищої освіти і дослідницької роботи, забезпечення соціального виміру вищої освіти, реалізації академічної мобільності, вдосконалення навчального процесу вищого навчального закладу, створення єдиного інформаційного простору та науково-методичного забезпечення євроінтеграції освіти та формування системи фінансування супроводу Болонського процесу. Розуміння виняткової важливості нормативного забезпечення вищезазначених новацій відображено в Плані як змістовно, так і структурно.

Водночас нещодавно прийнятий Закон України «Про освіту» достатньою мірою зорієнтований на стандарти Європейського простору вищої освіти і містить цілу низку положень, які сприяють інтегруванню вітчизняної освіти (і не тільки вищої) до європейської та світової освітніх систем [2].

Закон розгорнуто, повно та багатоаспектно формулює визначення мети вітчизняної освіти, посилаючись при цьому на прагнення входження України до європейського простору: «Метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, її талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, формування цінностей і необхідних для успішної самореалізації компетентностей, виховання відповідальних громадян, які здатні до свідомого суспільного вибору та спрямування своєї діяльності на користь іншим людям і суспільству, збагачення на цій основі інтелектуального, економічного, творчого, культурного потенціалу Українського народу, підвищення освітнього рівня громадян задля забезпечення сталого розвитку України та її європейського вибору» [3].

Значна увага приділяється законодавцем процедурі формування національної рамки

кваліфікацій. Передбачено, що засадами її створення та впровадження мають стати відповідні національні, а також європейські освітні стандарти і принципи забезпечення якості освіти. Також підкреслена необхідність урахування вимог ринку праці до компетентностей працівників. Метою запровадження зазначеної рамки кваліфікацій визначена гармонізація норм освітнього законодавства соціально-трудова відносин, сприяння вітчизняному та міжнародному визнанню здобутих кваліфікацій і створення ефективної взаємодії освітньої галузі з ринком праці.

Відповідно до загальноєвропейських стандартів сформований понятійний апарат Закону, який оперує такими термінами, як автономія та академічна свобода, дуальна форма освіти, індивідуальна програма розвитку, інклюзивне навчання та інклюзивне освітнє середовище, компетентність, особа з особливими освітніми потребами, універсальний дизайн у сфері освіти і, врешті-решт, якість освіти тощо.

Винятково важливим є положення, згідно з яким наукова, науково-технічна та інноваційна діяльність закладів вищої освіти є обов'язковою та невід'ємною складовою частиною їх освітньої діяльності.

Значну увагу приділено питанню забезпечення освіти впродовж життя, яке спрямоване на реалізацію права кожного на здобуття постійної безперервної освіти відповідно до особистісних потреб, пріоритетів суспільного розвитку та потреб економіки.

Абсолютно виправданим є виокремлення педагогічної освіти, яка визначається як процес підготовки з метою набуття компетентностей із відповідної спеціальності, психолого-педагогічних наук та практичних педагогічних умінь і навичок, які необхідні для здійснення навчання, виховання та розвитку особистості. До актуальних педагогічних умінь віднесені здатність здійснювати моніторинг педагогічної діяльності та аналіз педагогічного досвіду, проведення освітніх вимірювань, застосування освітніх техноло-

гій і методів навчання, ефективних способів взаємодії всіх учасників освітнього процесу.

Значна увага приділяється проблемам забезпечення якості освіти загалом і вищої освіти зокрема. У цьому аспекті з урахуванням цілого ряду проблем як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру, які загальмували розгортання діяльності національного агентства із забезпечення якості вищої освіти, пропонується принципово новий підхід до формування складу національного агентства. Водночас з огляду на специфіку проблеми вважаємо особливо доцільним видання із цього питання окремого закону з переформатуванням складу агентства відразу після набрання ним чинності.

Нормативно-правовою базою приєднання України до Болонського процесу є Закон України «Про вищу освіту».

Перший подібний закон, який сьогодні втратив чинність, прийнято у 2002 році. Безумовно, він не містив конкретних норм, які повною мірою відповідали б загальноєвропейським стандартам, оскільки його розроблення і прийняття здійснювалися задовго до входження України в Болонський процес. Однак у цей час розгортання зазначеного процесу в Європі вже здійснювалося потужними темпами, а тому його передові реформаторські ідеї тією чи іншою мірою знайшли своє відображення в зазначеному законі.

Так, віднесення цим Законом до засад державної освітньої політики принципу інтегрування вищої освіти України до відповідної загальносвітової та європейської систем за умов належного збереження та розбудови вітчизняних досягнень та освітньо-наукових традицій забезпечило нормативність наступного приєднання України до Болонського процесу.

До європейської освітньої системи вітчизняну вищу освіту наблизили введення освітньо-кваліфікаційних рівнів бакалавра та магістра, однак рівні спеціаліста та молодшого спеціаліста, передбачені Законом, в Європі не застосовувалися.

Особлива увага була приділена питанням забезпечення якості вищої освіти. Оскільки зазначена проблема віднесена країнами – учасницями Болонського процесу до головних пріоритетів, то, відповідно, слід зазначити відповідність вітчизняних норм європейській практиці. Водночас акредитацію напрямів, спеціальностей та вищих навчальних закладів закон трактує у порядку досить відмінному від загальноєвропейського, і система забезпечення якості вищої освіти в європейському її розумінні запропонована не була.

Законом задекларовано принцип автономії і самоврядування як провідний в управлінні вищим навчальним закладом, однак передбачені визначені цим та іншими законами повноваження державних органів та установ, зокрема фінансових, суттєво обмежують згадану автономію.

До норм закону включено ряд положень, які істотно наближають управління закладами вищої освіти до демократичних норм і передбачають створення відповідної кількості демократичних інституцій та запровадження ряду демократичних процедур аж до обрання керівника вищим колегіальним органом громадського самоврядування вищого навчального закладу. Щоправда, під час реалізації результатів виборів вирішальне слово все ж залишалося за власником ВНЗ.

Неповною мірою вимогам Болонського процесу відповідала і встановлена система наукових ступенів і вчених звань, оскільки містила науковий ступінь кандидата наук, якого не було в освітніх системах Європи.

Вимоги щодо академічної мобільності як науково-педагогічних, наукових та педагогічних працівників, так і студентів, ураховані мінімально.

Неповно були прописані в законі і права студентів, яких Болонська система вимагає розглядати як повноправних партнерів освітнього процесу. Однак у подальшому, вже після приєднання України до європейського простору вищої освіти, Законом України від 19.01.2010 р. за № 1798-VI «Про внесення

змін до Закону України «Про вищу освіту» щодо питань студентського самоврядування» до аналізованого закону були внесені зміни, які суттєво розширюють права студентського самоврядування та можливість їх участі в питаннях управління вищим навчальним закладом.

Водночас навіть глобальні доповнення до цього закону не були здатні кардинально виправити ситуацію, а тому в 2014 році було прийнято новий Закон України «Про вищу освіту», положення якого повною мірою відповідають вимогам європейського освітнього простору, які висуваються до країн-учасниць Болонського процесу.

Вимога щодо активізації інтегрування системи вищої освіти України до світового та Європейського простору вищої освіти віднесена Законом до провідних принципів державної політики України у сфері вищої освіти. Відразу вважаємо за необхідне зазначити, що до цих принципів також віднесено цілий ряд положень, які повною мірою перекликаються з пріоритетами Болонського процесу, а саме: створення умов для освіти протягом життя, доступності вищої освіти, наступності процесу здобуття вищої освіти, державної підтримки освітньої, наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності вищих навчальних закладів та відкритості формування освітньої та професійної підготовки фахівців.

На державні інститути покладено сприяння розбудові та імплементації процедур та механізмів оцінювання і гарантування якості вищої освіти, оптимізації системи оцінювання якості та її наближення до європейських стандартів, зокрема відпрацювання Національної рамки кваліфікації в плані її співпорівнюваності з рамкою кваліфікацій Європейського простору вищої освіти, яка має забезпечити відповідні можливості для викладачів та студентів в аспекті академічної та професійної мобільності і навчання впродовж життя. При цьому підкреслюється винятково важлива роль співпраці з Європейською мережею національних центрів інформації про акаде-

мічну мобільність та визнання. Усі зазначені дії здійснюються з метою інтеграції вітчизняної системи вищої освіти до європейського та світового освітнього простору.

Вже сам аналіз основних термінів, якими оперує Закон, дає підстави для твердження про те, що більшість із них перекликається з загальноєвропейською освітньою термінологією. Йдеться про автономію вищого навчального закладу, академічну мобільність, акредитацію освітньої програми, Європейську кредитно-трансферну систему та кредити ЄКТС, компетентність, якість вищої освіти, якість освітньої діяльності тощо.

Відповідають європейським стандартам і визначені Законом рівні та ступені вищої освіти, які передбачають початковий, перший (бакалаврський), другий (магістерський), третій (освітньо-науковий) та науковий рівні, а також відповідні ступені вищої освіти: молодшого бакалавра, бакалавра, магістра, доктора філософії та доктора наук. При цьому встановлено види документів про вищу освіту за відповідними ступенями і визначено, що невід'ємною частиною диплома бакалавра, магістра та доктора філософії є відповідний додаток до диплома, що відповідає європейським стандартам та передбачає належним чином визначений обсяг інформації про результати навчання. До зазначеної інформації віднесені узагальнені та структуровані дані за результатами навчання, до яких належать назви дисциплін, показники успішності та здобуту кількість кредитів ЄКТС. Також передбачено надання вичерпної інформації про національну систему вищої освіти України.

Чітко відповідають європейським стандартам положення Закону, що регулюють питання забезпечення якості вищої освіти. Передбачено створення і функціонування системи забезпечення якості вищої освіти, яка складається із системи внутрішнього забезпечення якості освітньої діяльності вищими навчальними закладами та якості вищої освіти; системи зовнішнього забез-

печення якості освітньої діяльності вищих навчальних закладів та якості вищої освіти та системи забезпечення якості діяльності Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти і незалежних установ оцінювання та забезпечення якості вищої освіти. Чітко прописані процедури на кожному з вищезазначених рівнів із наголосом на обов'язкове врахування європейських стандартів і рекомендацій для прийняття відповідних рішень.

Значна увага приділяється Національному агентству із забезпечення якості вищої освіти, його завданням, функціям, повноваженням, організаційному механізму забезпечення діяльності, порядку формування.

Типи вищих навчальних закладів, визначених Законом, встановлені з урахуванням загальноєвропейських стандартів. З огляду на реалізацію задекларованих принципів академічної та господарської автономії значно розширено їх права та повноваження.

Суттєво демократизована система управління вищим навчальним закладом. Розширені повноваження демократичних структур у прийнятті управлінських рішень, значно більше демократизована процедура виборів керівника вищого навчального закладу. На відміну від системи, визначеної попереднім законом, за якої керівника обирав вищий орган громадського самоврядування, нині керівника обирають усі наукові науково-педагогічні та педагогічні працівники, а також виборні представники від інших працівників та студентів. І якщо за попередніми нормами засновник визначав керівника з-поміж тих, хто набрав більше ніж 30 відсотків голосів, то нині засновник укладає контракт із кандидатом, який набрав понад 50 відсотків. При цьому відсотки вираховуються від загальної кількості осіб, які мають право брати участь у виборах [4].

Достатньо чітко, повно і широко прописані в Законі права і повноваження студентського самоврядування, які відповідають європейським вимогам визнання студентства повно-

правним партнером у навчальному процесі вищої школи.

Відповідно до загальноєвропейських освітніх пріоритетів наукову, науково-технічну та інноваційну діяльність вищих навчальних закладів визначено невід'ємною складовою частиною освітньої діяльності, метою якої є забезпечення взаємоінтегрування освіти, науки та виробництва. Встановлено, що провадження наукової та науково-технічної діяльності для вищих навчальних закладів (за винятком коледжів) є обов'язковим.

Передбачені як державний, так і громадський контроль у сфері вищої освіти, а також конкретно прописані процедури, які мають забезпечити відкритість і прозорість освітньої, економічної, академічної та управлінської діяльності вищих навчальних закладів.

Таким чином, є всі підстави для констатації відповідності Закону України «Про вищу освіту» вимогам Болонського процесу та стандартам європейського освітнього простору. Водночас суттєво знижує ефективність Закону недостатнє забезпечення його імплементації, яка передбачає розроблення, затвердження та впровадження ряду підзаконних нормативних актів, а також вжиття комплексу заходів організаційного характеру. Відразу після набрання зазначеним Законом чинності Прем'єр-міністр України дав доручення від 9 вересня 2014 р. 29531/1/1–14 щодо виконання Закону України від 1 липня 2014 р. № 1556–VII «Про вищу освіту», на виконання якого Міністерством освіти і науки України розроблений та затверджений наказом від 16 вересня 2014 № 1048 План заходів Міністерства освіти і науки України щодо виконання Закону України від 1 липня 2014 р. № 1556–VII «Про вищу освіту» [5].

Зазначений План містить 40 пунктів, які охоплюють понад 40 заходів, вжиття яких має забезпечити належне нормативне підґрунтя функціонування вищезазначеного Закону.

Терміни виконання всіх заходів обмежуються червнем 2015 року. Тобто станом на сьогодні всі пункти зазначеного Плану мають бути виконані. Однак, як свідчить аналіз, зазначений План виконано трохи більше ніж наполовину, 17 пунктів не виконано повністю, а серед вжитих заходів значна частина реалізована зі значним запізненням (від 6 місяців і більше), а деякі виконані формально. Яскравим прикладом формального підходу до імплементації Закону України «Про вищу освіту» є ситуація з Національним агентством із забезпечення якості вищої освіти, яке формально створене, основні його статутні документи розроблені, але внаслідок невжиття урядом ряду необхідних організаційних та нормативних заходів розпочати роботу так і не змогло. Функціонування незалежної системи забезпечення якості вищої освіти є ключовою вимогою Болонського процесу.

Висновки. Здійснено аналіз освітнього законодавства України з урахуванням динаміки його реформування, а також загальнодержавних та галузевих стратегічних програмних документів, якими встановлені основні стандарти державної освітньої політики в аспекті входження до Європейського простору вищої освіти. Підкреслено концептуальну зорієнтованість нещодавно прийнятого Закону України «Про освіту» на стандарти Болонського процесу та звернуто увагу на низку його положень, які сприяють інтегруванню вітчизняної освіти до європейської та світової освітніх систем. Проаналізовано шляхи, етапи та змістові передумови реформування спеціального законодавства, що регламентує правовідносини у сфері вищої освіти. Звернено увагу на помітну розбіжність між інтенсивністю оновлення освітнього законодавства та імплементації прийнятих законів. Наголошено, що відставання в запровадженні прийнятих законів може суттєво знизити, а то й взагалі нівелювати їх прогресивність.

Анотація. У статті розглянуто освітнє законодавство України з урахуванням динаміки його реформування, а також загальнодержавних та галузевих стратегічних програмних документів, якими встановлені основні стандарти державної освітньої політики в аспекті входження до Європейського простору вищої освіти.

Ключові слова: вища освіта, законодавство, інтеграція, освітній простір, Болонський процес.

Аннотация. В статье рассмотрено образовательное законодательство Украины с учетом динамики его реформирования, а также общегосударственных и отраслевых стратегических программных документов, которыми установлены основные стандарты государственной образовательной политики в аспекте вхождения в Европейское пространство высшего образования.

Ключевые слова: высшее образование, законодательство, интеграция, образовательное пространство, Болонский процесс.

Lysenko L.K. Domestic legislation in the field of higher education for providing integration of Ukraine to the European educational space

Summary

The article deals with the educational legislation of Ukraine, taking into account the dynamics of its reform, as well as national and sectoral strategic program documents, which set the main standards of the state educational policy in the aspect of joining the European Higher Education Area.

Key words: higher education, legislation, integration, education space, Bolonski Process.

Список використаних джерел:

1. Про затвердження Програми дій щодо реалізації положень Болонської декларації в системі вищої освіти і науки України на 2004–2005 роки : Наказ Міністерства освіти і науки України від 23.01.04 р. № 48. URL : http://www.kspu.kr.ua/ua/navchannyavuniversyteti/kredytnomodulnasystema/70-nakaz_mon_ukrajini_-_49_vid_23.01.2004_r_ (дата звернення : 10.04.2016).
2. Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 р. № 1556-VII. Відомості Верховної Ради України. 2014. № 37-38. Ст. 2004.
3. Легенький М.І. Система змістовного та організаційно-правового забезпечення запровадження в Україні Болонського процесу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2016. Вип. 41. Т. 3. С. 148–153.
4. Правові засади реалізації Болонського процесу в Україні : монографія / В. Бугров, А. Гожик, К. Жданова та ін. ; за заг. ред. В. Лугового, С. Калашнікової. Київ : ДП «НВЦ Пріоритети», 2014. 156 с.
5. Про затвердження Плану заходів МОН щодо виконання Закону України від 1 липня 2014 р. № 1556-VII «Про вищу освіту» : Наказ Міністерства освіти і науки України від 16.09.2014 р. № 1048. URL : http://old.mon.gov.ua/files/normative/2014-09-23/2876/nmon_1048_16092014.pdf (дата звернення : 10.04.2016).

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ПІДХОДИ ЩОДО КІБЕРІНФРАСТРУКТУРНОГО МОДЕЛЮВАННЯ В СИСТЕМІ ІНФОРМАЦІЙНОГО КАПІТАЛУ

Постановка проблеми. Сучасний курс України в НАТО та ЄС диктує нові правила поведінки особи та держави в суспільному житті, в якому вбачається низка соціальних, економічних та міжнародно-правових чинників. При цьому обсяг і форми участі партнерів у міжвідомчих структурах мають надто актуальний характер. Адже варто вважати за необхідне ставити питання про необхідність системного моделювання в міжвідомчому партнерстві – це побудови сценаріїв ведення діалогу з урахуванням можливих наслідків глобалізаційних процесів, побудови нової кіберінфраструктури.

Розглядаючи різні підходи сучасних дослідників щодо кіберінфраструктурного моделювання в системі інформаційного капіталу, можна дозволити виявити його фундаментальні ознаки. Це, насамперед, прагнення сучасної людини та громадянина до кодифіковано-пізнавальної системи знань, підтвердженням чого має стати зростання в рейтингу Індексу розвитку інформаційно-комунікаційних технологій. Для цього, своєю чергою, необхідно здійснювати дослідно-конструкторські розробки із метою створення перспективних нанотехнологій задля гарантування кібербезпеки.

Огляд останніх досліджень і публікацій. У сучасному лексико-семантичному вираженні інформаційно-правового поля термінологічна точність та стислість є часовою потребою юридичних знань. Адже в сучасному інформаційному суспільстві термін «кіберінфраструктура» ще не дістав належного

наукового висвітлення, тоді як у наш час фундаментальні методи та засоби забезпечення кібербезпеки набувають стрімких обертів. Із цього приводу сучасний дослідник у сфері інформаційного права, що є забезпеченням інформаційного капіталу, «пріоритетною вважає проблему ефективності державної інформаційної політики та політики національної безпеки в інформаційній сфері» [1, с. 112]. Також серед сучасних вітчизняних вчених, що певною мірою торкаються означеної проблематики, необхідно виділити В. Попова, С. Бондаренко, В. Литвиненка, А. Марущака тощо. Саме таким магістральним теоретичним напрямом і присвячена стаття.

Формулювання завдання дослідження. Мета статті полягає в тому, щоб розробити науково обгрунтовані пріоритетні напрями кіберінфраструктури в забезпеченні інформаційного капіталу з урахуванням сучасних загроз.

Виклад основного матеріалу. Єдність і взаємозв'язок державної інформаційної політики як міжвідомчого партнерства у системі інформаційного капіталу має забезпечуватися на законодавчому рівні такими правовими механізмами, як чіткі цілі і завдання державної політики; виявлення потенційних і реальних загроз та їхні джерела, а також заходи щодо їх попередження, нейтралізації та ліквідації можливих наслідків.

Концепція смартсіті в системі електронних інформаційних ресурсів

У цьому відношенні на державному рівні необхідно реалізовувати *концепцію смартсіті* у вигляді здійснення інформаційно-ана-

літичного Центру інтегрованого характеру як єдиного цифрового держреєстру, в якому мають виконуватись поряд із контрольно-наглядовими функціями також функції прослуховування і відеоспостереження.

За цих обставин одним з основоположних принципів кіберінфраструктури як існування криптосистеми в модернізації сектору безпеки України є блокчейн як ланцюжок блоків. Це автономно унікальна інформаційна технологія, що не має власника бази даних, в якій неможливо підробити інформацію або виправляти її заднім числом. Іншими словами, це спосіб зберігання даних або цифровий реєстр транзакцій, угод, контрактів, а також інтелектуальні права на власність, порушення правил дорожнього руху. Адже алгоритм роботи блокчейн полягає в процесі шифрування даних (хешуванні), який здійснює комп'ютерна мережа, що складається з потужної кількості комп'ютерів. Дані розподіляються між суб'єктами мережі за принципом торентової роздачі файлів. Таким чином, комп'ютери здійснюють розрахунки, отримують визначений результат і присвоюють блоку даних унікальний підпис (сигнатуру) – щось на зразок відбитку пальця. Крім того, реєстр оновлюється і створюється новий блок даних, змінити які та підробити в подальшому неможливо. При цьому є єдина можлива в блоці операція – додавання нових записів, в якому реєстр оновлюється одночасно на всіх комп'ютерах мережі.

Згідно з рішенням РНБО, Кабінету Міністрів України внесено зміни у Закон України щодо протидії інформаційній агресії іноземних держав та кібернетичної безпеки. У цьому зв'язку розроблено «Стратегію кібербезпеки України, згідно з якою розвиток та безпека кіберпростору, запровадження електронного урядування, гарантування безпеки й сталого функціонування електронних комунікацій та державних електронних інформаційних ресурсів мають бути складниками державної політики у сфері розвитку інформаційного простору та становлення інформаційного суспільства в Україні» [2].

Сучасні цифрові технології як протидія корупції у судовій системі

На сучасному етапі розробки Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи модель антикорупційних судів в Україні є доречним з урахуванням адміністративно-правових засад публічної політики щодо протидії кіберкорупції.

Своєю чергою, Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система здатна забезпечити участь учасників судового процесу в судовому засіданні в режимі відеоконференції [3]. Проте, як свідчить спілкування з працівниками практичних підрозділів, на практиці складно проводити процесуальні дії в режимі відеоконференції з причини відсутності належного мультимедійного забезпечення. При цьому лишаються актуальними зауваження тих фахівців, що стосувалися проблем судової системи загалом: «Важливим є усвідомлення того, що подолання проблем у судовій владі й їх недопущення в майбутньому, залежить не лише від наявності самих законів, а й від клопіткої роботи законодавців, суддів, працівників апарату, судових виконавців, присяжних, громадян із високою правовою культурою» [4, с. 38].

Адже сучасне запровадження електронної системи документообміну та використання та використання інших технологій під час досудового розслідування корупції показує, що в судах скарги, заяви, клопотання тощо – передбачені законом процесуальні документи, що подаються до суду й можуть бути предметом судового розгляду, у порядку їх надходження підлягають обов'язковій реєстрації в автоматизованій системі документообігу суду: в обов'язковому порядку вносяться дата надходження матеріалів, скарги, клопотання, заяви або іншого процесуального документа, прізвище особи, стосовно якої подані документи та їх зміст, прізвище (найменування) особи (органу), від якої (якого) надійшли документи, прізвище працівника апарату суду, який здійснив реєстрацію, інформація про рух судових документів, дані про суддю, який здійснював

судове провадження, та інші дані, передбачені Положенням (ч. 2 ст. 35 КПК України) [5].

Крім того, варто зауважити, що у міжвідомчому партнерстві України та Консультативної місії Європейського Союзу з урахуванням досвіду Чеської республіки на базі прокуратури Київської області розроблено Концепцію щодо онлайн електронного наглядового провадження. Згідно із цим документом автоматизована система управління базуватиметься на чинному Єдиному реєстрі досудових розслідувань. Адже створена система не лише буде оцифровувати фізичну документацію, а й даватиме змогу оперативно обмінюватися файлами та електронними версіями файлів (процесуальних та інших документів) між слідчим і прокурором, прокурором та слідчим суддею, а також слідчим (прокурором) та іншими учасниками кримінального провадження.

Таким чином, сучасне цифрове правосуддя – це не просто застосування нової технології, а культивування нових практик, як із боку розробників нових технологій, так і з боку користувачів таких технологій, що містить у собі фундаментальні основи правосуддя.

Електронні докази в кіберінфраструктурі міжвідомчого партнерства

У сучасній кіберінфраструктурі правового поля швидких обертів набирають електронні докази, обсяг інформації яких може бути використаний як доказ із глобальних інформаційних систем – це в недалекому майбутньому квантові компютери з високопотужним об'ємом пам'яті. За цих умов серед специфічних різновидів електронних доказів варто виділити автономний, що витікає з таких особливостей:

- динамічний характер. Ця ознака може розглядатися з огляду на динаміку існування будь-якої інформації в мережі Інтернет, оскільки це може бути присутнім на певній веб-сторінці як тренд;

- як правило, носій цифрової інформації, що зберігає одказову цифрову інформацію, є надто віддаленим від місця здійснення

судочинства, тому подати нову інформацію до суду є неможливим. Тому єдиним способом дослідження інформації залишається глобальна мережа Інтернет, яка забезпечує миттєве сполучення між носієм інформації та автоматизованою системою, якою користуватиметься суд під час дослідження доказів. Адже електронний доказ є фіксацією інформації за допомогою шифрованого коду в криптографічній системі.

В цьому сенсі необхідно озвучити, що задля встановлення та регулювання інституції електронного доказу на законодавчому рівні потрібно подолати певні етапи, а саме: завершити кодифіковане наукове пізнання ознак та особливостей електронних носіїв інформації; встановити в цих ознаках ті, що мають правове значення; сформулювати процесуальний порядок виявлення, вилучення та дослідження електронних носіїв інформації. Іншими словами, вчинення даних надає змогу використовувати в адміністративно-господарському судочинстві електронні докази, що мають основою квантові комп'ютери, оскільки це не лише наукові ідеї, а практична інституціоналізація доказового права.

Правові питання евтаназії в сучасній інфраструктурі здоров'я людини та громадянина

У сучасну епоху генонанотехнологій, основою яких є кіберінфраструктура, актуального значення набуває безпека здоров'я людини та громадянина. При цьому постає нагальне питання в контексті кіберкапіталу: чи економічно вигідне на рівні особи, держави та суспільства існування людини, приреченої на смерть. В цьому плані важливим питанням є евтаназія. Термін «евтаназія» грецького походження, складається із двох слів: *eu* – гарний, добрий та *thanatos* – смерть. Вперше термін «евтаназія» було вжито у науковій літературі англійським філософом Ф. Беконом (1561–1625) на позначення «виваженої, спокійної і легкої смерті без страждань». У науковому розумінні «евтаназія» означає навмисне припинення життя однієї особи іншою, за

бажанням першої. Однак іноді цим терміном називають також недобровільне припинення життя. При цьому вчені розглядають два види евтаназії: так звану *пасивну евтаназію*, коли життєдіяльність особи припиняють штучно підтримувати, а смерть настає природним шляхом, а також *активну евтаназію*, що розглядається як заподіяння смерті особи на її прохання.

Нині питання евтаназії, що можна тлумачити як право людини на смерть, належить до числа контраверсійних. Евтаназія не узгоджується з канонічними нормами, згідно з якими лише Бог може вирішувати питання про життя чи смерть людини. Штучне втручання інших у вирішення цих питань вважається гріхом. Ідея евтаназії не сприймається суспільною мораллю абсолютної більшості цивілізованих держав світу. Серед вчених-медиків та юристів немає односторонньої думки щодо критеріальної оцінки евтаназії. Зокрема, відомий вчений Г.А. Івашкевич вважає, що у світі знайдеться чимало противників евтаназії не лише через страх перед законом, який її забороняє, а й тому, що у нормальної людини є шляхетні (благородні) переконання щодо дотримання правила «не вбий». Свою позицію Г.А. Івашкевич обґрунтовує не тільки тим, що вважає евтаназію аморальним вчинком, а й тим, що в останні роки нерідко особа, як погоджується на евтаназію, стає донором для трансплантації. Це створює підґрунтя для зловживань навіть за умови досить досконалого правового врегулювання цієї сфери в тій чи іншій країні [6, с. 236].

Протилежної позиції дотримується дослідник С. Долецький, на думку якого боротьба пацієнта за життя є доцільною доти, доки існує надія врятувати хворого. Якщо шансів вижити у людини немає, із цього моменту виникає право на милосердя, яке реалізується через евтаназію [6, с. 238].

Аналогічної позиції дотримується відомий відомий швейцарський професор Б. Баертші, який, енергійно відстоюючи ідею евтаназії, класифікує людей як «особистостей» і

«неособистостей» [6, с. 213]. До кола останніх вчений зараховує людські ембріони, смертельно хворих дітей, дорослих, які страждають на невиліковні хвороби та усвідомлюють це, а також тих, хто підключений до медичних пристроїв, що підтримують їхню життєздатність. Б. Баертші пропонує позбавляти життя представників другої групи (навіть проти їхньої волі) як таких, що «генетично не мають волі до життя» [6, с. 189]. Такий підхід відповідає позиції спеціалістів початку ХХ ст., які були прихильниками поширених на той час відомих евгенічних теорій, які базувалися на концепції біологічного виродження людини. Адже прихильники евгеніки відстоювали ідею здійснення генетичного впливу на спадковість людини з метою протистояння виродженню останньої.

Варто нагадати, що в деяких країнах (наприклад, Данії та США) на межі ХІХ і ХХ ст. практикувалися заходи кримінальної евгеніки – кастрація та стерилізація. Зрештою, у США протягом 20–30 років було проведено понад 60 000 кастрацій і стерилізацій осіб, визнаних «генетично неповноцінними». Біндінг і Гохе на початку ХХ ст. висунули теорію про доцільність застосування саме евтаназії як засобу знищення «неповноцінних» людей. Їх ідея стала ядром нацистської Програми евтаназії, за якою фашисти на зайнятих ними під час Другої світової війни територіях знищували неповноцінні, на їх думку, народи, немовлят із «неправильним розвитком», психічно хворих, інвалідів, хворих на туберкульоз, онкозахворювання тощо. Як засіб евтаназії фашисти використовували, наприклад, газові камери та крематорії.

В юридичній літературі проблема евтаназії може розглядатися лише в площині права людини на життя тощо. Отже, варто зазначити, що загалом більшість юристів вважає, що активна евтаназія має кваліфікуватися як злочин. Якщо право людини на життя визнане на міжнародно-правовому рівні, то право людини на смерть, необхідність визнання якого обстоює низка вчених і практиків, не

знаходить підтримки як на міжнародно-правовому рівні, так і на рівні більшості цивілізованих держав. Так, у Декларації про евтаназію, яку було прийнято 39-ю Всесвітньою медичною асамблеєю в 1987 р., зазначено, що евтаназія як «акт навмисного переривання життя пацієнта, навіть зробленого на його прохання, або на прохання його близьких родичів, є неетичною [6, с. 156].

Натомість неоднотайність вчених різних країн щодо евтаназії призвела до різних позицій законодавців цих країн, що й позначилося на прийнятті останніми протилежних за своїм змістом норм про евтаназію: в деяких країнах евтаназію заборонено, в інших – дозволено.

На сучасному етапі міжнародного життя евтаназію легалізовано лише в кількох державах світу: Швейцарії, Австралії, Нідерландах, Бельгії, Франції та у кількох штатах США. Піонером у справі легалізації вбивства як милосердя стала Швейцарія у 1941 р. У 2002 р. Бельгія дозволила евтаназію, проте не уточнила, яким чином її можна здійснювати. Того ж року схожий закон ухвалили Нідерланди, суди яких ще з 1984 р. дозволили надавати допомогу в самогубствах невиліковно хворим [6, с. 145].

Таким чином, пасивна евтаназія не вважається злочином у Швеції та Фінляндії, а в Бельгії (з 2002 р.) та Нідерландах (з 1994 р.) дозволена законом. Тільки в Нідерландах за один 2000 р. офіційно було зареєстровано 2216 випадків евтаназії.

У штатах США цю проблему вирішено по-різному. Зокрема, у 50 штатах цієї країни були ухвалені закони, якими дозволено пасивну евтаназію. У штаті Каліфорнія ухвалили перший у світі закон «Про право людини на смерть». За цим законом на підставі спеціально оформленого про інформовану згоду документа може бути відключено реанімаційну апаратуру у пацієнта, а за іншим законом, має бути оформлене відповідно до встановленої процедури письмове прохання про надання людині ліків для «гуманного і гідного виходу із життя».

В інших країнах (Великобританія, Російська Федерація, Україна та ін.) евтаназію заборонено. Але є чимало країн, в яких питання щодо евтаназії взагалі не врегульовано законом.

У Росії, зокрема, ще Морський статут, власноручно затверджений Петром I у 1720 р., містить таку норму: «Кто захочет сам себя убить и его в том застанут, того повесить на райне; а ежели кто сам себя уже убьет, тот и мертвый за ноги повешен бать имеет».

Згідно з ч. 3 ст. 52 чинних «Основ законодавства України про охорону здоров'я» медичним працівникам «забороняється здійснення евтаназії – навмисного прискорення смерті або умертвіння невиліковно хворого з метою припинення його страждання» [6, с. 156]. Видається, «Основи» варто доповнити положенням про те, що взагалі забороняється здійснення евтаназії, не тільки з допомогою медичних працівників. Також варто запровадити найжорсткіші національні санкції щодо тих, хто бере участь в активній евтаназії.

Український законодавець сформулював заборону на вчинення розладу генетичного апарату людини та здійснення науково-дослідного експерименту на хворих, ув'язнених або військовополонених. Так, у ч. 2 ст. 29 Основ зазначено, що забороняється медичне втручання, яке може викликати розлад генетичного апарату, а ч. 1 ст. 45 «Основ» забороняє проведення науково-дослідного експерименту на хворих, ув'язнених або військовополонених, а також проведення терапевтичного експерименту на людях, захворювання яких не має безпосереднього зв'язку з метою дослідження [7, с. 484].

Висновки. До «Основ» необхідно внести норму про кримінальну відповідальність за порушення правила щодо евтаназії. У сучасній теорії кримінального права України та у правозастосованій практиці визнано, що згода іншої людини на позбавлення її життя або наявність її прохання про позбавлення життя не усуває протиправності діяння, спрямованого на позбавлення життя такої людини,

і не звільняє суб'єкта, який це вчинить, від кримінальної відповідальності.

У разі активної евтаназії у вигляді «вбивства з милосердя» дії винного є умисними, а тому за наявності усіх інших ознак складу злочину вчинене може бути кваліфіковано як злочин за ч. 1 або ч. 2 ст. 115 КК України. Щодо «самогубства», яке здійснюється за допомогою медичного працівника, та самогубства без участі медичного працівника, коли він свідомо надає хворому необхідні засоби для самогубства, то, безперечно, є усі підстави для притягнення такого медичного працівника до кримінальної відповідальності. Позитивним є законодавчий досвід Італії, Ірландії, Угорщині, де евтаназію заборонено та передбачено суворе покарання за неї. Зако-

нодавством Норвегії не тільки заборонено евтаназію, а й передбачені досить жорсткі санкції навіть за виготовлення препаратів, які сприяють вбивству. Доречно нагадати, що ст. 462 Кримінального уложення Російської імперії 1903 р. передбачала ув'язнення у виправному будинку на термін до трьох років або ув'язнення у фортеці терміном до одного року за надання засобів для самогубства, якщо воно було вчинене внаслідок цього. У сучасних державах склад злочину – схилення до самогубства, пособництво самогубству – передбачений, зокрема, чинними кримінальними кодексами: Іспанії (ч. 3 ст. 143); Швейцарії (ст. 115); Австрії (§78); Болгарії (ст. 127); Голландії (ст. 294); Данії (§240); Польщі (ст. 151) [6, с. 324].

Анотація

У статті розглянуто необхідність системного моделювання в міжвідомчому партнерстві, зокрема побудови сценаріїв ведення діалогу з урахуванням можливих наслідків глобалізаційних процесів, побудови нової кіберінфраструктури. Проаналізовано сучасні підходи щодо кіберінфраструктурного моделювання в системі інформаційного капіталу, виявлено його фундаментальні ознаки.

Ключові слова: кіберінфраструктура, кіберпростір, корупція, міжвідомче партнерство, концепція смартсіті.

Аннотация

В статье рассмотрена необходимость системного моделирования в межведомственном партнерстве, в частности построения сценариев ведения диалога с учетом возможных последствий глобализационных процессов, построения новой киберинфраструктуры. Проанализированы современные подходы к киберинфраструктурному моделированию в системе информационного капитала, выявлены его фундаментальные признаки.

Ключевые слова: киберинфраструктура, киберпространство, коррупция, межведомственное партнерство, концепция smartcity.

Lisovska Yu.P. Administrative and legal approaches on cyberinfrastructure modeling in the system of information capital

Summary

The article considers the necessity of system modeling in interdepartmental partnership, in particular, construction of dialogue scenarios taking into account possible consequences of globalization processes, construction of a new cyber infrastructure. The modern approaches to cyberinfrastructure modeling in the system of information capital are analyzed, its basic features are revealed.

Key words: cyber infrastructure, cyberspace, corruption, interdepartmental partnership, concept of smartcity.

Список використаних джерел:

1. Пилипчук В. Забезпечення інформаційної безпеки України: сучасні тенденції та проблеми запобігання новим викликам та загрозам інформаційній безпеці України: правові аспекти : *матеріали наук.-практ. конф.*, 6 жовтня 2016 р. упоряд. В. Фурашев. Київ : НТУУ «КПІ імені Ігоря Сікорського»; Вид-во «Політехніка», 2016. 204 с.
2. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 27 січня 2016 р. «Про Стратегію кібербезпеки України» : Указ Президента України від 15 березня 2016 р. № 96/2016. URL: www.president.gov.ua/documents/962016-19836.
3. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів : Закон України від 3 жовтня 2017 р. № 2147-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2147%D0%B0-19#n96> (дата звернення: 20.11.2018).
4. Новоселова В.В. Судова система України крізь призму індексу верховенства права: проблеми й перспективи розвитку. *Порівняльно-аналітичне право*. 2015. № 3. С. 35–38.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI (зі змінами та доповненнями). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 20.11.2018.)
6. Третьякова В.Г. Правове регулювання біоетичних проблем у контексті застосування міжнародних та європейських стандартів. Київ : Парламентське вид-во, 2007. 304 с.
7. Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів : Закон України від 31 травня 2007 р. № 1103-V. *Відомості Верховної Ради України*. 2007. № 35. Ст. 484.
8. Литвиненко В.І., Лісовська Ю.П., Лісовський П.М. Антикорупційне право. Київ : Вид-во «Кондор», 2018. 267 с.

Мельниченко Б.Б.

*к.ю.н., доцент,
доцент кафедри конституційного та міжнародного права
Навчально-науковий інститут права та психології
Національного університету «Львівська політехніка»*

МЕТОДОЛОГІЧНА ОСНОВА ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ

Постановка проблеми. Дослідження проблеми адміністративно-правового забезпечення публічного управління потребує своїх методологічних засад, які повною мірою забезпечать ґрунтовну оцінку відповідних явищ та процесів, спрямованість дослідження на отримання певного результату, формування власної наукової позиції. Використання різноманітних методологічних засобів та підходів дасть змогу з різних боків підійти до дослідження проблеми адміністративно-правового забезпечення публічного управління в Україні, простежити вплив міжнародно-правових актів на розвиток публічного управління в сучасних умовах державотворення, краще зрозуміти напрями вдосконалення адміністративно-правового забезпечення організації та діяльності органів публічного управління на основі зарубіжного досвіду.

Огляд останніх досліджень і публікацій. Зasadничими для теорії публічного управління є праці таких вітчизняних вчених, як М.А. Міненка, В.Д. Бакуменка, В.М. Князева, Ю.П. Сурміна, Н.І. Обушної, І.А. Грицяка, Ю.В. Ковбасюка, Р.С. Мельника та ін.

Варто зазначити, що сучасні дослідження проблематики публічного управління здебільшого розглядаються з позиції модернізації державного управління в умовах євроінтеграції. При цьому низка досліджень присвячена проблемам управління в межах ЄС, частина – проблемам адаптаційно-гармонізаційного аспекту сучасного державного управління. Значна кількість наукових робок започатковує напрям європейського

управління (або «європейського врядування»), де основними напрямками аналізу виступає діяльність європейських інституцій: взаємодія, порядок формування, принципи функціонування. Загалом праці в межах цієї проблематики можна розділити на дві групи. До першої групи варто зарахувати праці науковців, в яких наддержавна інтеграційна тематика розглядається як складник зовнішньої політики національної держави. До другої групи належать теоретичні розробки, що досліджують інтеграційну політику у вимірі регіональних міжнародних процесів, порівняльних досліджень особливостей інтеграційних процесів або ж із позицій оптимізації механізмів галузевого управління [1, с. 17–18].

Формулювання завдання дослідження. Метою статті є обґрунтування методологічних засад дослідження проблеми адміністративно-правового забезпечення публічного управління в Україні.

Виклад основного матеріалу. Методологічна основа – це науковий фундамент, з позиції якого дається пояснення основних наукових явищ і розкриваються їх закономірності. Під методологічною основою наукового дослідження треба розуміти основні, вихідні положення, на яких воно базується [2, с. 14].

Розкриваючи сутність методології наукового пізнання, закономірно спиратися на основні її функції. До них належать:

– визначення способів здобуття наукових знань, які відображають динамічні процеси та явища;

– направлення, передбачення особливого шляху, на якому досягається певна науково-дослідницька мета;

– забезпечення всебічності отримання інформації щодо процесу чи явища, що вивчається;

– допомога введенню нової інформації до фонду теорії науки;

– забезпечення уточнення, збагачення, систематизації термінів і понять у науці;

– створення системи наукової інформації, яка базується на об'єктивних фактах, і логіко-аналітичний інструмент наукового пізнання [3, с. 14–15].

Основу методології дослідження становить системний підхід. Системний підхід – один із головних напрямів методології спеціального наукового пізнання та соціальної практики, мета і завдання якого полягають у дослідженні певних об'єктів як складних систем [2]. Сутністю системного підходу є визнання домінанти цілого над часткою, складного над простим, інтегративних властивостей об'єкта над окремими його властивостями. Застосування системного підходу задля дослідження або управління об'єктом пов'язане з аналізом його структури та функцій, а також множини його внутрішніх і зовнішніх зв'язків та процесів, які відбуваються всередині об'єкта [4, с. 33].

Необхідно зазначити, що як об'єкт наукового пізнання публічне управління – це складна категорія, що поєднує в собі тісний взаємозв'язок політики та права, управління й влади, політичної системи та суспільства загалом, а також взаємодії суспільства з різними елементами соціальної системи [5, с. 57].

У контексті дослідження системний підхід, передусім, сприяв формуванню відповідного розуміння суті та змісту публічного управління, його системи. При цьому особлива увага зверталася на всю сукупність різноманітних зв'язків, які при цьому здійснюються (систему управлінських відносин щодо їх взаємодії), тобто певного роду суспільні відносини, через які реалізуються численні прямі

та зворотні зв'язки між органами державної влади, місцевого самоврядування та інститутами громадянського суспільства.

Разом із тим системний підхід дав змогу трактувати адміністративно-правове забезпечення публічного управління як систему адміністративних засобів та способів, що застосовуються безпосередньо державою й спрямовані на ефективне функціонування системи органів державної влади, місцевого самоврядування та інститутів громадянського суспільства з метою впорядкування, координації та спрямування загальних (спільних) цілей і завдань їх діяльності в умовах реалізації європейських стандартів управління.

Виділимо також діалектичний підхід, що охоплює загальні особливості розвитку будь-яких досліджуваних явищ. Застосовуючи його, ми мали змогу об'єктивно вивчити динаміку розвитку публічного управління в Україні, зокрема дослідити його нормативно-правову основу в контексті реформування адміністративного права.

Вважаємо ці підходи одними з найважливіших у сучасній науці, оскільки системний підхід приводить до дослідження певних об'єктів в їх взаємозв'язку, а діалектичний – дає змогу розглядати їхній розвиток.

У процесі наукового дослідження необхідно розуміти також поняття «методи дослідження», котре виражає певну сукупність прийомів (операцій) практичного впливу чи теоретичного освоєння об'єктивної дійсності з метою її пізнання [2]. Метод (грец. «спосіб пізнання») у найширшому сенсі слова – «шлях до чого-небудь», спосіб діяльності суб'єкта в будь-якій її формі [6]. Застосування тих чи інших методів дослідження сприяє досягненню мети та розв'язанню конкретної задачі.

В аспекті досліджуваної тематики доречно буде використовувати комплекс *філософських, загальнонаукових та спеціальних методів дослідження*, які, безумовно, необхідні для проведення повноцінного, всебічного та комплексного дослідження.

Так, філософські методи становлять загальну основу дослідження, оскільки є свого роду відправними пунктами будь-якого пізнання у своєму логічному взаємозв'язку [7, с. 131].

Цікавою є думка деяких вітчизняних вчених про місце і роль філософії в публічному управлінні. Вчені розглядають її з позиції часової перспективи, шляхом аналізу часових циклів функціонування різних сторін-учасників спіралі (системи) публічного управління (взаємодії суспільства, національної еліти, державної служби), що утворюється через перехід одного елемента, який має певний часовий цикл, у наступний із більшим часовим циклом. При цьому виділяють елементи, які, своєю чергою, замикаються в цикл:

– команда (конкретний адміністративний інститут, відомство тощо), що в основному працює на вирішення поточних проблем у часовій перспективі від одного дня до кількох місяців.

– мотивація, що спонукає до змін (виявляються завдяки різним спостереженням, вимірюванням, моніторинговим дослідженням тощо, які вже виконуються більш широким колом осіб, ніж склад конкретної адміністративної структури);

– стратегії уряду, відомства, урядової структури (довгострокові, перспективні плани діяльності на 3–5 років із деталізацією у вигляді державних програм, які, як правило, складаються на термін від 1–2 років до 4–5 років);

– місія органу державної влади (гасло на найближчі 5–10 років – яскравий, емоційний, зрозумілий слоган, який відображає вектор організаційної діяльності на цей термін та викликає позитивне сприйняття як у службовців, так і у громадян);

– бачення, що дає змогу розвиватися мислячим поколінням, переживати провали і невдачі як виклик, як точки зростання, а не як моменти загибелі;

– базова філософія держави, що визначається, передусім, здійсненням ефективної державної політики, розвитком і вдоскона-

ленням адміністративної культури, стійкого підвищення благополуччя населення країни, забезпеченням його безпеки, збереженням здоров'я, соціального розвитку і захищеності тощо [8, с. 7–8].

У процесі філософсько-правового осмислення проблеми адміністративно-правового забезпечення публічного управління необхідно, передусім, розкрити понятійний апарат категорії «публічне управління», його природу, стратегічні пріоритети та складники як системи. Розроблення теоретичних засад публічного управління, формування категоріально-понятійного апарату покликані створити передумови досягнення порозуміння та взаємоузгодженості дій різного рівня суб'єктів публічного управління у загальній ієрархічній структурі, а також більш чіткої визначеності та змістовності прямих і зворотних суб'єкт-об'єктних відносин [9, с. 6].

З огляду на необхідність аналізу з дотриманням принципів наукової справедливості та критичності вагомими також є загальнонаукові методи, до того ж вони є взаємодоповнювальними [10, с. 16]. До їх числа належать ті методи, які використовуються більшістю наук.

У контексті дослідження серед загальнонаукових методів пізнання використовувалися методи структурно-функціонального аналізу, історико-правовий метод, метод системного аналізу, метод дедукції та ін. Так, застосування методу *структурно-функціонального аналізу* дало змогу розглянути публічне управління як системне суспільне явище, що уособлює собою діяльність на забезпечення ефективного функціонування системи органів державної влади, місцевого самоврядування та інститутів громадянського суспільства з метою реалізації державної політики в найрізноманітніших сферах суспільного життя. Разом із тим використання цього методу виявилось найефективнішим для побудови цілісної структури шляхів вдосконалення адміністративно-правового забезпечення діяльності органів публічного управління на основі зарубіжного досвіду. *Історико-правовий метод*

застосовано для розкриття генези публічного управління в Україні, а також дослідження еволюції його нормативно-правового забезпечення в контексті розвитку адміністративного права. Метод системного аналізу дав змогу розглянути певні співвідношення між складовими елементами системи публічного управління, зокрема дослідити всю сукупність різноманітних зв'язків, які при цьому здійснюються (систему управлінських відносин щодо їх взаємодії). За допомогою *методу дедуції* визначено правовий та інституційний механізм імплементації європейських стандартів у сфері публічного управління в Україні.

Серед спеціальних методів дослідження застосовувалися такі, як формально-юридичний, порівняльно-правовий, тлумачення норм права та інші методи. Своєю чергою, *формально-юридичний метод* забезпечив дослідження змісту та структури адміністративно-правового забезпечення публічного управління в Україні, а також дав змогу виявити проблемні питання щодо адаптації адміністративного законодавства України до законодавства ЄС. *Порівняльно-правовий*

метод використано під час порівняння правових аспектів проблем організації та діяльності органів публічного управління в Україні із зарубіжним досвідом управління. У результаті застосування *методу тлумачення норм права* вдалося з'ясувати зміст і значення реалізації адміністративно-правових норм у контексті правозастосовної діяльності органів публічного управління.

Висновки. Таким чином, основу методології дослідження проблеми адміністративно-правового забезпечення публічного управління становить системний підхід, що дав змогу, передусім, сформулювати цілісне бачення суті та змісту публічного управління, його правової природи та складників як системи. Разом із тим у дослідженні використовувалися філософські, загальнонаукові та спеціальні методи пізнання. Вони дали змогу комплексно проаналізувати зміст та структуру адміністративно-правового забезпечення публічного управління в Україні на основі зарубіжного досвіду, визначити пріоритетні напрями його реформування в умовах реалізації європейських стандартів управління.

Анотація

У статті визначено методологічні засади дослідження проблеми адміністративно-правового забезпечення публічного управління. Показано важливість головних методів наукового пізнання, мета і завдання яких полягають у дослідженні суті та змісту публічного управління, його нормативно-правової основи, стратегічних пріоритетів та складників як системи.

Ключові слова: публічне управління, методологія дослідження, адміністративно-правове забезпечення публічного управління.

Аннотация

В статье определены методологические основы исследования проблемы административно-правового обеспечения публичного управления. Показана важность главных методов научного познания, цель и задачи которых заключаются в исследовании сущности и содержания публичного управления, его нормативно-правовой базы, стратегических приоритетов и составляющих как системы.

Ключевые слова: публичное управление, методология исследования, административно-правовое обеспечение публичного управления.

Melnychenko V.V. Methodological basis of the study of the problem of administrative and legal support of public management

Summary

The article analyzes the methodological principles of the study of the problem of administrative and legal support of public management. The importance of the main methods of scientific knowledge, the purpose and tasks of which is to study the essence and content of public management, its normative-legal basis, strategic priorities and components as a system are shown.

Key words: public management, research methodology, administrative and legal support of public management.

Список використаних джерел:

1. Баштанник А.Г., Баштанник В.В. Організаційні засади формування інтегрованих систем публічного управління в контексті європейського інтеграційного процесу. *Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія : Управління*. Київ, 2012. Вип. 4. С. 15–26.
2. *Методологія та організація наукових досліджень : конспект лекцій / уклад. І.М. Рассоха*. Харків : ХНАМГ, 2011. 76 с.
3. *Методологія наукових досліджень : конспект лекцій / укл. С.В. Каламбет*. Дніпродзержинськ : ДДТУ, 2015. 91 с.
4. *Методологія наукових досліджень з державного управління : хрестоматія / упоряд. : С.В. Загороднюк, О.Л. Євмешкіна, В.В. Лещенко; за заг. ред. К.О. Ващенко*. Київ : НАДУ, 2014. 180 с.
5. Обушна Н.І. Публічне управління як нова модель організації державного управління в Україні: теоретичний аспект. *Ефективність державного управління*. 2015. Вип. 44(1). С. 53–63.
6. Бірта Г.О. *Методологія і організація наукових досліджень : навч. посібник / Г.О. Бірта, Ю.Г. Бургу*. Київ : Центр учбової літератури, 2014. 142 с.
7. Назимко Є.С. Діалектичний метод пізнання кримінально-правових явищ: теоретичний аспект. *Право і суспільство*. 2011. № 4. С. 128–131.
8. *Філософські проблеми державного управління : навч.-метод. посібник / В.М. Князєв, Ю.В. Бакаєв, Т.Е. Василевська та ін. ; за заг. ред. В.М. Князєва*. Київ : НАДУ, 2012. 220 с.
9. Ковбасюк Ю.В. Проблеми формування понятійно-категоріальної системи публічного управління. *Понятійно-категоріальний апарат публічного управління : матеріали методолог. семінару у форматі відеоконференції, м. Київ, 31 березня 2010 р.* Київ, 2010. С. 5–9.
10. Зарічний О.А. *Участь громадськості у здійсненні публічної влади: теоретико-правове дослідження : дис. ... канд.. юрид. наук : 12.00.01*. Львів, 2017. 229 с.

Петруненко Я.В.

к.ю.н., доцент,

доцент кафедри господарського права і процесу

Національний університет «Одеська юридична академія»

НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВЧОГО РЕГУЛЮВАННЯ ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВИХ ЗАСОБІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОГО ВИКОРИСТАННЯ ДЕРЖАВНИХ КОШТІВ

Постановка проблеми. Сучасний стан законодавчого регулювання господарсько-правових засобів впливу на забезпечення ефективного використання державних коштів не можна вважати цілком досконалим. Такий висновок ґрунтується на непоодиноких фактах, що свідчать про неефективність витрачання бюджетних коштів, у тому числі, на засоби регулювання господарської діяльності [1; 2], що призводить до повільних темпів економічного зростання, незначної привабливості вітчизняного інвестиційного клімату, соціальної нестабільності й економічного дисбалансу в суспільстві тощо. Крім того, варто згадати про окремі недоліки і прогалини господарського законодавства, зокрема, про невідповідність окремих положень господарського законодавства вимогам європейських норм та стандартів у відповідній сфері, неузгодженість або невизначеність деяких термінів та категорій, що вживаються в законодавстві України, прогалини у регулюванні деяких питань, пов'язаних із застосуванням окремих господарсько-правових засобів (зокрема, нерегульованість питань застосування податкових пільг), застарілість положень деяких нормативно-правових актів тощо. У зв'язку з наведеним виникає потреба розробити конкретні пропозиції щодо вдосконалення законодавчого регулювання господарсько-правових засобів забезпечення ефективного використання державних коштів, що й зумовлює актуальність представленої наукової статті.

Огляд останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти проблеми удоскона-

лення господарського законодавства у сфері регулювання економічних правовідносин досліджували такі науковці, як В.С. Бєлих, О.М. Вінник, Є.П. Губін, В.В. Добровольська, Д.О. Жмуліна, Д.В. Задихайло, О.А. Колесніков, В.В. Кочин, Т.А. Лавренюк, Т.А. Латковська, О.Е. Ліллемяе, Д.В. Лічак, В.К. Малолітнева, В.К. Мамутов, Н.Б. Пацурія, В.М. Пашков, Д.А. Петров, О.П. Подцерковний, В.В. Поєдинок, Н.О. Саніахметова, Г.В. Смолин, В.А. Устименко, В.В. Чайковська, В.С. Щербина, О.Х. Юлдашев, І.М. Ямкова та ін. Наукові розвідки поняття та видів засобів забезпечення ефективного використання державних коштів (із виокремленням прямих та непрямих), їх характеристики і системного аналізу в контексті галузевих ознак господарського права із подальшим обґрунтуванням висновку про господарсько-правову природу цих засобів [3, с. 85–90] можуть слугувати певним підґрунтям для розробки законодавства в досліджуваній сфері, однак не спрямовані на вирішення прикладних завдань і заповнення прогалин у врегулюванні конкретних проблемних питань цієї сфери відносин. Отже, питання щодо визначення напрямів удосконалення законодавчого регулювання господарсько-правових засобів забезпечення ефективного використання державних коштів залишається відкритим і потребує наукового розроблення, що й зумовлює інтерес автора до цієї теми.

Формулювання завдання дослідження. Отже, метою статті є розроблення пропозицій щодо внесення змін та доповнень до госпо-

дарського законодавства, що регламентує господарсько-правові засоби забезпечення ефективного використання державних коштів.

Виклад основного матеріалу. Наявність численних недоліків правового регулювання господарсько-правових засобів забезпечення ефективного використання державних коштів та несформованість єдиної державної політики у цій сфері зумовлюють необхідність удосконалення положень відповідного законодавства. При цьому в процесі розроблення пропозицій видається доцільним спиратися на вже наявні наукові та законодавчі напрацювання у цій сфері.

Так, деякі науковці, досліджуючи проблеми державного регулювання господарської діяльності, роблять висновок про недосконалість законодавчої основи такого регулювання, у зв'язку з чим розробляють окремі пропозиції щодо напрямів удосконалення відповідного законодавства.

І.М. Ямкова вважає, що задля удосконалення правового забезпечення господарської діяльності необхідно підвищити ефективність: норм, які визначають правовий статус суб'єктів підприємництва в процесі реалізації ними господарської компетенції й оптимізацію державного регулювання; сутності та змісту законів; змісту адміністративно-правової і господарсько-правової відповідальності; правового механізму забезпечення реалізації й захисту економічних і соціальних прав та інтересів підприємців [4, с. 50].

Своєю чергою, інші науковці вказують на необхідність кардинальної зміни державної регуляторної політики держави та узгодження її з європейськими стандартами.

Зокрема, на думку О.Х. Юлдашева, необхідна кардинальна перебудова регуляторної політики у напрямках становлення чесної тендерної політики, інститутів соціального партнерства, чіткого визначення місця і ролі держави в цьому процесі. Усе це, як зазначає вчений, зумовлює актуальність вдосконалення методологічних і методичних засад державної регуляторної політики в економіч-

ній сфері в перехідному суспільстві, оскільки здійснення ефективної політики в сфері підприємництва, приватизації, зайнятості, регулювання господарських і трудових відносин визначить зміст перехідних процесів, вплине на становлення ринкової економіки [5, с. 73].

В.В. Кочин вважає, що варто «перерозподілити» державне регулювання та ринкове саморегулювання, яке здійснюватиметься саморегулювними організаціями, в частині застосування регулювання цін і тарифів, надання дотацій та субсидій тощо. Проте науковець застерігає, що делегування саморегулювним організаціям повноважень щодо регулювання господарської діяльності своїх членів може передбачати утворення певного монопольного становища на ринку, тому варто, у тому числі, передбачити можливість захисту членів саморегулювних організацій та «пасивний» державний контроль за існуванням відповідного ринку [6, с. 116–117].

Таким чином, розроблені пропозиції головним чином спрямовані на визначення способів дерегуляції господарської діяльності, встановлення механізмів, які можуть частково змінити державне регулювання. При цьому вчені акцентують на необхідності вироблення комплексного підходу до формування та реалізації нової державної регуляторної політики, в якій враховуватимуться всі ризики та переваги дерегуляції.

Водночас деякі науковці цілком справедливо зауважують, що процес дерегуляції не може зводитися лише до обмеження державного регулювання господарської діяльності, оскільки, крім того, потрібне оновлення державних регуляторних функцій.

Так, зокрема, О.А. Колесніков обґрунтовує необхідність закріплення за уповноваженим органом державної влади з питань регуляторної політики додатково таких функцій: забезпечення політики якісного державного управління в сфері господарської діяльності на засадах економічної доцільності та ефективності дії регуляторних актів, зниження рівня втручання держави в діяльність суб'єктів

господарювання та усунення перешкод для розвитку господарської діяльності; сприяння в забезпеченні конституційного права на підприємницьку діяльність та конституційного принципу свободи підприємництва; забезпечення функціонування зворотного зв'язку між державою та суб'єктами господарювання; забезпечення представництва в органах влади спільних інтересів підприємницького середовища [7, с. 13–14].

Пропозиція науковця заслуговує на підтримку, однак її практичне втілення потребує визначення більш конкретних заходів не тільки правового, але й організаційного характеру, отже, буде справедливим зауважити, що внесення будь-яких змін до законодавства має супроводжуватися розробленням організаційного механізму, необхідного для практичного втілення відповідних змін.

Розробляючи пропозиції щодо напрямів удосконалення законодавства у сфері регулювання господарсько-правових засобів забезпечення ефективного використання державних коштів, необхідно також звернутися до аналізу деяких законопроектів, які нині перебувають на розгляді Верховної Ради України.

Одним із таких є проект Закону про внесення змін до Закону України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні» (щодо сприяння розвитку малого і середнього підприємництва)», реєстр. № 3795 від 21 січня 2016 р. [8]. Цей законопроект містить низку слушних нововведень, які можуть значно підвищити ефективність механізму захисту інтересів суб'єктів малого та середнього підприємництва.

Зокрема, автори законопроекту пропонують доповнити Закон України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні» ст. 2-1 «Гарантії та захист прав і законних інтересів суб'єктів малого і середнього підприємництва, суб'єктів інфраструктури підтримки малого і середнього підприємництва», в якій визначається, що держава гарантує суб'єктам малого і середнього підприємництва, суб'єктам інфра-

структури підтримки малого і середнього підприємництва рівні права з метою здійснення діяльності, захист їх прав і законних інтересів, а також створення сприятливих умов для розвитку конкуренції. Додатковим механізмом захисту інтересів суб'єктів малого та середнього підприємництва є надання їм права створювати об'єднання з метою забезпечення найбільш сприятливих умов для розвитку та підтримки підприємництва [8].

Тож законопроект запроваджує деякі гарантії дерегуляції господарської діяльності та визначає додаткові механізми захисту інтересів суб'єктів малого і середнього підприємництва, в тому числі у правовідносинах з органами державної влади та місцевого самоврядування.

Заслуговує на увагу проект Закону про внесення змін до Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України», реєстр. № 6055 від 8 лютого 2017 р. [9], за яким вводиться новий суб'єкт правовідносин у сфері надання державної підтримки сільського господарства України – державний інтервенційний агент.

Відповідно до законопроекту державним інтервенційним агентом може бути виключно суб'єкт господарювання державного сектору економіки, який уповноважений Кабінетом Міністрів України провадити державні аграрні інтервенції на організованому аграрному ринку. Фінансування державного інтервенційного агента здійснюється шляхом наповнення статутного капіталу, в межах якого здійснюється формування державного інтервенційного фонду. Суб'єкт господарювання, який уповноважений на виконання функцій державного інтервенційного агента, не підлягає приватизації [9].

Цікава пропозиція міститься в проекті Закону про внесення змін до Закону України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання» (щодо додержання принципів місцевого самоврядування)», реєстр. № 7073 від 6 вересня 2017 р. [10]. В ньому, зокрема, пропонується зі змісту поняття «державна допо-

мога» виключити таку складову частину, як місцеві ресурси та обмежити його виключно ресурсами держави.

Така пропозиція видається цілком логічною, оскільки, як зазначається в пояснювальній записці до законопроекту, за умови включення до змісту поняття «державна допомога» також місцевих ресурсів фактично виникає ситуація, за якої місцева допомога безпідставно прирівняна до державної та на неї з цих причин поширено рівнозначні вимоги та обмеження. У зв'язку з цим виключення місцевих ресурсів зі змісту поняття «державна допомога», з однієї сторони, сприятиме захисту права на реалізацію місцевого самоврядування, яке передбачає самостійне прийняття рішень місцевого значення, в тому числі щодо розпорядження місцевими ресурсами, а з іншої – створює додаткові резерви для отримання суб'єктами господарювання, які не мають загальнонаціонального значення, але становлять певну цінність на місцевому рівні, підтримки коштом ресурсів місцевих бюджетів.

Цікавими видаються зміни до Закону України «Про публічні закупівлі» [11], якими запроваджується здійснення моніторингу публічних закупівель. Законопроект про внесення змін до Закону України «Про публічні закупівлі» та деяких інших законів України щодо здійснення моніторингу закупівель, реєстр. № 4738-д від 30 березня 2017 р. [12], що визначав порядок здійснення моніторингу публічних закупівель, а також передбачав, що його здійснення покладається на центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику в сфері державного фінансового контролю, та його територіальні органи, був прийнятий Верховною Радою України у грудні 2017 р. та підписаний Президентом України у січні 2018 р.

Змінами передбачено, що моніторинг закупівлі здійснюється протягом проведення процедури закупівлі, укладання договору про закупівлю та його виконання. Рішення про початок моніторингу закупівлі приймає керівник органу державного фінансового контролю

або його заступник за наявності однієї або кількох підстав, передбачених ст. 7-1 Закону [11]. Це, зокрема, дані автоматичних індикаторів ризиків, інформація, отримана від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, про наявність ознак порушення (порушень) законодавства у сфері публічних закупівель, повідомлення в засобах масової інформації, що містять відомості про наявність ознаки порушення (порушень) законодавства у сфері публічних закупівель, виявлені органом державного фінансового контролю ознаки порушення (порушень) законодавства у сфері публічних закупівель в інформації, оприлюдненій в електронній системі закупівель, інформація, отримана від громадських об'єднань, про наявність ознак порушення (порушень) законодавства у сфері публічних закупівель, виявлених за результатами громадського контролю у сфері публічних закупівель.

Варто зазначити, що запроваджені новели матимуть важливе значення для захисту прав як замовників, так і учасників процедури закупівлі. Крім того, визначення на законодавчому рівні конкретних джерел доказової інформації, яка може використовуватися з метою виявлення порушень у сфері публічних закупівель, спрощує процес доказування за відповідною категорією справ.

Висновки. Підсумовуючи викладене, на підставі проведеного аналізу та з метою удосконалення законодавства, що регламентує застосування господарсько-правових засобів забезпечення ефективного використання державних коштів, видається за можливе запропонувати внесення таких змін та доповнень до ГК України:

– ч. 3 ст. 19 «Державний контроль та нагляд за господарською діяльністю» доповнити останнім абзацом такого змісту: *«цільового використання державної допомоги, інших коштів, виділених із державного бюджету суб'єкту господарювання в рамках програм державної підтримки»;*

– ст. 346 «Кредитування суб'єктів господарювання» доповнити ч. 4 такого змісту:

«Суб'єкти господарювання можуть брати участь у програмах державного кредитування.

Державне кредитування суб'єктів господарювання – це особлива форма державної підтримки, яка надається державним підприємствам, суб'єктам господарювання іншої форми власності, які мають важливе стратегічне значення для національної економіки, суб'єктам малого та середнього підприємництва, сільськогосподарським товаровиробникам, а також суб'єктам

зовнішньоекономічної діяльності шляхом прямого виділення кредитних коштів із державного бюджету або надання державних гарантій, повної або часткової компенсації кредитної заборгованості, що здійснюється через банк або іншу фінансову установу, на умовах повернення, платності, строковості та цільового використання.

Порядок та умови здійснення державного кредитування визначаються законом та програмами кредитування».

Анотація

Стаття присвячена визначенню напрямів удосконалення законодавчого регулювання господарсько-правових засобів забезпечення ефективного використання державних коштів. Проведено аналіз науково обґрунтованих пропозицій щодо розвитку господарського законодавства у сфері регулювання економічних правовідносин; досліджено стан законопроектної роботи в цьому напрямі. На підставі проведеного аналізу розроблені пропозиції щодо внесення змін та доповнень до чинного господарського законодавства, що регламентує господарсько-правові засоби забезпечення ефективного використання державних коштів.

Ключові слова: господарське законодавство, господарсько-правовий засіб, удосконалення, державні кошти.

Аннотация

Статья посвящена определению направлений совершенствования законодательного регулирования хозяйственно-правовых средств обеспечения эффективного использования государственных средств. Проведен анализ научно обоснованных предложений по развитию законодательства в сфере регулирования экономических правоотношений; исследовано состояние законопроектной работы в данном направлении. На основе проведённого анализа разработаны предложения по внесению изменений и дополнений в действующее хозяйственное законодательство, регламентирующее хозяйственно-правовые средства обеспечения эффективного использования государственных средств.

Ключевые слова: хозяйственное законодательство, хозяйственно-правовое средство, усовершенствование, государственные средства.

Petrunenکو I.V. Directions of improvement of legislative regulation of economic and legal means of ensuring the effective use of public funds

Summary

The article is devoted to determination of directions of improvement of legislative regulation of economic and legal means of ensuring the effective use of public funds. The analysis of scientifically grounded proposals on the development of economic legislation in the field of regulation of economic legal relations; the state of law-making work in this direction is researched. On the basis of the analysis, proposals were made to introduce amendments and supplements to the current economic legislation that regulates the economic and legal means of ensuring the effective use of public funds.

Key words: economic legislation, economic and legal means, improvement, public funds.

Список використаних джерел:

1. Звіт про прострочену заборгованість суб'єктів господарювання перед державою за кредитами (позиками), залученими під державні гарантії: Квартальний звіт про виконання Державного бюджету України за III квартал 2017 року. Офіційний веб-сайт Державної казначейської служби України. URL: <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?currDir=383780>
2. Інформація про надані державні гарантії з 2004 р. (станом на 1 липня 2017 р.): боргова статистика Міністерства фінансів України. Офіційний веб-сайт Міністерства фінансів України. URL: <https://www.minfin.gov.ua/news/borg/reiestr-derzhavnykh-harantii>
3. Петруненко Я.В. Господарсько-правова природа засобів забезпечення ефективного використання державних коштів. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 3. С. 85–90.
4. Ямкова І.М. Напрями вдосконалення правового забезпечення підприємницької діяльності в Україні. *Економіка та право*. 2013. № 2. С. 47–51.
5. Юлдашев О.Х. Проблеми вдосконалення державної регуляторної політики в Україні : Монографія. Київ : МАУП, 2005. 336 с.
6. Кочин В.В. Засоби державного регулювання господарської діяльності в умовах дерегулювання економіки України. *Юридичний вісник*. 2015. № 2 (35). С. 114–117.
7. Колесніков О.А. Модернізація правового забезпечення регуляторної політики держави в сфері господарювання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04. Харків, 2017. 21 с.
8. Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні» (щодо сприяння розвитку малого і середнього підприємництва), реєстр. № 3795 від 21 січня 2016 р. *Верховна Рада України*. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57702.
9. Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України», реєстр. № 6055 від 8 лютого 2017 р. *Верховна Рада України*. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61086
10. Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання» (щодо додержання принципів місцевого самоврядування), реєстр. № 7073 від 6 вересня 2017 р. *Верховна Рада України*. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62464
11. Про публічні закупівлі : Закон України від 25 грудня 2015 р. № 922-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 9. Ст. 89. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19>
12. Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про публічні закупівлі» та деяких інших законів України щодо здійснення моніторингу закупівель, реєстр. 4738-д від 30 березня 2017 р. *Верховна Рада України*. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61467.

Столбовий В.М.

к.ю.н., доцент,
докторант відділу аспірантури і докторантури
Національна академія Служби безпеки України

КЛАСИФІКАЦІЯ СУБ'ЄКТІВ СЛУЖБОВИХ ПРАВОВІДНОСИН У СФЕРІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Розглядаючи службові правовідносини сфери національної безпеки, ми торкаємося питання діяльності суб'єктів органів публічної влади, які, реалізуючи завдання і функції держави, впливають на сферу національної безпеки України. Своєю чергою, говорячи про класифікацію публічної служби як широке загальнотеоретичне поняття, від якого відштовхуються основні наукові підходи до класифікації суб'єктів службових правовідносин сфери національної безпеки, ми маємо спиратися на теоретичні положення вчення про суб'єкти адміністративного права та законодавче визначення суб'єктів сфери національної безпеки України. Варто зауважити, що чинне законодавство України не визначає види державної служби і не подає їх класифікації. Вирішити це завдання намагається наука, зокрема філософія права, теорія держави і права, теорія адміністративного права.

Огляд останніх досліджень і публікацій. Загальні питання публічної служби досліджували науковці: Н.О. Армаш, Т.Є. Василевська, М.П. Грай, Н.Т. Гончарук, С.О. Конєва, В.М. Олуйко, І.В. Письменний, А.М. Школик, Н.В. Коваленко, В.К. Колпаков, Т.О. Коломоєць, О.В. Кузьменко, В.А. Куйбіда, С.О. Мосьондз, О.В. Хорошенко, І.М. Цуркан, Н.В. Янюк, О.Г. Ярема та інші. Класифікація державної служби розглянута у працях Є.І. Бородіна, Р.Г. Ботвінова, К.О. Ващенко, Н.А. Липовської, С.М. Серьогіна, Н.А. Сорокіна, М.І. Іншина та ін. Але в указаних дослідженнях питання класифікації суб'єктів службових правовідносин сфери національної безпеки майже не висвітлюється.

Формулювання завдання дослідження.

Метою статті є систематизація наявних наукових підходів до визначення належної теоретичної аргументації класифікаційних критеріїв поділу суб'єктів службових правовідносин сфери національної безпеки України на види, визначення особливостей їх класифікації, спираючись на наявні види публічної служби, з'ясування їх відмінностей, обґрунтування їхнього законодавчого врегулювання в умовах суспільних реформ.

Виклад основного матеріалу. Суб'єкти адміністративного права – це учасники суспільних відносин, які відповідно до адміністративно-правових норм наділені певним обсягом прав та обов'язків у сфері адміністративно-правового регулювання управлінських відносин [1, с. 44]. Ст. 1 Закону України «Про національну безпеку» визначає сектор безпеки і оборони, в якому згруповані суб'єкти її забезпечення [2]. Однак зазначена видова класифікація цих суб'єктів, які в сукупності є неоднорідними, мають свої особливості, різний соціально-правовий статус та призначення, різний вплив на сферу національної безпеки, не закріплена у чинних законах, які регулюють проходження публічної служби («Про державну службу», «Про службу в органах місцевого самоврядування» тощо), що в подальшому і буде нами досліджено.

Аналізуючи види органів державної влади, ми будемо враховувати визначення публічної служби, наведене в ст. 4 п. 17 Кодексу адміністративного судочинства України: публічна служба – діяльність на державних політичних посадах, у державних колегіальних органах,

професійна діяльність суддів, прокурорів, військова служба, альтернативна (невійськова) служба, інша державна служба, патронатна служба в державних органах, служба в органах влади Автономної Республіки Крим, органах місцевого самоврядування [3]. Така видова класифікація публічної служби означена законодавцем і зорієнтована на вирішення завдань адміністративного судочинства.

Слід зауважити, що під час наукового аналізу класифікації суб'єктів службових правовідносин необхідно відштовхуватись від основної адміністративно-правової категорії – публічної служби. У теорії адміністративного права з приводу класифікації суб'єктів є різні позиції. Крім того, немає єдиної думки з приводу того, про що саме йдеться: «типи», «види», «форми» чи «рівні» публічної служби. Саме такі різноманітні і різноаспектні поняття часто використовуються у характеристиці, зокрема, державної служби. Найчастіше використовується поняття «види» державної служби, рідше – «типи» і «види» [4, с. 179].

Аналіз наукової літератури з цього питання дає підстави зробити висновок, що нині є ціла низка комплексних причин, зокрема багаторідність видів державних органів, неоднаковість їх статусів, дублювання виконуваних ними завдань, функцій, повноважень, що певною мірою ускладнює пошук критеріїв, які дали б змогу чітко розмежувати особливості та специфіку публічної служби за видами.

Г. Пономаренко, І. Письменний, Л. Біла, Н. Липовська, С. Ківалов у своїх дослідженнях не дають відповіді на питання, за якими критеріями вони класифікують державну службу, а лише формально вказують, перераховують різні її види. В.Л. Коваленко класифікує державну службу за «типами», не обґрунтовуючи належним чином, чому саме «типи», а не «види». У більшості зазначених авторів не проглядається кінцева мета такої класифікації (тобто навіщо нам потрібна така класифікація). Тому, вирішуючи питання класифікації, варто визначитись із науковим

інструментарієм зазначених понять, зокрема з науковим розумінням таких важливих термінів, як класифікація, тип, вид. Класифікація – дія за значенням класифікувати; система розподілу предметів, явищ або понять на класи, групи тощо за спільними ознаками, властивостями [5, с. 544]. Отже, йдеться про класифікацію органів публічної влади, які групуються за спільними ознаками, властивостями, у тому числі типами та видами. У Великому тлумачному словнику сучасної української мови «тип» – це зразок, модель, форма, властивість, яким відповідає певна група предметів, понять, явищ; певна множина об'єктів [5, с. 1450]. У практиці діяльності публічних органів зазвичай використовується не «тип» публічного органу влади, а «вид». На наш погляд, більш точним, таким, що розкриває сутність класифікації суб'єкта та об'єднує ряд явищ за спільними ознаками, є термін «вид» як окрема галузь роботи, заняття, різновид у ряді предметів, явищ; підрозділ, що об'єднує ряд предметів, явищ за спільними ознаками і входить до складу загальнішого вищого розділу – роду [5, с. 132]. З цією метою варто визначитись з критеріями, за якими буде здійснюватись така класифікація. Саме критерії класифікації відображають властивості того явища, яке є її предметом [6, с. 129].

Слід погодитись з С.О. Конєвою, яка зазначає, що усі види публічної служби – прокурорська, суддівська, військова, дипломатична тощо – мають власне функціональне навантаження, однак за основними ознаками (постійність, професійність, наявність публічної посади та спрямованість діяльності службовців на задоволення публічних інтересів) цілком відповідають загальним ознакам публічної служби і характеризуються загальнодержавною значущістю [7, с. 32].

Варто зауважити, що на законодавчому рівні в Законі України «Про державну службу» питання класифікації ані державної, ані публічної служби не знайшло свого вирішення. Як зазначає М.І. Цуркан, дотепер немає єдиного законодавчого акта, який

би передбачав такі основоположні засади публічної служби, як поняття, особливості, види, принципи публічної служби, поняття та види публічних службовців, способи вступу на публічну службу, основи проходження публічної служби, атестація публічних службовців, основні підстави припинення публічної служби, відповідальність публічних службовців тощо. Чинне законодавство про публічну службу є некодифікованим, несистематизованим, його більшість становлять підзаконні нормативні акти [8, с. 19].

В.Б. Авер'янов, здійснюючи класифікацію видів органів виконавчої влади, застосовує різні критерії: характер компетенції (або зміст функцій), сфера дії, способи прийняття владних рішень, організаційно-правовий рівень [9, с. 209]. Р.Г. Ботвінов в основу такого поділу ставить вибір того чи іншого критерію, зокрема: поділ влади; особливості реалізації функцій державної служби; наявність можливості застосування примусу; особливий характер проходження служби [10, с. 114]. Ю.П. Битяк в основу класифікації органів виконавчої влади ставить те, який обсяг і характер компетенції мають органи виконавчої влади: їх поділяють на органи загальної компетенції, органи галузевої компетенції, органи спеціальної (функціональної) компетенції, органи предметної компетенції [11, с. 74].

С.В. Ківалов та Л.Р. Біла класифікують державну службу за такими видами: а) служба в органах законодавчої, виконавчої та судової влади; б) цивільна та мілітаризована (воєнізована) служба; в) цивільна та спеціалізована служба; г) державна (у державних органах та військова) і цивільна (муніципальна служба, служба в державних організаціях і установах, апаратах політичних партій, громадських організаціях, недержавних, некомерційних організаціях, приватних підприємствах тощо) [12, с. 16].

Г.О. Пономаренко пропонує поділ державної служби на: 1) цивільну (державна служба, муніципальна служба); 2) мілітаризовану (служба у військових органах та воєнізованих

(мілітаризованих) правоохоронних органах). Цивільна служба, своєю чергою, поділяється на два види: цивільна загальна служба, яка полягає у здійсненні загальних функцій, що характерні для будь-якого виду державної служби, і не відрізняється галузевою специфікою; цивільна спеціальна служба, яка регулюється конкретними правовими актами, а її службовці наділені спеціальною компетенцією [13, с. 154–179].

І. Письменний, Н. Липовська пропонують класифікувати державну службу в широкому і вузькому розумінні. У широкому: 1) адміністративна державна служба; 2) спеціалізована державна служба; 3) патронатна державна служба. У вузькому: 1) цивільна державна служба (державні службовці державних органів державного апарату); 2) мілітаризована державна служба; 3) спеціалізована державна служба [14, с. 200].

Як бачимо, єдиних критеріїв для класифікації видів державної служби ні в теорії адміністративного права, ні в законодавчій практиці не вироблено. Однак, беручи до уваги один із цих критеріїв і нехтуючи іншими, ми не зможемо зробити науково обґрунтовану класифікацію, яка б охоплювала усі види державної служби. Оскільки таких критеріїв може бути знайдено одразу кілька, відповідно, ми отримуємо різні класифікаційні моделі [14, с. 200–209].

Більшість науковців вважає, що державна служба поділяється тільки на цивільну і мілітаризовану [15, с. 142]. В.Л. Коваленко пропонує застосувати принцип поділу всієї державної служби на два основні типи (цивільну службу і мілітаризовану службу) і третій додатковий тип – спеціалізовану службу. Своєю чергою, типи державної служби він поділяє на види [16, с. 395]. Ми не поділяємо цю точку зору. На наш погляд, термін «типи» не відповідає критерію класифікації. Варто говорити не про «типи», а про «види», тому що види органів публічної влади як суб'єктів службових правовідносин об'єднуються в один ряд за спільними ознаками.

Своєю чергою, О.Д. Лазор поділяє службу на публічну (діяльність регулюється публічним правом, зокрема нормами законів «Про державну службу», «Про службу в органах місцевого самоврядування») і цивільну (діяльність регулюється нормами приватного (трудоного) права). Публічна служба, своєю чергою, поділяється на мілітаризовану і загальнофункціональну. Загальнофункціональна державна служба включає в себе спеціалізовану й адміністративну (служба в Адміністрації Президента України, Секретаріаті ВРУ, Секретаріаті Кабміну, місцевих державних адміністраціях) [17, с. 38].

Отже, зазначені науковці, вирішуючи питання про видову класифікацію органів публічної служби, здебільшого доходять загальної висновку про такі її види: цивільна і мілітаризована; цивільна; спеціалізована та мілітаризована. Основними критеріями, за якими науковці класифікували ці види публічної служби, були специфічність виконуваних завдань (особливості реалізації функцій державної служби) та різні підходи щодо їх правового регулювання. Ми підтримуємо загальною таку видову класифікацію, однак вона потребує уточнення та доповнення.

Не викликає суперечок позиція вітчизняних науковців стосовно виділення зі складу публічної служби мілітаризованої. Критеріями її виділення є ознаки, які відрізняють її від цивільної служби. Крім того, ми пропонуємо розглядати мілітаризовані формування як спеціальні суб'єкти органів публічної влади і службових правовідносин зокрема. Такими підставами об'єднання їх в одну групу, вид «мілітаризованих формувань» як спеціальних суб'єктів є наявність спільних ознак, не притаманних загальним (цивільним) суб'єктам органів публічної влади. У тлумачному словнику термін «мілітаризація» означає «перенесення форм і методів воєнної організації в галузь цивільних відносин» [5, с. 675].

На наш погляд, варто говорити не про державну службу, а про публічну службу, яка є єдиною за своєю природою, разом із тим охоплює

цілу низку видів і підвидів державної служби. Ми підтримуємо думку Р.Г. Ботвінова [4, с. 57], що, визначаючи місце кожного з видів служби в системі публічної служби, варто виходити з концептуального положення, за яким публічна служба, як і публічна влада, єдина за своєю правовою природою і розрізняється тільки за вирішуваними завданнями. Тому поділ публічної служби на види відбувається залежно від різних напрямів діяльності держави. Використовуючи логіку взаємозв'язку і супідрядності категорій «загальне – особливе – спеціальне», запропоновано такий підхід: загальне – публічна служба, поділяється за призначенням на звичайну і особливу, в якій виокремлюється спеціалізована, військова та суддівська служба. У зв'язку з цим актуальним видається прослідкувати взаємозв'язки, виділити загальне та специфічне у проходженні публічної служби особливого призначення [4, с. 179]. Ми підтримуємо класифікацію публічної служби, запропоновану Р.Г. Ботвіновим, із певними доповненнями та уточненнями. На нашу думку, автором не зовсім вдало застосовані такі поняття класифікації за призначенням, як «звичайний» і «особливий». Звичайний, який нічим не вирізняється, не має якихось специфічних, визначних особливостей, якостей [5, с. 446]. Однак службові правовідносини публічної служби не зовсім укладаються в поняття «звичайний», оскільки службові правовідносини посадових осіб публічних органів відрізняються від інших працівників (обслуговуючий персонал), зокрема: обіймають штатну посаду в органі публічної влади; виконують завдання і функції держави; отримують зарплату з державного бюджету; мають особливий правовий статус; їх службові відносини регулюються спеціальним законодавством (законами України «Про державну службу», «Про службу в органах місцевого самоврядування») та інші. Не зовсім проглядається критерій, за яким автор визначає органи публічної влади (суб'єкти службових правовідносин), зараховуючи їх до «особливих». Особливий характерний лише для певного предмета, явища та ін., він своєрідний, специфічний

[5, с. 544]. Отже, постановка в один логічний ряд за своєрідними специфічними особливостями військової служби, суддівської служби є не зовсім точною, не відповідає критерію особливого. Особливості цих суб'єктів різняться за усіма параметрами: правовим регулюванням; цілями і задачами, особливим порядком вступу і проходження служби; правовим статусом тощо. З метою виділення мілітаризованої служби, суддівської служби, на наш погляд, варто застосувати термін «спеціальні суб'єкти» у загальній структурі класифікації.

Висновки. На підставі аналізу наукових праць ми пропонуємо класифікацію публічної служби за формою її діяльності (органи законодавчої влади, органи виконавчої влади, органи судової влади), за специфікою (особливістю) компетенції публічної служби (політична служба, цивільна служба, спеціалізована та мілітаризована служба).

Слід зауважити, що службові правовідносини в діяльності органів публічної служби мають спільні загальні ознаки, які характеризують публічну службу як єдине ціле. Отже, загальні ознаки публічної служби характерні для усіх її суб'єктів. Аналіз нормативно-правової бази та наукових джерел дає підстави виокремлювати зі складу публічної служби її

підвид – мілітаризовану службу. Однак в окремих суб'єктів публічної служби, наприклад, таких, як мілітаризовані формування, є свої особливі ознаки, притаманні тільки їм. Мілітаризована служба представлена системою службовців органів, які забезпечують суверенітет і територіальну цілісність держави, захист життя і здоров'я людей, безпеку, порядок управління, гарантування основних прав громадян. Вона включає військову службу, службу в органах поліції, кримінально-виконавчих структурах [18, с. 215]. Ми підтримуємо таку класифікацію з певним доповненням. Мілітаризована служба має такі особливості службових правовідносин, які не характерні для інших видів і типів публічної служби (особливий порядок вступу; підвищені вимоги до стану здоров'я, правового порядку носіння і застосування вогнепальної зброї; супровід цієї діяльності постійним ризиком для життя і здоров'я, як для себе, так і для близьких осіб; особливий характер служби в поліції, а саме: служба у святкові та вихідні дні; служба позмінно; служба з нерівномірним графіком; служба в нічний час; сувора регламентація служби дисциплінарними статутами, положеннями та домінування у службових правовідносинах принципів єдиноначальності, безперервності служби, конспірації тощо).

Анотація

Стаття присвячена розгляду наукових підходів до визначення критеріїв класифікації суб'єктів службових правовідносин у сфері національної безпеки України. Визначено особливості їх класифікації, з огляду на наявні види публічної служби, з'ясовано їх відмінності. Обґрунтовано законодавче врегулювання суб'єктів службових правовідносин у сфері національної безпеки України в умовах суспільних реформ.

Ключові слова: службові правовідносини, органи державної влади, публічна служба, класифікація, національна безпека.

Аннотация

Статья посвящена рассмотрению научных подходов к определению критериев классификации субъектов служебных правоотношений в сфере национальной безопасности Украины. Определены особенности их классификации, опираясь на существующие сегодня виды публичной службы, выяснены их различия. Обосновано законодательное урегулирование субъектов служебных правоотношений в сфере национальной безопасности Украины в условиях общественных реформ.

Ключевые слова: служебные правоотношения, органы государственной власти, публичная служба, классификация, национальная безопасность.

Stolbovyi V.M. Classification of subjects of official legal relations in the sphere of national security of Ukraine

Summary

The article is devoted to the consideration of scientific approaches to the definition of criteria for the classification of subjects of service relations in the field of national security of Ukraine. The features of their classification are determined, based on the types of public service that exist today, and their differences have been clarified. The legislative regulation of the subjects of service relations in the field of national security of Ukraine in the context of social reforms is justified.

Key words: official relations, public authorities, public service, classification, national security.

Список використаних джерел:

1. Мосьондз С.О. Адміністративне право України у визначеннях та схемах : навч. посібник. Київ : Прецедент, 2006. 176 с.
2. Про Національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2469-19/page2>.
3. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 03.10.2017 р. № 2147-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 48. Ст. 436.
4. Ботвінов Р.Г. Розвиток публічної служби особливого призначення в Україні : дис. ... д-ра наук з держ. управ. : 25.00.03. Дніпропетровський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентові України. Дніпро, 2018. 502 с.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ–Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
6. Философский энциклопедический словарь. Москва : ИНФРА, 2003. 576 с.
7. Конєва С.О. Звільнення з публічної служби як захід запобігання корупції : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Запорізький національний університет. Запоріжжя, 2018. 201 с.
8. Цуркан М.І. Правове регулювання публічної служби в Україні. Особливості судового розгляду спорів : монографія. Харків : Право, 2010. 216 с.
9. Адміністративне право України. Академічний курс : підручник у двох томах: Том 1. Загальна частина / ред. колегія: В.Б. Авер'янов (голова). Київ : Видавництво «Юридична думка», 2004. 584 с.
10. Ботвінов Р.Г. Підходи до класифікації видів державної служби. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2016. Вип. 3 (30). С. 114–119.
11. Адміністративне право України : підручник / за ред. Ю.П. Битяка. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 544 с.
12. Ківалов С.В., Біла Л.Р. Адміністративне право України: навч.-метод. посібник. 2-е вид., перероб. і доп. Одеса : Юридична література, 2002. 312 с.
13. Пономаренко Г.О. Адміністративно-правові засади управління у сфері забезпечення внутрішньої безпеки держави : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2008. 467 с.
14. Письменний І., Липовська Н. Види державної служби: теоретична полеміка. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2015. Вип. 4 (27). С. 200–209.
15. Петришин А.В. Государственная служба. Историко-теоретические предпосылки, сравнительно правовой и логико понятийный анализ : монографія. Харьков : Факт, 1998. 168 с.
16. Виконавча влада і адміністративне право / за заг. ред. В.Б. Авер'янова. Київ : Видавничий Дім «Ін-Юре», 2002. 668 с.
17. Лазор О.Д., Лазор О.Я. Державна служба в Україні : навч. посібник. Вид. 3-тє і перероб. Київ : Дакор, 2009. 560 с.
18. Публічна служба: системна парадигма : кол. монографія / за заг. ред. С.М. Серьогіна. Дніпро : ДРІДУ НАДУ, 2017. 256 с.

Дрозд В.Р.

*студент III курсу господарсько-правового факультету
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого***ПРАВО НА ДОСТУП ДО ПРАВОСУДДЯ: ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НА ЕТАПІ ПОЧАТКУ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ**

Постановка проблеми. Системний аналіз підходів вітчизняних суддів, а також правових позицій Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ, або Суд) свідчить про можливість застосування широкого підходу до розуміння нормативного змісту права на доступ до правосуддя, оскільки демонструє, що дія цього права не обмежується винятково стадією судового розгляду, а поширюється на кримінальне провадження загалом. Зокрема, у справі «Ейрі проти Ірландії» від 9 жовтня 1979 р. ЄСПЛ розширив і більш детально конкретизував зміст права на доступ до правосуддя, вказуючи, що порушенням права на доступ до суду слід визнавати заборону або перешкоджання початку досудового розслідування, звернення до суду, надмірно високий розмір судового збору, неможливість отримання безплатної правової допомоги [1]. Дійсно, у вузькому сенсі право на доступ до правосуддя розглядається як змога людини безперешкодно звертатися до суду для захисту своїх прав, але у широкому – це не лише можливість судового розгляду цієї справи, а й доступ до здійснення усіх дій, що передують судовому розгляду справи та забезпечують його. Особливістю побудови системи кримінального процесу у вітчизняному законодавстві є те, що доступ до правосуддя не може бути реалізований без стадії досудового розслідування. Подання заяви, повідомлення про кримінальне правопорушення є формою реалізації права особи на доступ до правосуддя, а відмова слідчого, прокурора у внесенні відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі – ЄРДР) для початку досудового розслідування, по суті, обмежує це право.

У цьому контексті слід погодитися з думкою Л.М. Лобойка, що доступу до правосуддя перешкоджає не активна діяльність сторони обвинувачення зі з'ясування обставин кримінального правопорушення, про яке повідомлено, а, навпаки, бездіяльність слідчого, прокурора, яка полягає у невнесенні відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР після отримання заяви чи повідомлення про його вчинення [2, с. 55].

Огляд останніх досліджень та публікацій. Загалом питання доступу до правосуддя розглядалося такими науковцями, як І.Є. Марочкін, О.М. Овчаренко, О.Г. Шило, Н.М. Яковлев та інші. Дослідженню окремих проблемних аспектів початку досудового розслідування присвячено праці таких учених, як О.А. Вакулік, В.А. Журавель, П.М. Кубрак, Л.М. Лобойко, А.В. Лапкін, М.А. Погорецький та деяких інших.

Формулювання завдання дослідження. Зважаючи на вищевикладене, завдання цієї статті полягає в тому, щоб на підставі аналізу норм кримінального процесуального законодавства, а також правозастосовних позицій судів різних рівнів визначити власне бачення моделі дій професійних учасників на етапі початку досудового розслідування та сформулювати рекомендації, спрямовані на вдосконалення наявної правозастосовної практики.

Виклад основного матеріалу. Відштовхуючись від того, що кримінальна процесуальна діяльність має системний характер, оскільки здійснюється поступово та поетапно на різних стадіях, О.Г. Шило влучно зазначає, що особливості провадження усіх процесів, специфіка завдань кожної зі стадій, безумовно, сут-

тево впливають на порядок реалізації права на судовий захист загалом [3, с. 154, 155]. Водночас у сфері кримінального провадження *безпосереднього* (курсив автора) звернення до суду осіб, зацікавлених в отриманні судового захисту, не відбувається. У світлі вказаного варто погодитися з такою позицією: хоча в системі кримінального процесу досудове розслідування є однією із восьми виокремлених дослідниками стадій, воно створює необхідні передумови для решти стадій кримінального провадження, які є судовими, тобто, по суті, досудове розслідування, передуючи судовому провадженню в першій інстанції, покликане забезпечити його успішне проведення. Це, за твердженням А.В. Лапкіна, зумовлює особливу специфіку доступності правосуддя у кримінальних справах, яка виявляється, зокрема, у тому, що забезпечення доступу особи до суду у кримінальному провадженні залежить не тільки і не стільки від суду, скільки від слідчого, прокурора [4, с. 369, 370].

Аналіз змісту ч. 1 ст. 214 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК) свідчить про те, що зазначеною нормою встановлено імперативну вимогу до слідчого, прокурора невідкладно, але не пізніше 24 годин після подання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення ним із будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, внести відповідні відомості до ЄРДР, розпочати розслідування та через 24 години з моменту внесення таких відомостей надати заявнику витяг з ЄРДР [5].

Узагальнення даних, розміщених в Єдиному державному реєстрі судових рішень (далі – ЄДРСР), демонструє факт, що практика невнесення відомостей до ЄРДР органами досудового розслідування чи прокуратурою є доволі поширеною. Виходячи зі змісту ухвал слідчих суддів, зазвичай слідчі та прокурори «виправдовують» себе тим, що заява чи повідомлення про вчинення криміналь-

ного правопорушення не містили відомостей, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, а лише припущення про наявність ознак кримінального правопорушення. Слідчі судді водночас відмовляли скаргнику у задоволенні скарги, обґрунтовуючи це посиланням на п. 2 глави 1 Розділу II Положення про порядок ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань, затвердженого Наказом Генеральної прокуратури України від 06.04.2016 р. № 139 [6] (далі – Положення про ЄРДР).

З метою ілюстрування зазначеного вище наведемо ухвалу Вінницького міського суду Вінницької області від 08.12.2017 р. [7]. Так, відповідно до змісту мотивувальної та резолютивної частин цієї ухвали особі було відмовлено у задоволенні скарги, зважаючи на те, що відповідно до п. 2 глави 1 Розділу II Положення про порядок ведення ЄРДР, відомості про кримінальне правопорушення, викладені у заяві, повідомленні чи виявлені з іншого джерела мають відповідати вимогам п. 4 ч. 5 ст. 214 КПК, зокрема мати короткий виклад обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення. Тобто слідчий суддя дійшов висновку, що в заяві особи від 20.11.2017 р. були відсутні відомості, які можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, при цьому висловлені лише припущення заявника про наявність ознак кримінального правопорушення, які не підкріплені достатніми доказами.

У світлі викладеного вважаємо за доцільне викласти власну позицію стосовно піднятої проблеми. Аргументи на підтвердження дискусійності та неоднозначності такого підходу можуть бути систематизовані таким чином:

- по-перше, КПК не містить вимог до заяв, повідомлень про вчинення правопорушення, на основі яких вносяться відомості до ЄРДР. Водночас Положення про ЄРДР конкретизує, який саме пункт ч. 5 ст. 214 КПК має бути наявний у заяві чи повідомленні про кримінальне правопорушення – п. 4 ч. 5 ст. 214 КПК;

- по-друге, враховуючи аналіз змісту п. 4 ч. 5 ст. 214 КПК, зазначимо, що цим приписом не вимагається від заяв чи повідомлень, аби вони містили достовірні, точні ознаки певного кримінального правопорушення, а лише є вказівка на те, що взагалі мають бути відомості, які можуть про це свідчити. Тобто законодавство містить лише одну вимогу щодо заяви чи повідомлення – це наявність обставин, що можуть свідчити про кримінальне правопорушення. У процесі подання заяви чи повідомлення особа викладає певні обставини, які за її «*суб'єктивною оцінкою*» (курсив – Д.В.), містять певний склад кримінального правопорушення, тим самим дотримуючись вимог законодавства;

- по-третє, ч. 1 ст. 214 КПК встановлюється обов'язок слідчого, прокурора внести відповідні відомості до ЄРДР. Водночас, якщо слідчий чи прокурор відмовляє у внесенні відомостей у ЄРДР через відсутність обставин, що можуть свідчити про вчинення правопорушення, хоча особа «*суб'єктивно*» вважає, що такі обставини існують, такі дії слідчого, прокурора є неправомірними, зважаючи на таке: (1) на етапі внесення відомостей до ЄРДР від слідчого, прокурора не вимагається здійснювати перевірку та оцінку тих обставин, що викладені у заяві чи повідомленні, а лише є «технічний», процедурний обов'язок внести такі відомості до ЄРДР. На підтвердження такого підходу можна навести аргументи одного з розробників КПК Л.М. Лобойка з приводу того, що реєстрація відомостей відбувається не внаслідок підбиття підсумків кримінальної процесуальної діяльності (вона на цей момент ще не розпочалася), а з метою розпочати таку діяльність у формі досудового слідства чи дізнання» [2. с. 54]; (2) такою відмовою слідчий, прокурор порушують засаду законності, що закріплена у ст. 9 КПК, відповідно до нормативного змісту якої під час кримінального провадження суд, слідчий суддя, прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий, інші службові особи органів державної влади зобов'язані неухильно додер-

жуватися вимог Конституції України, КПК, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, вимог інших актів законодавства.

Розглядаючи порушену нами проблематику, проілюструємо її деякими цікавими прикладами з правозастосовної практики. Так, згідно з ухвалою Заводського районного суду м. Миколаєва від 12.02.2019 р. у справі № 487/889/19[8], до суду надійшла скарга на бездіяльність службових осіб територіального управління Державного бюро розслідувань, розташованого у м. Миколаєві, яка полягає у невнесенні відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР, на підставі повідомлення від 01.02.2019 р. про кримінальне правопорушення. Листом від 01.02.2019 р. заявнику повідомлено про те, що заява не містить об'єктивних обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінальних правопорушень, досудове розслідування яких здійснюється слідчими органів Державного бюро розслідувань, а тому не може вважатися такою, що підлягає внесенню до ЄРДР. Водночас слідчий суддя, посилаючись на висновок Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України щодо питання про початок кримінального провадження стосовно суддів, яке пов'язане зі здійсненням ними судочинства від 01.07.2013 р., зазначив, що положення ст. 214 КПК перебувають у взаємозв'язку з ч. 1 ст. 2 Кримінального кодексу України, згідно з якою підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбаченого КПК, і саме тому фактичні дані, які вказують на ознаки складу злочину, мають бути критерієм внесення його до ЄРДР. Зважаючи на це, слідчий суддя відмовив у задоволенні скарги на бездіяльність слідчого [8]. Коментуючи вказане рішення, зазначимо, що, на нашу думку, воно містить певні суперечності з урахуванням наведеного нижче.

Застосування висновку Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду

України щодо питання про початок кримінального провадження стосовно суддів, яке пов'язане зі здійсненням ними судочинства від 01.07.2013 р. [9], в якому як критерій внесення відомостей до ЄРДР було визначено наявність фактичних даних про кримінальне правопорушення, не відповідає змісту ст. 2 КПК, де завданням кримінального провадження визначено захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорону прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження в поєднанні зі ст. 214, яка не містить критерій щодо внесення відомостей до ЄРДР, проте це конкретизовано в Положенні про порядок ведення ЄРДР, про що йшлося вище. Таким чином, системний аналіз загальних положень КПК та ст. 214 свідчить про те, що ідеєю законодавця було автоматизувати та спростити процес подання і реєстрації заяв, повідомлень про кримінальне правопорушення та внесення відомостей до ЄРДР задля забезпечення унеможливлення приховування таких заяв та повідомлень про злочини і гарантування швидкого, повного та неупередженого розслідування. Тому, на нашу думку, наявність такого критерію суперечить загальній концепції та конкретним нормам КПК. До того ж ми підтримуємо позицію, висловлену М.А. Погорецьким із приводу необґрунтованості думок тих авторів, які вважають, що для початку досудового розслідування заява чи повідомлення про кримінальне правопорушення мають містити дані про такі елементи складу злочину, як об'єкт і об'єктивна сторона, оскільки на цей момент кримінального процесу жоден із цих елементів складу злочину, як і будь-який інший (суб'єкт, суб'єктивна сторона), може бути ще з об'єктивних причин достовірно невідомим, хоча заява чи повідомлення можуть містити дані про ознаки злочину, тобто обставини, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення (ч. 1 ст. 214 КПК України)» [10, с. 99].

У контексті наведеного вище додатково зазначимо, що «процесуальним фільтром», який би забезпечував «відсіювання» тих заяв чи повідомлень, де відсутні ознаки кримінального правопорушення, на нашу думку, є не перевірка інформації на етапі початку досудового розслідування протягом 24 годин, а закріплена у кримінальному процесуальному законодавстві можливість закриття кримінального провадження за п. 1-2 ч. 1 ст. 284 КПК.

Водночас видається правильною та судовою практика, в якій підтримується ідея, що на етапі прийняття, реєстрації заяв чи повідомлень про вчинення кримінального правопорушення та внесення відомостей до ЄРДР від слідчого, прокурора не вимагається здійснення оцінки викладених обставин у заяві чи повідомленні про вчинення кримінального правопорушення, а ці суб'єкти мають лише виконати обов'язок, передбачений у ч. 1 ст. 214 КПК. Саме такий підхід, на нашу думку, відповідає ідеї законодавця, а також сприяє виконанню завдань кримінального провадження. Тобто, як зазначає Л.М. Лобойко, досудове розслідування дійсно розпочинається в автоматичному (автодинамічному) порядку. Але початок усіх процесуальних дій, якими можуть бути обмежені конституційні права громадян, у такому режимі є неприпустимим [2, с. 54].

Для прикладу, наведемо ухвалу слідчого судді Печерського районного суду м. Києва від 20.03.2017 р. у справі № 757/10980/17-к [11]. Зокрема, відповідно до мотивувальної частини ухвали, Національна асоціація адвокатів України подала скаргу на бездіяльність Генеральної прокуратури України з приводу невнесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР після отримання заяви про кримінальне правопорушення. З цього приводу суд зазначив, що відповідно до правової позиції, викладеної в п.п. 1.1 Узагальнень «Про практику розгляду скарг на рішення, дії чи бездіяльність органів досудового розслідування чи прокурора під час досудового розслідування», затверджених на

засіданні Зборів суддів ВССУ 23.12.2016 р., визначений ч. 1 ст. 214 КПК України обов'язок слідчого або прокурора не вимагає оцінки цими суб'єктами такої заяви (повідомлення) на предмет наявності ознак складу злочину для того, щоб вчинити процесуальну дію, яка полягає у внесенні відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР. Такі вимоги не передбачають здійснення оцінки обґрунтованості заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення, а передбачають лише обов'язок уповноважених органів здійснити фіксацію наданих особою відомостей про кримінальне правопорушення, які вона надає усвідомлено задля реалізації відповідними органами завдань кримінального провадження.

Висновки. Звісно, завжди є ризик надмірного навантаження на органи досудового розслідування чи прокуратуру, оскільки, на жаль, неможливо запропонувати чіткий і однозначний алгоритм дій слідчого або прокурора, коли, наприклад, настирливий активіст майже щодня повідомляє про факти корупції в державних органах чи установах або людина похилого віку зі стабільною пері-

одичністю бачить труп на подвір'ї сусіда. Однак з огляду на підвищену суспільну небезпечність кримінальних правопорушень та важливість тих суспільних відносин, на які такі діяння посягають (життя та здоров'я особи, національна безпека тощо), а також на необхідність виконання завдань кримінального провадження, не претендуючи на абсолютну правильність та об'єктивність, зазначимо, що заяви чи повідомлення мають бути прийняті та зареєстровані незалежно від наявності в них фактичних даних, що доказують вчинення кримінального правопорушення. Водночас гарантією того, що особи не будуть зловживати своїми правами, свідомо повідомляючи слідчого, прокурора про подію кримінального правопорушення, якої насправді не було, є попередження таких осіб під розпис про кримінальну відповідальність за завідомо неправдиве повідомлення про вчинення злочину, передбачену ст. 383 Кримінального кодексу України, що закріплено в абз. 2 п. 6 розд. II Інструкції про порядок ведення єдиного обліку заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події [12].

Анотація

У статті досліджено проблемні питання забезпечення права на доступ до правосуддя на початку досудового розслідування шляхом здійснення аналізу положень Кримінального процесуального кодексу, судової практики та літературних джерел, а також запропоновано власне бачення щодо їх вирішення.

Ключові слова: внесення відомостей до ЄРДР, право на доступ до правосуддя, початок досудового розслідування, Положення про ЄРДР, досудове розслідування.

Аннотация

В статье исследованы проблемные вопросы обеспечения права на доступ к правосудию в начале досудебного расследования путем осуществления анализа положений Уголовного процессуального кодекса, судебной практики и литературных источников, а также предложено собственное видение их решения.

Ключевые слова: внесение сведений в ЕРДР, право на доступ к правосудию, начало досудебного расследования, Положение о ЕРДР, досудебное расследование.

Drozd V.R. The right to access to courts: problem questions on the stage of the beginning of pre-trial investigation

Summary

The article deals with the problematic issues of ensuring the right to access to courts at the beginning of the pre-trial investigation by analyzing the provisions of the Criminal Procedure Code, judicial practices and literary sources, as well as offering the own vision of solution.

Key words: submission of information to ERDR, right to access to courts, beginning of a pre-trial investigation, Regulations for ERDS, pre-trial investigation.

Список використаних джерел:

1. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Ейрі проти Ірландії» від 9 жовтня 1979 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_332?find=1&text=%EA%F0%E8%EC%B3%ED%E0%EB#w11 (дата звернення: 22.03.2019)
2. Лобойко Л.М. Щодо потреби правової регламентації права на оскарження початку досудового розслідування. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 2. С. 50–56.
3. Шило О.Г. Теоретико-прикладні основи реалізації конституційного права людини і громадянина на судовий захист у досудовому провадженні в кримінальному процесу України. Харків : Право, 2011. 472 с.
4. Лапкін А.В. Роль прокурора у забезпеченні доступу особи до правосуддя у кримінальному провадженні. *Антропосоціокультурна природа права* : матеріали наук. конф., Чернівці, 25–27 трав. 2016 р. Чернівц. нац. ун-т. Чернівці, 2016. С. 369–377.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України: станом на 11.01.2019 р. / Верховна Рада України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 19.03.2019).
6. Положення про порядок ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань : затв. Наказом Генеральної прокуратури України від 06.04.2016 р. № 139. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0680-16> (дата звернення: 19.03.2019).
7. Ухвала Вінницького міського суду Вінницької області від 8 грудня 2017 р., судова справа № 127/25962/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/71043341> (дата звернення: 20.03.2019).
8. Ухвала Заводського районного суду м. Миколаєва від 12 лютого 2019 р., судова справа № 487/889/19. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/79850826> (дата звернення: 20.03.2019).
9. Висновок Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України щодо питання про початок кримінального провадження стосовно суддів, яке пов'язане зі здійсненням ними судочинства від 01.07.2013 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0009700-13> (дата звернення: 20.03.2019).
10. Погорецький М.А. Початок досудового розслідування: окремі проблемні питання. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 1. С. 93–103.
11. Ухвала Печерського районного суду м. Києва від 20 березня 2017 р., судова справа № 757/10980/17-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/65391633> (дата звернення: 22.03.2019).
12. Інструкція про порядок ведення єдиного обліку заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події : затв. Наказом Міністерства внутрішніх справ України від 06.11.2015 р. № 1377. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1498-15> (дата звернення: 24.03.2019).

УДК 343.983(477)

Євдокіменко С.В.

д.ю.н.,

*доцент кафедри фінансів, обліку і аудиту
Харківський економіко-правовий університет*

ВИКОРИСТАННЯ ОЦІНКИ МАЙНА ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ СУДОВО-ЕКОНОМІЧНИХ ЕКСПЕРТИЗ

Постановка проблеми. Згідно з дослідженнями у сфері економіко-правових питань необхідність у судово-економічній експертизі виникає під час судового розгляду господарських спорів у галузі фінансів і підприємницької діяльності, під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності. Так, у монографії С.В. Євдокіменко вказано, що в процесі проведення експертиз цього виду аналізується виробнича та фінансово-господарська діяльність підприємств, установ і організацій, що допустили збитки, втрати, привласнення цінностей, порушення фінансової, платіжної та бюджетної дисципліни, безгосподарність, і визначається матеріальна відповідальність за заподіяну шкоду [1, с. 97]. В якості підтвердження цього висновку наведені посилання на роботи Л.В. Дікань, П.В. Наподовської, С.Г. Чаадаєва [2–4].

Серед завдань, що вирішує судово-економічна експертиза, не останнє місце займає питання встановлення матеріальної шкоди (завданого збитку). Прикладом цього підходу може бути перелік конкретних завдань, що вирішує судово-економічна експертиза, до яких можна віднести такі:

– виявлення та підтвердження розміру матеріальної шкоди, заподіяної посадовими та матеріально-відповідальними особами з корисливою метою;

– виявлення недоліків в організації бухгалтерського обліку, звітності і контролю фінансово-господарської діяльності підприємства, що сприяли утворенню матеріальної шкоди;

– установлення фактів фіктивного банкрутства, а також випадків приховування банкрутства, перевірка відповідності господарських операцій чинному законодавству;

– виявлення причин здійснення економічних злочинів і правопорушень та розроблення пропозицій, спрямованих на їх запобігання в майбутньому [1, с. 74; 2, с. 233; 5; 6; 7].

Формулювання завдання дослідження. Мета – визначити умови оцінки вартості майна, яке у зв'язку з проведенням судово-економічної експертизи виступає в якості об'єкта майнової шкоди, для встановлення вартості об'єкта, на підставі якого визначаються реальні збитки за обставинами правопорушень.

Виклад основного матеріалу. Використання оцінки майна у відношенні об'єктів, що перевіряються на умовах судово-економічної експертизи, з нашої точки зору, дозволяє визначити ступінь збитків від протиправних дій.

При цьому можливість оцінки передбачається по відношенню до майна, до якого, за Т.В. Калінеску (з співавторами), відноситься:

1) майно (згідно з Наказом Державного митного комітету України «Про Тимчасове положення про порядок пропуску товарів, майна та транспортних засобів» № 7 (від 30.12.91 м. Київ) – будь-які переміщувані через митний кордон України предмети, продукція, в тому числі продукція, на яку поширюються права інтелектуальної власності, послуги, роботи, що належать суб'єктам зовнішньоекономічної діяльності і не призначені для купівлі-продажу або обміну (сплатної передачі);

2) майно (згідно з Наказом Державного комітету України по земельних ресурсах, Міністерства фінансів України, Міністерства економіки України «Про затвердження Порядку виконання земельнокадастрових робіт та надання послуг на платній основі державними органами земельних ресурсів» від 15 червня 2001 року № 97/298/124) – матеріальні цінності, які відповідно до чинного законодавства віднесені до основних засобів (фондів);

3) майно (згідно з Наказом Фонду Державного майна України «Про затвердження Положення про порядок списання державного майна (Положення, п. 3)» 28.11.2005 № 3045) – активи (оборотні та необоротні), які підприємство використовує у виробництві в процесі господарської діяльності, вартість яких відображається в балансі підприємства;

4) майно (згідно із Законом України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні» від 12.07.2007 р. № 2658 – III з доп. та змінами) – матеріальні активи, які відповідно до чинного законодавства віднесені до основних засобів (фондів);

5) майно (згідно з Наказом Міністерства транспорту та зв'язку України «Про затвердження Інструкції про проведення контрольних заходів фінансово-господарської діяльності підгалузей, об'єднань, підприємств, установ та організацій системи Міністерства транспорту та зв'язку України (Інструкція, п. 2.29)» 09.06.2005 № 290) – речі матеріального світу, яким притаманні специфічні ознаки фізичного, економічного та юридичного характеру, вони можуть бути вилучені з володіння законного власника або пошкоджені чи знищені;

6) майно (згідно з Національним стандартом № 1 «Загальні засади оцінки майна і майнових прав», Постанова Кабінету Міністрів України від 10.09.2003 р. № 1440 з доп. та змінами) – матеріальні активи, які відповідно до нормативноправових актів віднесені до основних фондів (засобів), та об'єкти неза-

вершеного будівництва (незавершені капітальні інвестиції в необоротні матеріальні активи);

7) майно (Міністерство транспорту та зв'язку України «Про затвердження Інструкції про проведення контрольних заходів фінансово-господарської діяльності підгалузей, об'єднань, підприємств, установ та організацій системи Міністерства транспорту та зв'язку України» (Інструкція, розд. 2) 28.03.2006 № 275) – сукупність речей та інших цінностей (включаючи нематеріальні активи), які мають вартісне визначення, виробляються чи використовуються в діяльності суб'єктів господарювання та відображаються в їх балансі або враховуються в інших передбачених законом формах обліку майна цих суб'єктів;

8) майно (згідно з Методикою експертної грошової оцінки земельних ділянок, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 11 жовтня 2002 року № 1531) – матеріальні активи, які відповідно до нормативноправових актів віднесені до основних засобів;

9) майно (згідно з Наказом Головного контрольно-ревізійного управління України «Про затвердження Методики (Методика проведення органами державної контрольно-ревізійної служби державного фінансового аудиту діяльності суб'єктів господарювання, п. 1.2)» 09.10.2007 № 232) – сукупність речей та інших цінностей (включаючи кошти та нематеріальні активи), які мають вартісне визначення, виробляються чи використовуються в діяльності суб'єктів господарювання та відображаються в їх балансі або враховуються в інших, передбачених законом формах обліку майна цих суб'єктів;

10) майно (згідно з Наказом «Порядку грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення та населених пунктів», затвердженого наказом Держкомзему України, Держкоммістобудування України, Мінсільгоспроду України та Української академії аграрних наук від 27 листопада 1995 року

№ 76/230/325/150) – будь-які активи, матеріальні чи нематеріальні, рухомі чи нерухомі, виражені в речах чи у правах, а також юридичні документи або акти, які підтверджують право на такі активи або інтерес до них;

11) Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності (ст. 2) 15 листопада 2000 року: «Майно» включає майно будь-якого виду, незалежно від того, матеріальне воно чи виражене у правах, рухоме чи нерухоме, та правові документи або документи, які підтверджують право на таке майно або частку в ньому – Конвенція Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму (ст. 1) м. Варшава, 16 травня 2005 року [8, с. 8–10].

С.Л. Скринько (з співавторами) в якості майна, яке може оцінюватися, визначає об'єкти в матеріальній формі, в тому числі: земельні ділянки, будівлі та споруди (включаючи їх невід'ємні частини), машини, обладнання, транспортні засоби та ін.; паї, цінні папери; нематеріальні активи, в тому числі об'єкти права інтелектуальної власності; цілісні майнові комплекси всіх форм власності [9, с. 10].

Серед причин здійснення оцінки майна в економічній літературі вказується необхідність вирішення таких актуальних проблем:

1) примусове відчуження майна за рішенням суду, проблеми земельної реформи, податкової застави, вирішення майнових суперечок, об'єктивне рішення яких багато в чому визначається об'єктивністю оцінки вартості [9, с. 8];

2) визначення деяких видів та складових частин майна для цілей оподаткування згідно зі спеціальним податковим законодавством України [8, с. 6];

3) зміна форми власності в разі приватизації державних підприємств [1, с. 170];

4) відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди, тобто: 1) втрат, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або

пошкодженням речі, а також витрат, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права (*реальні збитки*); 2) доходів, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушено (*унуцена вигода*)» (ст. 22 Цивільного кодексу України) [10];

5) майнове страхування від ризиків можливих втрат стосовно Закону України «Про страхування» (2001 р.).

Т.В. Калінеску (із співавторами) згідно із Законом України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні» вказує, що проведення оцінки майна є обов'язковим у випадках:

1) створення підприємств (господарських товариств) на базі державного майна або майна, що знаходиться в комунальній власності;

2) реорганізації, банкрутства, ліквідації державних, комунальних підприємств та підприємств (господарських товариств) із державною часткою майна (часткою комунального майна);

3) виділення або визначення частки майна у спільному майні, в якому є державна частка (частка комунального майна);

4) визначення вартості внесків учасників та засновників господарського товариства, якщо до зазначеного товариства вноситься майно господарських товариств із державною часткою (часткою комунального майна), а також у разі виходу (виключення) учасника або засновника зі складу такого товариства;

5) приватизації та іншого відчуження у випадках, встановлених законом, оренди, обміну, страхування державного майна, майна, що є в комунальній власності, а також повернення цього майна на підставі рішення суду;

6) переоцінки основних фондів для цілей бухгалтерського обліку;

7) оподаткування майна згідно із законом;

8) визначення збитків або розміру відшкодування у випадках, встановлених законом;

9) в інших випадках за рішенням суду або у зв'язку з необхідністю захисту суспільних інтересів [8, с. 15].

В.Р. Кучеренко (із співавторами), розглядаючи процес оцінки майна, називає сім етапів:

1. Постановка завдання та укладення договору на оцінку об'єкта.
2. Попередній огляд та складання плану робіт.
3. Збір та оброблення даних.
4. Аналіз найбільш ефективного використання.
5. Застосування підходів до оцінки вартості майна.
6. Узгодження результатів оцінки.
7. Складання звіту про оцінку [11, с. 111].

Серед головних процедур оцінки майна, в рамках 4 етапа, передбачається аналіз найбільш ефективного використання майна. Обґрунтовуючи вибір варіанта найкращого використання об'єкта оцінки, необхідно обов'язково враховувати такі вимоги: таке використання повинно бути максимально ефективним з усіх законодавчо дозволених варіантів, фінансово обґрунтованим та можливим [11, с. 113]. Відповідно до 5 етапа В.Р. Кучеренко (із співавторами) передбачають визначення вартості об'єкта за традиційними підходами до оцінки: витратним, доходним та порівняльним. Оцінювач повинен використати (або обґрунтувати відмову від використання) такі три підходи: витратний, доходний та порівняльний, самостійно визначаючи конкретні методи в рамках кожного з підходів. Вибір підходів визначається метою оцінки конкретного об'єкта та видом вартості, що розраховується [11, с. 113]. За

результатами оцінки надається обґрунтований висновок оцінювача стосовно оціненої вартості нерухомості [12, с. 40].

Висновки. Перспективний підхід до подальшого розвитку системи оцінки в Україні, з нашої точки зору, висунутий у статті Єфремової Л.В. і Єфремова С.Л. «Проблеми вдосконалення методики та організації проведення оцінки майна». Так, пропонуються такі напрямки розвитку:

1) розвиток і вдосконалення законодавчо-правової та нормативно-довідкової бази ринку оцінних послуг;

2) розвиток і вдосконалення теорії, методології і практики процесу оцінки різного роду майна;

3) комплексна комп'ютеризація процесів оціночної діяльності на базі вдосконалення та розроблення економіко-математичних моделей і алгоритмів;

4) підготовка, перепідготовка та підвищення кваліфікації фахівців, розроблення та видання науково-методичної та навчальної літератури з оціночної діяльності;

5) систематизація та створення бази даних оціночної діяльності за родами майна;

6) організація науково-практичних семінарів, конференцій, нарад з актуальних проблем оціночної діяльності [13, с. 249].

При цьому підкреслюється, що створення єдиної інформаційної бази даних дозволить ефективно використовувати оціночну діяльність у всій країні і підвищити якість оцінних послуг [13, с. 251].

Анотація

Визначені умови оцінки вартості майна, яке у зв'язку з проведенням судово-економічної експертизи виступає в якості об'єкта майнової шкоди, для встановлення вартості об'єкта, на підставі якого визначаються реальні збитки за обставинами правопорушень.

У статті визначені умови оцінки вартості майна. Наголошено, що в якості майна, яке може оцінюватися, визначаються об'єкти в матеріальній формі, в тому числі земельні ділянки, будівлі та споруди (включаючи їх невід'ємні частини), машини, обладнання, транспортні засоби та ін.; паї, цінні папери; нематеріальні активи, в тому числі об'єкти права інтелектуальної власності; цілісні майнові комплекси всіх форм власності. Визначено, що використання оцінки майна у відношенні об'єктів, що перевіряються на умовах судово-економічної експертизи, дозволяє визначити ступінь збитків від протиправних дій. У зв'язку із цим проаналізовано перелік конкретних завдань, що

вирішує судово-економічна експертиза, до яких можна віднести такі, як: виявлення та підтвердження розміру матеріальної шкоди, заподіяної посадовими та матеріально-відповідальними особами з корисливою метою; виявлення недоліків в організації бухгалтерського обліку, звітності і контролю фінансово-господарської діяльності підприємства, що сприяли утворенню матеріальної шкоди; установлення фактів фіктивного банкрутства, а також випадків приховування банкрутства, перевірка відповідності господарських операцій чинному законодавству; виявлення причин здійснення економічних злочинів і правопорушень та розроблення пропозицій, спрямованих на їх запобігання в майбутньому. Визначені умови оцінки вартості майна, яке у зв'язку з проведенням судово-економічної експертизи виступає в якості об'єкта майнової шкоди, для встановлення вартості об'єкта, на підставі якого визначаються реальні збитки за обставинами правопорушень.

Ключові слова: судово-економічна експертиза, фінансово-господарська діяльність, державні органи, земельні ресурси.

Анотація

Определены условия оценки стоимости имущества, которое в связи с проведением судебно-экономической экспертизы выступает в качестве объекта имущественного ущерба, для установления стоимости объекта, на основании которого определяются реальные убытки по обстоятельствам правонарушений.

В статье определены условия оценки стоимости имущества. Отмечено, что в качестве имущества, которое может оцениваться, выступают объекты в материальной форме, в том числе земельные участки, здания и сооружения (включая их неотъемлемые части), машины, оборудование, транспортные средства и др.; паи, ценные бумаги; нематериальные активы, в том числе объекты права интеллектуальной собственности; целостные имущественные комплексы всех форм собственности. Определено, что использование оценки имущества в отношении объектов, проверяемых на условиях судебно-экономической экспертизы, позволяет определить степень ущерба от противоправных действий. В связи с этим проанализирован Перечень конкретных задач, которые решает судебно-экономическая экспертиза и к которым можно отнести: выявление и подтверждение размера материального ущерба, причиненного должностными и материально-ответственными лицами с корыстной целью; выявление недостатков в организации бухгалтерского учета, отчетности и контроля финансово-хозяйственной деятельности предприятия, которые способствовали образованию материального ущерба; установление фактов фиктивного банкротства, а также случаев сокрытия банкротства, проверка соответствия хозяйственных операций действующему законодательству; выявление причин экономических преступлений и правонарушений и разработка предложений, направленных на их предотвращение в будущем. Определены условия оценки стоимости имущества в связи с проведением судебно-экономической экспертизы, которое выступает в качестве объекта имущественного ущерба, для установления стоимости объекта, на основании которого определяются реальные убытки по обстоятельствам правонарушений.

Ключевые слова: судебно-экономическая экспертиза, финансово-хозяйственная деятельность, государственные органы, земельные ресурсы.

Yevdokimenko S.V. Use of assessment of property for joint-economic examination

Summary

The article defines the conditions for assessing the value of property. It has been pointed out that property, which can be evaluated, defines objects in material form, including land, buildings and structures (including their integral parts), machinery, equipment, vehicles, etc.; shares, securities; intangible assets, including objects of intellectual property rights; integral property complexes of all

forms of ownership. It is determined that the use of valuation of property in relation to objects subject to inspections on the terms of forensic economic expertise, allows you to determine the extent of damage from unlawful actions. In connection with this, the list of specific tasks solving forensic economic expertise, which can be attributed such as: identification and confirmation of the size of pecuniary damage caused by officials and materially responsible persons with mercenary purpose; detection of shortcomings in the organization of accounting, reporting and control of financial and economic activities of the enterprise, which contributed to the formation of material damage; establishment of facts of fictitious bankruptcy, as well as cases of concealment of bankruptcy, verification of conformity of economic transactions with current legislation; identifying the causes of the implementation of economic crimes and offenses and developing proposals aimed at their prevention in the future. The conditions for assessing the value of property, which, in connection with the conduct of forensic economic expertise, acts as an object of property damage, are determined for establishing the value of an object on the basis of which actual losses are calculated for the circumstances of the offenses.

Key words: forensic-economic expertise, financial and economic activity, state bodies, land resources.

Список використаних джерел:

1. Євдокіменко С.В. Теорія і практика судово-економічної експертизи : монографія. Харків : Панов, 2016. 540 с.
2. Дікань Л.В. Судово-економічна експертиза : навч. посіб. Харків : Вид ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2014. 432 с.
3. Нападівська П.В. Внутрішньо господарський контроль в ринковій економіці : монографія. Дніпропетровськ : *Наука і освіта*, 2000. 224 с.
4. Чаадаєв С.Г. Судебная (правовая) бухгалтерия : учебник. Москва : Проспект, 1999. 336 с.
5. Дікань Л.В. Фінансовий контроль: теорія та методологія : монографія. Харків : Вид. ХНЕУ, 2009. 92 с.
6. Камлик М.І. Судова бухгалтерія : підручник. Вид. 4-ге, доп. Та перероб. Київ : Атіка, 2003. 592 с.
7. Мумінова-Савіна Г.Г. Судово-бухгалтерська експертиза : навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисципліни. Київ : КНЕУ, 2004. 268 с.
8. Калінеску Т.В., Романовська Ю.А., Кирилов О.Д. Оцінювання майна : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2012. 312 с. ISBN 978-611-01-0305-3. URL : file:///C:/Users/D899~1/AppData/Local/Temp/Rar\$DIa0.278/Калінеску_підруч_Оцінювання_майна_2012.pdf.
9. Оценка имущества и имущественных прав / Ю.Р. Габар и др. ; под общ. ред. С.Л. Скрынько. Киев : ООО «УКЦ «Эксперт-Л», СПД Цудзинович, 2007. 746 с.
10. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2003. №№ 40-44. Ст. 356.
11. Оцінка та управління нерухомістю : навчальний посібник / В.Р. Кучеренко та ін. Одеса : Видавництво ТОВ «Лерадрук», 2013. 272 с. URL : file:///C:/Users/D899~1/AppData/Local/Temp/Rar\$DIa0.356/Балджи_навч_посіб_2013_Оцінка_та_управління_нерухомістю_нерухомі.pdf.
12. Оцінка бізнесу та нерухомості : навч. пос. / за заг. ред. проф. В.Р. Кучеренко; уклад. : Я.П. Квач, Н.В. Сментина, В.О. Улибіна, А.В. Андрейченко. 2-ге видання. Одеса : Асторопринт, 2013. 235 с. URL : file:///C:/Users/D899~1/AppData/Local/Temp/Rar\$DIa0.075/Кучеренко_підруч_2013_Оцінка_бізн_та_нерухомі.pdf.
13. Єфремова Л.В., Єфремов С.Л. Проблеми вдосконалення методики та організації проведення оцінки майна. *БІЗНЕСІНФОРМ*. № 1. 2013 С. 249–251. URL : file:///C:/Users/D899~1/AppData/Local/Temp/Rar\$DIa0.714/Стаття_2013_Єфремова_Проблеми_вдосконалення.pdf.

Самойленко О.А.

к.ю.н., доцент,

доцент кафедри криміналістики

Національний університет «Одеська юридична академія»

ДО ПИТАННЯ ОЦІНКИ СЛІДЧИМ МАТЕРІАЛІВ ПЕРВИННОЇ ПЕРЕВІРКИ ОПЕРАТИВНОЇ ІНФОРМАЦІЇ ПРО ЗЛОЧИН, ВЧИНЕНИЙ У КІБЕРПРОСТОРІ

Постановка проблеми. Використана задля досягнення злочинного результату обстановка кіберпростору призводить до вчинення злочинів у різних сферах суспільних відносин: від національної безпеки до відносин власності. У кожному другому злочині кіберпростір є середовищем, що містить ознаки вчинення кримінального правопорушення. Інформаційна природа слідів вчинення таких злочинів зумовлює складності слідчого у питанні відкриття кримінального провадження, якщо джерелом обставин, що можуть свідчити про вчинені кримінальні правопорушення, виступають матеріали первинної перевірки оперативної інформації про вчинення такого злочину. Спеціалізація слідчих щодо розслідування злочинів цієї категорії регламентована лише на рівні ГСУ Національної поліції України, в регіонах слідчі не володіють достатнім обсягом знань для оцінки матеріалів перевірки інформації про вчинення злочинів у кіберпросторі.

Огляд останніх досліджень і публікацій. Оперативна інформація традиційно розуміється як фактичні дані, отримані оперативним підрозділом внаслідок здійснення гласних і негласних пошукових, розвідувальних і контррозвідувальних заходів, на основі яких вирішується завдання оперативно-розшукової діяльності [1, с. 509]. М.А. Погорецький та А.С. Кумичко наголошують на тому, що під час здійснення заходів оперативного пошуку оперативні працівники мають докласти зусиль для отримання саме фактичних даних про кримінальні правопорушення, а

не оперативну інформацію, що має імовірний характер, оскільки лише фактичні дані можуть бути використані у кримінальному процесуальному доказуванні, набути статусу процесуального доказу у спосіб та у формі, що визначені кримінальним процесуальним законом для кожного виду доказів [2, с. 60]. По суті, фактичні дані, отримані під час оперативно-розшукової діяльності, повинні мати значення доказу в кримінальному провадженні. Це особливо важливо розуміти в контексті конкретизації напрямів діяльності слідчого на початковому етапі розслідування, визначення засобів збирання цифрових (електронних) доказів.

Окремі питання відкриття кримінального провадження в результаті здійснення первинної перевірки інформації про комп'ютерний злочин були предметом уваги в роботах П.Д. Біленчука, М.В. Гуцалюка, М.Ю. Літвінова, С.М. Рогозіна, К.В. Тітуніної, Д.М. Цехана, В.С. Цимбалюка, І.Ф. Харабєрюша, В.П. Шеломенцева та інших науковців. Водночас проблематика відкриття кримінального провадження щодо традиційних злочинів, вчинених у кіберпросторі, набуває своєї актуальності.

Формулювання завдання дослідження. Метою статті є визначення особливостей оцінки слідчим матеріалів первинної перевірки інформації про злочин, вчинений у кіберпросторі, задля відкриття кримінального провадження.

Виклад основного матеріалу. Для того щоб оперативна інформація про вчинення

злочину була перспективною з позицій відкриття кримінального провадження, вона має бути підтверджена достовірними для слідчого джерелами, які закономірно пов'язані з документальністю факту її перевірки оперативним підрозділом, що оформлюється у вигляді матеріалів первинної перевірки.

Ці матеріали підлягають передачі керівнику органу досудового розслідування з метою внесення викладеної інформації до ЄРДР. Водночас варто акцентувати на оцінній діяльності начальника слідчого відділу/слідчого щодо матеріалів такої перевірки інформації про злочин. За умови неповноти та недостовірності інформації отримані слідчим матеріали перевірки повертають до оперативного підрозділу для доопрацювання з рекомендаціями щодо подальших дій суб'єкта перевірки. Тому для вирішення питання про відкриття кримінального провадження для слідчого особливого значення набувають офіційні документи, що підтверджують оперативну інформацію, та розуміння ним компетенції суб'єктів первинної перевірки, власне такі компетенції зумовлюють особливості здійснення останньої.

З огляду на спектр злочинів, що вчиняються у кіберпросторі, суб'єктів протидії їм, спираючись на матеріали слідчої практики, визначимо джерела, які дають змогу отримати офіційні відомості, що підтверджують або спростовують інформацію про факт вчинення злочину в кіберпросторі:

1) державні органи (мають контрольні та ліцензійні функції та можуть надати копії документів про діяльність підприємств, установ та організацій, виявлені порушення процесів, що контролюється державою):

– спеціально уповноважені державні органи в сфері телекомунікацій, зокрема орган виконавчої влади з питань організації спеціального зв'язку та захисту інформації (Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України (Держспецзв'язок) і підпорядковані їй регіональні органи (управління в областях));

– орган державного регулювання у сфері телекомунікацій, інформатизації, користування радіочастотним ресурсом, що здійснює також повноваження органу ліцензування, дозвільного органу, регуляторного органу та органу державного нагляду (контролю) (Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації (НКРЗІ));

– Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення;

– Державне підприємство «Український державний центр радіочастот»;

– Національний банк України;

2) громадські об'єднання/організації (можуть надати офіційні аналітичні огляди; статистичні дані, повідомити щодо виявлення факту вчинення злочинів), наприклад, Інтернет асоціація України, Всеукраїнська громадська організація «Всеукраїнське агентство з авторських та суміжних прав», Державна організація «Українське агентство з авторських та суміжних прав», Асоціація «Телекомунікаційна палата України» та інші;

3) суб'єкт господарювання (оператори та провайдери) у сфері зв'язку та телекомунікацій (може документально підтвердити реєстраційні і технічні відомості, що дають змогу ідентифікувати власника, розробника, адміністратора інтернет-ресурсу, факт надання послуг зв'язку конкретному користувачу/відправнику/отримувачу в конкретну дату та час, надання послуг хостингу, надати відомості про фінансово-господарську діяльність, технічні аспекти функціонування мережі тощо);

4) комерційні банківські установи, суб'єкти господарювання у сфері платіжних систем (можуть документально підтвердити рух (обіг) коштів на рахунках підприємств, установ і організацій, окремих громадян, поточні та депозитні рахунки, надати інформацію про штат співробітників та інше);

5) засоби масової інформації (можуть підтвердити документально факт реклами, оголошення, динаміку розвитку ринку товарів і послуг, проведення офіційних заходів (виступів,

спортивних заходів, ярмарків і аукціонів); надати результати журналістських розслідувань);

б) міжнародні правоохоронні організації (можуть документально підтвердити місце розташування адміністратора та користувачів інтернет-ресурсу, що використовується під час вчинення злочину на території України, при цьому фізично розміщується на серверах, розташованих поза її межами).

Відповідно п. 21 ч. 2 ст. 8 Закону України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» окремим напрямом функціонування кібербезпеки визначено здійснення оперативно-розшукових, розвідувальних, контррозвідувальних та інших заходів, спрямованих на запобігання, виявлення, припинення та розкриття злочинів проти миру і безпеки людства, які вчиняються з використанням кіберпростору, розслідування, переслідування, оперативного реагування та протидія кіберзлочинності, розвідувально-підбивної, терористичній та іншій діяльності у кіберпросторі, що завдає шкоди інтересам України, використанню мережі Інтернет у воєнних цілях. На подолання відповідного спектру злочинів, вчинених у кіберпросторі, відповідно до законів України «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про Національну поліцію України» [3], «Про Службу безпеки України» [4], наказів НП України [5] спрямована діяльність підрозділів Департаменту контррозвідувального захисту інтересів держави у сфері інформаційної безпеки СБ України (далі – ДКІБ) та Департаменту кіберполіції НП України (далі – ДКП) та інших підрозділів НП України. Охарактеризуємо специфіку їх діяльності в контексті перевірки оперативної інформації про злочин, що вчинений у кіберпросторі.

Підрозділи ДКП згідно з п. 2.1. Положення про ДКП НП України прямо вповноважені до протидії кримінальним правопорушенням, механізм підготовки, вчинення або приховування яких передбачає використання електронно-обчислюваних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж елек-

тронного зв'язку. Ця сфера діяльності іменується у Положенні «протидією кіберзлочинності». В Україні правові основи боротьби з кіберзлочинами визначаються, перш за все, Конвенцією Ради Європи про кіберзлочинність. Тому оперативні підрозділи ДКП прямо зобов'язані здійснювати оперативно-розшукову діяльність із метою протидії конвенційним злочинам (відповідальність за них фактично передбачена ст.ст. 163, 176, 185, 190, 200, 301, 361–363-1 КК України).

Для підрозділів ДКП типово джерелами оперативної інформації виступають: 1) електронні та письмові повідомлення про злочин у значенні звернення до органу поліції; 2) письмові доручення, постанови слідчого; 3) інші джерела.

У цьому контексті варто акцентувати на значенні заяви та повідомлення, що містять оцінні (суб'єктивні) судження заявника або не містять дані про особу відправника (анонімні). Їх за оцінкою начальника органу (підрозділу) поліції вважають зверненням і перевіряють саме шляхом оперативно-розшукової діяльності. Згідно з Порядком розгляду звернень та організації проведення особистого прийому громадян в органах та підрозділах Національної поліції України [6], щодо кожного звернення суб'єкта отримання не пізніше ніж у п'ятиденний термін приймають одне з таких рішень: 1) прийняти до розгляду; 2) передати на вирішення до підпорядкованого органу (підрозділу) поліції; 3) надіслати за належністю до іншого державного органу або посадовій особі; 4) залишити без розгляду за наявності підстав, визначених у ст. 8 Закону України «Про звернення громадян». Цей механізм у правоохоронних органах можна вважати «своєрідною фільтрацією» заяв і повідомлень про вчинений злочин.

Звернення осіб до підрозділів ДКП НП України здійснюється шляхом особистого відвідування відділення кіберполіції, відправлення листа поштою або більш поширеного нині подання електронного звернення через опцію «Форма подачі електронного звер-

нення» на офіційному веб-сайті ДКП. Останній спосіб звернень функціонує на веб-сторінках правоохоронних органів відповідно до вимог Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про звернення громадян» щодо електронного звернення та електронної петиції» [7]. Аналіз матеріалів практики свідчить, що первинна перевірка інформації, викладеної в «електронному» зверненні, є практично обґрунтованою та результативною з позицій прийняття в подальшому слідчим рішення про відкриття кримінального провадження за такими матеріалами. Це пов'язано з кількома чинниками. По-перше, особу, що повідомила інформацію про злочин, завжди можна індивідуально визначити під час перевірки (для подачі звернення обов'язковою інформацією для заявника є його реквізити (прізвище, ім'я та по-батькові, дата народження, адреса проживання, номер телефону, електронна поштова скринька; до того ж можна встановити IP-адресу, що використовувалась для подання звернення) По-друге, не діє «фактор часу»: «електронні» повідомлення миттєво отримує співробітник спеціально створеного (з метою аналізу звернення та його перевірки) відділу. По-третє, як правило, заявник сам зацікавлений у розгляді свого звернення.

Значимо, щодо багатьох видів злочинів, протидія яким належить до компетенції підрозділів ДКП, кримінальне провадження здійснюється у формі приватного обвинувачення. Тому на практиці метою перевірки інформації про злочин, отриманої оперативним підрозділом з інших джерел, часто стає встановлення потерпілого та визначення його позиції щодо подання заяви про вчинення кримінального правопорушення. Останнє виступає обов'язковою умовою початку кримінального провадження щодо таких видів злочинів:

- порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції, що передаються засобами зв'язку або через комп'ютер, без обтяжуючих обставин (ч. 1 ст. 163 КК України);

- порушення авторського права і суміжних прав без обтяжуючих обставин (ч. 1 ст. 176 КК України);

- порушення прав на винахід, корисну модель, промисловий зразок, топографію інтегральної мікросхеми, сорт рослин, раціоналізаторську пропозицію (ч. 1. ст. 177 КК України);

- незаконне використання знака для товарів і послуг, фірмового найменування, кваліфікованого зазначення походження товару (ст. 229 КК України);

- незаконне збирання з метою використання відомостей, що становлять комерційну або банківську таємницю (ст. 231 КК України);

- розголошення комерційної або банківської таємниці, інсайдерської інформації (ст.ст. 232, 232-1 КК України);

- несанкціоноване втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку, без обтяжуючих обставин (ч. 1 ст. 361 КК України) або за обтяжуючих обставин, якщо вини вчинені чоловіком (дружиною) потерпілого (ч. 2 ст. 361 КК України);

- несанкціоновані дії з інформацією, яка оброблюється в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або зберігається на носіях такої інформації, вчинені особою, яка має право доступу до неї, без обтяжуючих обставин (ч. 1 ст. 362 КК України) або за обтяжуючих обставин, якщо вони вчинені чоловіком (дружиною) потерпілого (ч. 2 ст. 362 КК України).

НП України без деталізації її структурних одиниць відповідно до § 3 Стратегії кібербезпеки України належить до Національної системи кібербезпеки як орган, що забезпечує захист прав і свобод людини і громадянина, інтересів суспільства і держави від злочинних посягань у кіберпросторі та здійснює заходи із запобігання, виявлення, припинення та розкриття таких злочинів. Тому щодо протидії

іншим альтернативним Конвенції злочинам, що вчиняються у кіберпросторі та підслідні слідчим НП України, завдання ДКП визначається як «сприяння в порядку, передбаченому чинним законодавством, іншим підрозділам НП України у попередженні, виявленні та припиненні кримінальних правопорушень» [5, с. 9]. З огляду на те, що здійснення оперативно-розшукової діяльності щодо альтернативних Конвенції злочинів згідно з окремими наказами НП України [5; 8–10] зараховано до компетенції, або Департаменту карного розшуку, або Департаменту захисту економіки, або Департаменту протидії наркозлочинності, оперативно-розшукова діяльність співробітників структурних підрозділів ДКП обмежується лише отриманням інформації про злочини, що вчинені у кіберпросторі, перевірка ж інформації здійснюється вже вищевказаними департаментами НП України. Отже, для інших підрозділів у складі кримінальної поліції НП України основним джерелом інформації про злочин, вчинений у кіберпросторі, часто є матеріали ДКП НП України.

Підрозділи ДКІБ є суб'єктом здійснення оперативно-розшукової діяльності щодо більшості злочинів, вчинених у кіберпросторі з антидержавно-політичних мотивів. Це ті злочини, що, як правило, підслідні слідчим органів безпеки (передбачені ст.ст. 109, 110, 110-2, 111–114-1, 258-258-5, 330, 436 КК України). Стратегією кібербезпеки України, затвердженої Указом Президента України від 15 березня 2016 р. за № 96/2016 [11], на СБ України покладений широкий спектр завдань щодо протидії злочинам проти миру і безпеки людства, які вчиняються у кіберпросторі, кібертероризму та кібершпигунства, а також щодо перевірки готовності об'єктів критичної інфраструктури до можливих кібератак та кібе-

рінцидентів щодо державних електронних інформаційних ресурсів та у сфері державної безпеки. Ці завдання не можуть бути розв'язані без постійно здійснюваних оперативних заходів, спрямованих на отримання інформації про осіб, факти й предмети, що становлять оперативний інтерес [12].

ДКІБ СБ України одночасно з ДКП НП України можуть із різних джерел отримати інформацію фактично про один і той самий злочин, що вчинений у кіберпросторі. Законодавчо закріплена можливість інформаційного обміну між НП України та СБ України (п. 3 ч. 5 ст. 5 та п. 12 ч. 3 ст. 8 Закону України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України») [13] фактично відображається в формі координації оперативно-розшукової діяльності вказаних суб'єктів задля організації перевірки інформації про злочин та взаємодії зі слідчим.

Висновки. Отже, з позиції організації перевірки оперативної інформації про злочини, вчинені у кіберпросторі, важливе значення має компетенція суб'єктів здійснення цієї діяльності, зокрема, ними можуть виступати:

- 1) підрозділи Департаменту контррозвідувального захисту інтересів держави у сфері інформаційної безпеки Служби безпеки України;
- 2) оперативні підрозділи Департаменту кіберполіції Національної поліції України;
- 3) інші підрозділи в складі кримінальної поліції Національної поліції України. Одним із ключових аспектів відкриття кримінального провадження у процесі виявлення оперативно-розшуковим підрозділом злочину, вчиненого у кіберпросторі, є документальність факту перевірки оперативної інформації. Ми конкретизували офіційні джерела інформації про злочин, вчинений у кіберпросторі.

Анотація

У статті висвітлюються важливі для відкриття кримінального провадження аспекти первинної перевірки інформації про злочин, вчинений у кіберпросторі. Конкретизована компетенція суб'єктів здійснення первинної перевірки оперативної інформації, а також визначено джерела, які дають змогу отримати офіційні відомості, що підтверджують або спростовують інформацію про факт вчинення злочину у кіберпросторі.

Ключові слова: джерело, Департамент кіберполіції (ДКП), злочин, кіберпростір, Національна поліція (НП України), первинна перевірка, оперативна інформація.

Аннотация

В статье освещаются важные в целях начала уголовного производства аспекты первоначальной проверки информации о преступлении, совершенном в киберпространстве. Конкретизирована компетенция субъектов первоначальной проверки оперативной информации, а также определены источники, которые позволяют получить официальные сведения, подтверждающие или опровергающие информацию о факте совершения преступления в киберпространстве.

Ключевые слова: источник, Департамент киберполиции (ДКП), преступление, киберпространство, Национальная полиция (НП Украины), первичная проверка, оперативная информация.

Samoilenko O.A. To the question of the investigator's assessment of the materials of the initial verification of operative information about a crime committed in cyberspace

Summary

The article highlights the aspects of primary verification of information about a crime committed in cyberspace that are important for the purpose of opening criminal proceedings. The competence of subjects of primary verification of operational information has been specified, and sources have been identified that provide official information confirming or disproving information about the fact of a crime in cyberspace.

Key words: source, Department of Cyber Police (DCT), crime, cyberspace, National Police (NP of Ukraine), primary inspection, operational information

Список використаних джерел:

1. Міжнародно-поліцейська енциклопедія. У 10 томах / відп. ред. В.В. Коваленко, Є.М. Моїєєв, В.Я. Тацій, Ю.С. Шемшученко. Київ : Атака, 2011. Т. 6. Оперативно-розшукова діяльність поліції. 1232 с.
2. Погорецьким М.А., Кумичко А.С. Фактичні дані та їх значення для документування оперативними підрозділами злочинів у сфері рефінансування Національним банком України вітчизняних банків. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 4. С. 54–62.
3. Про Національну поліцію України : Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19>.
4. Про Службу безпеки України : Закон України від 25.03.1992 р. № 2229-XII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12>.
5. Про затвердження Положення про Департамент кіберполіції НП України : Наказ НП України від 10.11.2015 р. № 85 / Офіційний матеріал Департаменту Документального забезпечення НП України.
6. Про затвердження Порядку розгляду звернень та організації проведення особистого прийому громадян в органах та підрозділах Національної поліції України : Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 15.11.2017 р. № 93. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1493-17>.

7. Про внесення змін до Закону України «Про звернення громадян» щодо електронного звернення та електронної петиції : Закон України 02.07.2015 р. № 577-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/577-19#n2>.
8. Про затвердження Положення про Департамент карного розшуку НП України : Наказ НП України від 14.11.2015 р. № 90 / Офіційний матеріал Департаменту Документального забезпечення НП України.
9. Про затвердження Положення про Департамент захисту економіки НП України : Наказ НП України від 07.11.2015 р. № 81 / Офіційний матеріал Департаменту Документального забезпечення НП України.
10. Про затвердження Положення про Департамент протидії наркозлочинності НП України : Наказ НП України від 17.11.2015 р. № 95 / Офіційний матеріал Департаменту Документального забезпечення НП України.
11. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 27 січ. 2016 р. «Про Стратегію кібербезпеки України» : Указ Президента України від 15.03.2016 р. № 96/2016 / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/96/2016#n11>.
12. Отримання та використання первинної оперативно-розшукової інформації оперативними підрозділами ОВС України : монографія / А.В. Баб'як, В.П. Сапальов, М.В. Стащак, В.В. Шендрик. Львів : Каменяр, 2010. 167 с.
13. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України : Закон України від 05.10.2017 р. № 2163-VIII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19>.

Войтович П.П.

*к.ю.н., професор МКА,**доцент кафедри міжнародного та європейського права
Національний університет «Одеська юридична академія»***ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА ЯК ФОРМА ПРОЯВУ ДЕРЖАВНОЇ ВОЛІ**

Постановка проблеми. Будь-яка держава як суб'єкт міжнародного права не може не відчувати потужного впливу на свою зовнішню і внутрішню політику глобальних процесів. Політичний простір стає більш тісно пов'язаним із глобальними процесами.

Політичні процеси глобального масштабу все повніше починають входити до кола політологічних і правових досліджень. Вирішення глобальних проблем у рамках міжнародного співробітництва набуває політичного характеру, адже воно так чи інакше зачіпає проблеми владно-управлінських відносин, потребує відповідного міжнародно-правового врегулювання.

Оскільки міжнародні відносини складаються із сукупності зовнішньополітичної діяльності держав, то виникає питання, чи регулює міжнародне право відносини між суб'єктами, чи, навпаки, саме політика визначає вектори регулювання цих відносин і впливає на прийняття потрібних їй правових норм?

Отже, знов і знов актуальним стає питання про співвідношення, взаємозалежність і взаємовплив політики і права, зовнішньої політики і міжнародного права.

Огляд останніх досліджень і публікацій. Дослідженням цих питань займалось багато вчених, серед яких варто відзначити І.І. Лукашука, Д.Б. Левіна, П.А. Циганкова, Ю.Д. Ільїна та багатьох інших.

Утім, питання зовнішньої політики як прояву державної волі та як реалізації права вибору держави вважаємо не досить дослідженим, але вкрай актуальним і доречним.

Формулювання завдання дослідження. Отже, дослідження співвідношення міжна-

родного права і зовнішньої політики як форми прояву державної волі, як реалізації права вибору держави і є метою даної статті.

Виклад основного матеріалу. Безумовно, право виникає з політичної волі. Генезис поняття права неодноразово розкривали через свободу волі. Проблема волі є одним із глобальних питань, що ставляться багатьма поколіннями вчених і мислителів, а вирішення цього питання – основний фактор у подоланні соціально-духовних колізій, найважливіший фундамент морального орієнтиру особистості.

Але як проблема волі стосується держави? Чи є в держави свобода волі? Як воля держави відображається ззовні, в її відносинах з іншими державами? Спробуємо розібратися.

Поняття «воля» має багато визначень і тлумачень. За одним із них, воля – це здатність вибрати з різних даних можливостей, і як така вона містить у собі роздуми, тобто розгляд мотивів, і власне рішення, яке безпосередньо веде за собою вчинення акту.

Суб'єкт права є правовою волею. Саме воля дозволяє відокремити суб'єкт від об'єкта права, від інших правових феноменів. Без волі немає суб'єкта права. Як підкреслює С.І. Архіпов, воля не розкриває всіх ознак, якостей суб'єкта, але дає уявлення про найголовніше, що в ньому є, а саме про те, що суб'єкт права є вирішальною інстанцією в праві [1].

Загальновідомо, що суб'єктами міжнародного права є держави.

Держава являє собою політичну форму організації правління, яка характеризується суверенною владою, політичним та публічним характером, системою спеціально ство-

рених органів, що здійснюють на певній території політичне, ідеологічне та економічне управління суспільством.

Функціонування і розвиток будь-якої держави неможливі без зовнішніх зв'язків із іншими суб'єктами міжнародного права.

Зовнішня політика являє собою діяльність держави на міжнародній арені.

Сама по собі наявність зовнішніх зв'язків потребує певної організації апарату для їх забезпечення та регулювання. Така організація апарату забезпечується державою, а регулювання здійснюється переважно міжнародним правом.

Міжнародне право регулює міжнародні відносини, під якими розуміють сукупність економічних, політичних, ідеологічних, правових, дипломатичних, військових, соціальних, культурних та інших зв'язків між державами, основними соціальними, економічними і суспільними рухами, що діють на міжнародній арені, тобто між народами в широкому сенсі цього слова [2].

Міжнародні відносини складаються із сукупності зовнішньополітичної діяльності держав.

Зовнішня політика цілком є політикою, хоча вона і реалізується іншими засобами та механізмами і являє собою не просто мистецтво налагоджувати відносини між державами, а певну сукупність дій і рішень у відносинах з іншими державами під впливом численних координат.

Політика – це така особлива сфера життєдіяльності людей, що пов'язана з владними відносинами, державою, політичними інститутами, нормами, які забезпечують взаємини між людьми, суспільством і державою.

Зовнішня політика, як і політика загалом, не може діяти автономно, не існує окремо від форм буття людей, яким не притаманні чисто юридичні засоби.

Зміст політики, об'єктивно зумовлений волею народу, фактично опосередковується його повноважним інституційним представником – державою. Це зумовлено тим, що

значна частина внутрішньої і зовнішньої політики держави регулюється за допомогою права, законотворчого процесу, шляхом прийняття політико-правових рішень.

Дефініція поняття держави крізь призму міжнародного права акцентує увагу на тому, що держава є суверенною волею, а відповідно, методом міжнародного права – узгодження волей держав. Держава репрезентує волю народу (нації).

Невизначеність майбутнього є невід'ємною умовою життя, з якою стикаються держави в процесі визначення своєї зовнішньої політики та відносин з іншими державами.

Саме можливість вільно приймати правові рішення в таких умовах, тобто здійснювати свій правовий вибір, у тому числі у сфері зовнішньої політики, а також виконувати їх, характеризує суб'єкта права як волю. Такою здатністю цілком володіє держава (через уповноважених суб'єктів) як суб'єкт міжнародного права.

Суб'єкт міжнародного права (за визначенням О.В. Тарасова) є соціальним актором, що володіє якістю міжнародно-правової особистості, виступає у формі міжнародно-правової особи, має міжнародно-правовий статус і є учасником міжнародних правовідносин [3, с. 25].

Варто звернути увагу на те, що нація (народ) – це особливий правовий феномен. За своїми якостями нації і народи не можна віднести до традиційних суб'єктів права, оскільки вони не є безпосередніми учасниками правових відносин, не відносяться до юридичних і фізичних осіб, не є об'єктами права, вони – явища духовного порядку, що виражаються в загальній правовій свідомості, думках, в правовій культурі людей.

Держава, як і право, – явище духовної сфери [1, с. 39], загальна правова воля громадян, може розглядатися як суб'єкт права, об'єкт права, правовідносини (правопорядок). Ці аспекти є різними формами правової волі держави.

Так, німецький вчений К. Вольф у своєму курсі міжнародного права, який він викладав у 1931 році в Гаазькій академії, вказував на

факт відсутності в позитивному міжнародному праві обов'язкових нормативних вказівок щодо форми прояву державою своєї волі [4].

Міжнародне право розглядає в якості свого суб'єкта і учасника міжнародних відносин не державні органи або окремих посадових осіб, а державу в цілому, тому доречно стверджувати, що в державі є право вибору, і цей вибір держава здійснює через уповноважених суб'єктів. Слід акцентувати увагу на тому, що за державою, за діями держави як суб'єкта міжнародного права завжди стоїть людина, її вибір, воля, процес прийняття нею рішень. Адже поза фізичною особою (людиною) світ права мертвий. Саме людина є джерелом і носієм усієї правової реальності [3, с. 15].

Вибір розуміється у взаємозв'язку процесу прийняття рішень та об'єктивації результату даного процесу (самого рішення).

Знову ж таки, «вибір» розглядається через поняття «воля» і «свобода». Свобода людської волі виражає активну, цілеспрямовану, перетворюючу роль людини по відношенню до детермінуючих обставин, індивідуально неповторне відображення об'єктивних причин у людській діяльності. Свобода волі – це і свобода бажання, і свобода вибору поведінки, і відсутність примусу.

Вибір – це розумова, свідомо-вольова діяльність суб'єкта з визначення варіанта поведінки в певній сфері та об'єктивація її результату в діянні суб'єкта.

Засноване на свободі волі право вибору виступає найважливішою стороною соціального (в тому числі правового) регулювання поведінки людей.

Вибір проявляється у процесі реалізації правових приписів, під час поєднання волі держави з волею окремих суб'єктів права, в тому числі щодо взаємодії держави з іншими суб'єктами міжнародного права.

Зовнішня політика – це вибір, який здійснюється народом та/або його уповноваженими представниками, тобто фактично політичним лідером (глава держави, як правило) і підконтрольними йому органами.

Зовнішня політика, як правило, є сумою окремих, часто ситуативних рішень і дій, між якими вкрай важко простежити і пояснити чітко видимий зв'язок. До того ж, вона практично завжди виступає у формі суміші компромісів, як усередині країни, так і ззовні, – між певною державою та іншими суб'єктами міжнародного права. Крім того, зовнішня політика завжди складається зі складного комплексу внутрішніх процесів. До того ж, зовнішня політика завжди поєднує в собі ідеалістичні уявлення про справедливий устрій світу і практичний розрахунок владних еліт, і останній (чомусь) завжди переважає.

Стратегічні цілі та пріоритети зовнішньої політики, які визначають розвиток відносин з іншими державами, а, отже, напрям розвитку міжнародної правотворчості, виходять із об'єктивних потреб і інтересів певної особи, всього суспільства та держави.

Так, інтереси і потреби особи полягають у якомога повнішій практичній реалізації її конституційних прав і свобод, у підвищенні якості життя, забезпеченні безпеки і можливостей для розвитку. Інтереси особи-політичного діяча чи лідера держави, безумовно, мають свої особливості.

Суспільство прагне доцільно узгоджувати індивідуальні цінності, прагне досягнення суспільної згоди, формування дієвих механізмів суспільного контролю за державним управлінням, збереження базових етнокультурних традицій тощо.

Зі свого боку, держава як суб'єкт міжнародного права зацікавлена в забезпеченні непорушності основ свого конституційного устрою, суверенітету, територіальної цілісності, збереженні в тому числі політичної стабільності, розвитку рівноправної міжнародної співпраці, зміцненні позицій на міжнародній арені [5].

Основні завдання зовнішньої політики – це завжди зміцнення суспільного устрою держави шляхом зміцнення її положення в системі держав, а також, в ідеалі, захист на міжнародній арені інтересів усього народу.

Забезпечення основних завдань зовнішньої політики, інтересів держави все більше залежить від відносин цієї держави з іншими державами, адже держави не розвиваються у вакуумі, а взаємодіють, виступаючи суб'єктами політики більш високого рівня – світової політики, яка визначає розвиток міжнародних відносин і їх відповідне регулювання за допомогою міжнародно-правових норм, що приймаються цими державами як безпосередньо, так і через міжнародні організації, що ними створюються.

Міжнародні відносини – це той простір, де взаємодіють на різних рівнях різні сили; вони (міжнародні відносини) будуються на принципах поліцентризму та поліієрархії, велику роль у них відіграють стихійні процеси і суб'єктивні чинники, а ядром міжнародних відносин є світова або міжнародна політика. Світовою політикою звичайно називають процеси вироблення, ухвалення і реалізації рішень, що зачіпають інтереси та життя світової спільноти, тобто міжнародне право.

Звісно, кожна держава в міжнародних відносинах відстоюватиме і лобіюватиме свої інтереси, адже в цьому суть зовнішньої політики держави – забезпечення реалізації потреб і інтересів держави на міжнародній арені.

І хоча міжнародне право й встановлює межі і форми зовнішньополітичної діяльності, але саме зовнішня політика, застосовуючи норми міжнародного права, наповнює їх тим конкретним політичним змістом, залежно від якого може змінюватися їх реальне значення в міжнародному житті. Одні й ті самі норми міжнародного права, що застосовуються відповідно до їх юридичного змісту, можуть у різних випадках забезпечувати різні політичні цілі і мати різний соціально-політичний зміст.

Врешті-решт, чи не є міжнародне право результатом зовнішньополітичної діяльності держав, результатом їх вибору, узгодження їх політичних воль?

Убачається, що за своєю суттю і соціальними цілями зовнішня політика повинна

відігравати роль особливого і необхідного компонента державної політики, сприяти закріпленню і забезпеченню політичного вибору країни, санкціонованого волею народу і прийнятого його політичними лідерами.

Кожна держава – суб'єкт міжнародного права – проводить на світовій арені свою зовнішню політику, але здійснюють це уповноважені на те державні органи зовнішніх зносин. І вони повинні бути визнані в даній якості міжнародним правопорядком. Саме вони здійснюють вибір, керуючись певними інтересами та залежно від існуючих умов. Отже, зовнішня політика є формою прояву державної волі, реалізацією права вибору держави.

Держави обирають певну поведінку, виходячи зі своїх політичних міркувань та переваг. Політика значною мірою визначає зміст процесу здійснення права, застосування його на практиці. Як регулятор суспільних відносин, право як у цілому, так і в окремих своїх частинах завжди виконує певне політичне завдання.

Певні політичні завдання виконують і уповноважені представники держави, і зараз мова не йде про те, чи мають вони право здійснювати вибір за всю державу, народ, в їх (чи ні) інтересах, оскільки міжнародне право розглядає в якості свого суб'єкта і учасника міжнародних відносин не державні органи або окремих посадових осіб, а державу в цілому, тобто в державі є право вибору, і цей вибір вона (держава) здійснює через уповноважених суб'єктів.

Цілком доречним вважається питання про те, чи мають право лідери великих держав вирішувати долю світової спільноти шляхом визначення основних напрямків світової політики, адже їх вибір репрезентує, перш за все, їхні власні інтереси.

Хочеться нагадати і наголосити, що в центрі правової системи в якості первинного та вихідного початку має бути людина – не індивід, а саме людина, що поєднує в собі і приватно-правові ролі в цивільних, сімейних, інших приватно-правових відносинах,

і публічно-правові функції глави держави, міністра, іншого публічного діяча, людина як дійсний творець держави, приватних корпорацій і всієї системи права [1]. Індивіда як правового суб'єкта не варто ототожнювати з людиною як фізичною істотою, психологічним феноменом, урівнювати правову волю з психологічною волею.

У свою чергу, держава – це загальна воля, в яку включені особливі волі громадян. Держава – це не єдиний інтерес громадян, а сумісність громадян один з одним.

Правова держава, як правило, розглядається як суверенна держава, що володіє незалежністю в зовнішньому середовищі та верховенством усередині країни. Однак у центрі правової системи має бути людина, а не суверенна держава, яка сама обмежує свій суверенітет. Адже інакше теорія правової держави позбавлена правового сенсу. Правова держава не може мати власної волі, відмінної від волі громадян, це держава, яка не панує над ними [1, с. 40], спрямована не на те, щоб підкорити собі оточуючих, не на інших суб'єктів права, а на внутрішню організацію своєї діяльності. І хоча такі думки і ідеї, безумовно, вважаються абсолютно вірними, але вбачаються утопічними, адже реальна основа – це завжди боротьба за владу, оскільки реалії – це не правова, а політична держава.

Усіляка ж політична держава має істотну ознаку – здатність примусово нав'язувати іншим свою власну волю. Принципам полі-

тичної держави відповідає ідея політичного, народного представництва. Інститут народного представництва має виражати волю народу, він є інститутом, органом державної влади [1, с. 41]. За умови народного представництва представник юридично нікого не представляє. Між представником і тими, кого представляють, немає реального правового зв'язку, він може бути політичним, духовним, моральним, але аж ніяк не правовим. Така загальна воля насправді не є ані загальною волею, ані правовою волею, вона створює політичний, а не правовий зв'язок, підтримується державним примусом.

Висновки. Політичні процеси глобального масштабу вимагають від держави певної трансформації, реалізації стратегії ефективної держави – як у зовнішньополітичній сфері, так і у внутрішньополітичній, що потребує «розробки і реалізації» «проекту» суспільства, який відкривав би шлях до консолідації суспільства, політичної і соціальної стабільності; суспільства, в якому на першому місці – людина, не індивід, а саме людина; суспільства, що будується на принципах поваги і довіри – історії, суспільству, державі; суспільства, в якому держава репрезентує загальну правову волю. Тоді як власні правові самообмеження лише доводять суверенність держави. Політична держава сама встановлює для себе юридичні обмеження, сама їх скасовує, живе за своїм власним правом, є волею, але чи правовою?

Анотація

Стаття присвячена аналізу зовнішньої політики, яка є формою прояву державної волі і являє собою вибір держави в міжнародних відносинах. Автор приходить до висновку, що глобальні політичні процеси вимагають від держави певної трансформації, реалізації стратегії ефективної держави, трансформації самого суспільства, де на першому місці є людина, а держава репрезентує загальну правову волю.

Ключові слова: міжнародне право, вибір, держава, право вибору, державна воля, зовнішня політика, політика, міжнародні відносини.

Аннотация

Статья посвящена анализу внешней политики, которая является формой проявления государственной воли и представляет собой выбор государства в международных отношениях.

Автор приходит к выводу, что глобальные политические процессы требуют от государства определенной трансформации, реализации стратегии эффективного государства, трансформации самого общества, где на первом месте – человек, а государство – общая правовая воля.

Ключевые слова: международное право, выбор, государство, право выбора, государственная воля, внешняя политика, политика, международные отношения.

Voitovych P.P. Foreign policy as a form of state will

Summary

The article is devoted to the analysis of foreign policy which is a form of state will and state's choice in the sphere of international relations. The author makes a conclusion that global political processes demand for a state to change and realize the strategy of an effective state, to change the society where human should be at the first place and a state should represent general legal will.

Key words: international law, choice, state, right of choice, state will, foreign policy, politics, international relations.

Список використаних джерел:

1. Архипов С.И. Субъект права (теоретическое исследование) : автореф. дисс. ... докт. юрид. наук. Екатеринбург, 2005. 46 с.
2. Баймуратов М.А. Международное публичное прав. Киев. 2004. С. 14.
3. Тарасов О.В. Проблема суб'єкта в міжнародному публічному праві : автореферат дисертації... д. ю. н. Харків. 2015. 40 с.
4. Wolff K. RCADI. 1935. P. 535.
5. Матузов Н.И., Малько А.В., Шундииков К.В. Правовая политика современной России: предлагаем проект концепции для обсуждения. *Правовая политика и правовая жизнь*. 2004. № 1. С. 14.

УДК 341.1/8

Дідківська Г.В.

к.ю.н., доцент,

*професор кафедри кримінального права та кримінології
Університет державної фіскальної служби України*

ОКРЕМІ АСПЕКТИ СТАНОВЛЕННЯ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА УКРАЇНИ У СФЕРІ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ

Важливе значення для розвитку міжнародного співробітництва у запобіганні злочинності мали створені Радою Безпеки у 1993 р. та 1994 р. міжнародні кримінальні трибунали для колишньої Югославії та Руанди. А прийняття 17 липня 1998 року під егідою ООН Статуту Кримінального Суду – ознаменувало новий етап у розвитку міжнародного співробітництва держав у запобіганні злочинності.

Загалом на сьогоднішній день співробітництво держав запобігання злочинності та участі України в міжнародній системі запобігання злочинності розвивається на трьох рівнях. Це співробітництво на двосторонній основі, яке було однією з перших історичних форм, проте і на сучасному етапі воно не втрачає своєї актуальності. Регіональне співробітництво, яке зумовлене співпаданням інтересів і характером відносин країн певного регіону. Та на універсальному рівні, оскільки очевидним є факт, що деякі види злочинів зачіпають інтереси усього світового співтовариства [1].

Україна бере активну участь у всіх напрямках діяльності ООН, найважливішими з яких є підтримання міжнародного миру та безпеки та зміцнення верховенства права у міжнародних відносинах, розвиток співробітництва у вирішенні проблем соціально-економічного та гуманітарного характеру, забезпечення прав людини.

Україна надає особливого значення діяльності ООН з підтримання міжнародного миру та безпеки, розглядаючи участь у ній як важливий чинник своєї зовнішньої політики. Починаючи з липня 1992 р. Україна виступає

активним контрибутором військових підрозділів та персоналу до операцій ООН з підтримання миру (ОПМ). Станом на березень 2013 року 538 військовослужбовців ЗСУ та співробітників органів внутрішніх справ України беруть участь у 7-ми ОПМ ООН: у ДРК, на Кіпрі, у Косово, Кот д'Івуарі, Ліберії, Судані та Південному Судані. За цим показником Україна посідає 5-е місце серед країн Європи.

Співпраця з ООН в галузі роззброєння зосереджується на зміцненні міжнародних інструментів і режимів в сфері контролю над озброєннями, нерозповсюдження зброї масового знищення, дотриманні санкційних режимів Ради Безпеки ООН.

Виходячи з нагальної необхідності розробки світовою спільнотою ефективних заходів боротьби з тероризмом, Україна приєдналася до глобальної антитерористичної коаліції, підтвердила свою готовність докласти максимальних зусиль до спільної боротьби з міжнародним тероризмом, насамперед у рамках ООН.

Україна активно долучається до діяльності органів ООН у правозахисній сфері: двічі (2006-2008 та 2008-2011 рр.) входила до складу новоствореного правозахисного органу – Ради ООН з прав людини та бере активну участь у роботі Ради як спостерігач. У травні 2008 р. та жовтні 2012 р. у рамках Ради Україна успішно пройшла Універсальний періодичний огляд ситуації у галузі прав людини в країні, підсумки якого затверджені 14 березня 2013 р. під час 22-ї сесії Ради.

Наша держава є стороною основних міжнародних договорів у сфері захисту прав людини. Як сторона зазначених документів Україна на регулярній основі подає на розгляд відповідних конвенційних органів національні доповіді щодо виконання зобов'язань згідно з цими договорами. Рекомендації, які виносяться за результатами розгляду доповідей України, опрацьовуються відповідними національними установами з метою визначення заходів, спрямованих на їх виконання.

Україна є учасницею більшості універсальних міжнародних договорів, депозитарієм яких виступає Генеральний секретар ООН.

За час свого членства в ООН Україна тричі обиралася непостійним членом Ради Безпеки (1948-1949, 1984-1985, 2000-2001 рр.), шість разів – членом Економічної і Соціальної Ради (востаннє на період 2010-2012 рр.).

Кандидатуру України висунуто на обрання до складу непостійних членів Ради Безпеки ООН на період 2016-2017 рр. (за час членства в ООН Україна тричі була обрана непостійним членом РБ ООН: 1948-1949, 1984-1985, 2000-2001 рр.), до складу Ради ООН з прав людини на період 2018-2020 рр. (Україна двічі була обрана членом РПЛ ООН 2006-2008, 2008-2011 рр.), до складу Економічної і Соціальної Ради ООН на період 2019-2021 рр. (вшосте Україна входила до складу ЕКОСОП у 2010-2012 рр.).

У 2013 році Україна є членом наступних керівних органів ООН та спеціалізованих установ системи ООН: Комісії ООН з права міжнародної торгівлі (ЮНСІТРАЛ) (2010-2014 рр.), Комісії із соціального розвитку (2012-2015 рр.), Комісії з наркотичних засобів (2012-2015 рр.), Комітету з внесків (2013-2015 рр.), Виконавчої ради Структури ООН з питань гендерної рівності та розширення прав і можливостей жінок «ООН-Жінки» (2011-2013 рр.), Комітету з інформації (2013-2014 рр.), Ради Організації ООН з промислового розвитку (ЮНІДО) (2010-2013 рр.), Адміністративної ради та Ради поштової експлуатації Всесвітнього поштового союзу

(2013-2016 рр.), Програмного та бюджетного комітетів Всесвітньої організації інтелектуальної власності (ВОІВ). Постійний представник України при ООН обраний Головою Шостого комітету (правові питання) 67-ї сесії ГА ООН (2012-2013 рр.), Україна Віце-головає в Асамблеї Міжнародної морської організації, представник нашої держави входить до складу Міжнародного трибуналу з морського права (2011-2021 рр.).

Представники України також входили до складу керівних органів Програми розвитку ООН та Фонду ООН у галузі народонаселення (Виконавчої ради ПРООН/ЮНФПА/ЮНОПС), Дитячого фонду ООН (Виконавчої ради ЮНІСЕФ), Всесвітньої туристичної організації (Виконавчої ради ЮНВТО), Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (Виконавчої ради ЮНЕСКО), Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (Рада ФАО), Всесвітньої продовольчої програми ООН (Виконавча Рада ВПП).

Україна бере участь у діяльності Європейської економічної комісії ООН, спрямованій на зміцнення регіонального співробітництва у сфері енергетики, транспорту, екології, економічної інтеграції. СЕК ООН є для нашої країни одним із важливих джерел технічної допомоги у вищевказаних галузях. На періоди 2002-2003 та 2007-2008 рр. Постійний представник України у Женеві обирався заступником Голови СЕК ООН. Представники України працюють у складі Бюро комітетів ООН: екологічної політики (КЕП) та сталої енергетики (КСЕ).

Здійснюється ефективна взаємодія України зі спеціалізованими установами ООН з багатьох питань глобального порядку денного, включаючи боротьбу з бідністю, охорону навколишнього середовища, вдосконалення системи охорони здоров'я тощо. Важлива роль у здійсненні цієї взаємодії належить Офісу ООН в Україні [2], який забезпечує реалізацію проектів Програми розвитку ООН в Україні (ПРООН), активно співпра-

цюючи з Міністерством економічного розвитку і торгівлі, Міністерством екології та природних ресурсів, Міністерством у справах сім'ї, молоді та спорту, іншими українськими відомствами. Крім ПРООН, Офіс координує діяльність в Україні Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), МАГАТЕ, МОП, Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ), Об'єднаної програми ООН з питань ВІЛ/СНІД (ЮНЕЙДС), Управління ООН з наркотиків і злочинності, ЮНЕСКО та ЮНІСЕФ.

Розвивається активна співпраця України з Управлінням Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ). Регіональне представництво УВКБ в Білорусі, Молдові та Україні у партнерстві з Державною міграційною службою України фінансує та реалізує в нашій країні низку проектів в міграційній сфері. Україна виступає за неухильне дотримання міжнародних зобов'язань та забезпечення ефективної реалізації національного законодавства у сфері захисту прав біженців. В Україні здійснюється послідовна робота зі зміцнення законодавчої бази, вдосконалення системи державного управління міграційними процесами відповідно до міжнародних стандартів. Зміни, внесені до законодавства України протягом останніх років заклали належні умови для створення системи притулку в Україні відповідно до міжнародних стандартів [3].

Україна також не залишається осторонь гуманітарних катастроф, що відбуваються у різних куточках світу у зв'язку зі збройними конфліктами. 26 вересня 2012 року Президент України прийняв рішення про надання гуманітарної допомоги сирійським біженцям. На виконання рішення Президента України, виділені кошти у розмірі 1 000 000 грн. перераховані до Сирійського регіонального плану реагування, який реалізується УВКБ разом з міжнародними партнерами у країнах регіону Близького Сходу.

Значна увага приділялася розвитку співпраці з Управлінням ООН з наркотиків і зло-

чинності (УНЗ ООН). У травні 2012 року за сприяння УНЗ ООН в Україні відбулася Міжнародна конференція «Українське суспільство і наркотики: вибудова нового стратегічного підходу», в якій взяли участь Заступник Генсекретаря ООН, Виконавчого директора УНЗ ООН, а також провідні міжнародні експерти. У 2012 році Україна пройшла через перший цикл механізму огляду виконання Конвенції ООН проти корупції, результати якого мають бути офіційно представлені у 2013 році.

Завдяки послідовній та виваженій позиції України в ООН та інших міжнародних організаціях, наша країна отримує значну технічну допомогу з боку спеціалізованих установ ООН, її фондів та програм.

Пріоритетне місце в сучасному міжнародному співробітництві займає проблематика сталого розвитку та охорони навколишнього середовища, протидії глобальній зміні клімату. Головну роль на даному напрямку відіграє ООН як найважливіше джерело міжнародного природоохоронного права. Україна є стороною понад 40 глобальних та регіональних природоохоронних конвенцій та угод, активним учасником переговорного процесу щодо підготовки нової міжнародної угоди, яка прийде на зміну Кіотському протоколу до Рамкової конвенції про зміну клімату. Досить динамічно розвивається співробітництво української сторони з Форумом ООН з лісів та Комісією сталого розвитку ООН (крім екологічних питань, в рамках Комісії Україна залучається до обговорення питань сільськогосподарського та промислового розвитку, продовольчої та енергетичної безпеки). З Програмою ООН з навколишнього середовища (ЮНЕП) Україна співпрацює в рамках тристоронньої ініціативи з доквілля та безпеки ЮНЕП, ПРООН та Організації безпеки та співробітництва в Європі – ОБСЄ.

Українська сторона виступила ініціатором розробки Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат (Карпатської конвенції) та головувала у Карпатській конвенції в період з грудня 2006 по червень 2008 р. Роз-

глядається питання про розміщення Секретаріату Конвенції на території нашої країни. На даний час представники України входять до складу Комісії по захисту Чорного моря від забруднення, створеної відповідно до Бухарестської конвенції, та консультативних груп цієї Комісії, Бюро Конвенції про охорону біологічного різноманіття, Комітету з дотримання Картахенського протоколу з біобезпеки до Конвенції про охорону біологічного різноманіття, Наглядового комітету спільного впровадження Рамкової конвенції ООН зі зміни клімату, Бюро Угоди про збереження китоподібних та Постійних комітетів ще двох регіональних природоохоронних Угод. Значний обсяг роботи Мінприроди та інших українських відомств є пов'язаним з участю в Конференції сторін Конвенції про доступ до інформації, участі громадськості в прийнятті рішень і доступ до правосуддя з питань, що стосуються навколишнього середовища (Орхуської конвенції).

Делегації України беруть регулярну участь у зустрічах сторін Монреальського протоколу з речовин, що руйнують озоновий шар. За багаторічні досягнення у справі збереження озонового шару Уряд України та Національна озонова служба нагороджені почесним сертифікатом Монреальського протоколу.

Працюючи в робочих органах міжнародних організацій, українські фахівці беруть безпосередню участь у розробці рішень Внутрішньо європейської організації податкових адміністрацій, Гаазької конференції з міжнародного приватного права, Егмонтської групи підрозділів фінансової розвідки.

Працюючи в робочих органах міжнародних організацій, українські фахівці беруть безпосередню участь у розробці рішень Внутрішньо європейської організації податкових адміністрацій, Гаазької конференції з міжнародного приватного права, Егмонтської групи підрозділів фінансової розвідки.

Високу активність українська сторона виявляє в Дунайській комісії, створеній відповідно до Конвенції про режим судноплав-

ства по Дунаю (Представник України обіймає посаду Секретаря Комісії), Організації з заборони хімічної зброї (Україну втретє обрано до складу Виконавчої ради ОЗХЗ на період з травня 2009 по травень 2011 р.), Європейській конференції цивільної авіації, Міжнародній організації комісій з цінних паперів, Міжнародному бюро виставок, Міжнародній раді архівів.

Успішно розвивається співробітництво української сторони з Міжнародною організацією з міграції, провідна роль в якому належить Міністерству внутрішніх справ. Також МВС активно працює з Міжнародною організацією кримінальної поліції – Інтерполом.

Національне космічне агентство України залучається до обговорення актуальних проблем застосування космічної техніки і технологій в рамках Комітету ООН з використання космічного простору в мирних цілях, працює у складі Комітету супутникового спостереження за Землею та трьох інших структур. Активно підтримує та розвиває багатосторонні міжнародні зв'язки Державний комітет України з питань технічного регулювання та споживчої політики (в першу чергу, з Міжнародною організацією стандартизації). Зазначена діяльність має важливе значення в контексті виконання зобов'язань України в рамках Світової організації торгівлі (СОТ) та позитивно впливає на конкурентоспроможність українських товарів.

З набуттям нашої країною членства у СОТ в травні 2008 р. розпочався новий етап багатостороннього співробітництва України. Наразі українська сторона працює на засіданнях Генеральної ради СОТ, бере участь у дво- та багатосторонніх процесах в рамках Доха-раунду, опрацьовує питання щодо приєднання України до існуючих в рамках Організації угруповань держав-членів, які об'єднані за регіональною ознакою або «за інтересами». Членство в СОТ відкрило для України можливість ведення переговорів по угодах про вільну торгівлю з ЄС та Європейською асоціацією вільної торгівлі, посилило позицію нашої країни в імпле-

ментації чинних двосторонніх угод про вільну торгівлю. Актуальним завданням залишається подальше реформування зовнішньоторговельного режиму України з метою приведення його у відповідність до норм та принципів СОТ.

В контексті глобальної економічної та фінансової кризи та її негативного впливу на становище української економіки зростає важливість міжнародного фінансового співробітництва України, особливо з групою Світового банку. Співпраця з Міжнародним банком реконструкції та розвитку здійснюється відповідно до Стратегії партнерства з Україною, яка має на меті забезпечення в Україні сталого економічного зростання та підвищення конкурентоспроможності економіки, реформування державних фінансів та державного управління, поліпшення державних послуг у сфері охорони здоров'я та освіти. Вагоме значення для державного сектора української економіки мають капіталовкладення Європейського банку реконструкції та

розвитку, спрямовані на реалізацію проектів в енергетиці, транспорті та зв'язку, сфері муніципальної інфраструктури [4].

Загалом на сьогоднішній день співробітництво держав запобігання злочинності та участі України в міжнародній системі запобігання злочинності розвивається на трьох рівнях. Це співробітництво на двосторонній основі, яке було однією з перших історичних форм, проте і на сучасному етапі воно не втрачає своєї актуальності. Регіональне співробітництво, яке зумовлене співпаданням інтересів і характером відносин країн певного регіону. Та на універсальному рівні, оскільки очевидним є факт, що деякі види злочинів зачіпають інтереси усього світового співтовариства [1].

Отже, для сучасного міжнародного права у сфері запобігання злочинності найбільш важливою є проблема удосконалення форм та напрямів співробітництва держав, оскільки сучасна злочинність набуває якісно нових рис та форм [5].

Анотація

У даній статті зазначено, що в контексті глобальної економічної та фінансової кризи та її негативного впливу на становище української економіки зростає важливість міжнародного фінансового співробітництва України, особливо з групою Світового банку. Співпраця з Міжнародним банком реконструкції та розвитку здійснюється відповідно до Стратегії партнерства з Україною, яка має на меті забезпечення в Україні сталого економічного зростання та підвищення конкурентоспроможності економіки, реформування державних фінансів та державного управління, поліпшення державних послуг у сфері охорони здоров'я та освіти. Вагоме значення для державного сектора української економіки мають капіталовкладення Європейського банку реконструкції та розвитку, спрямовані на реалізацію проектів в енергетиці, транспорті та зв'язку, сфері муніципальної інфраструктури.

Зазначено, що на сьогоднішній день співробітництво держав запобігання злочинності та участі України в міжнародній системі запобігання злочинності розвивається на трьох рівнях. Це співробітництво на двосторонній основі, яке було однією з перших історичних форм, проте і на сучасному етапі воно не втрачає своєї актуальності. Регіональне співробітництво, яке зумовлене співпаданням інтересів і характером відносин країн певного регіону. Та на універсальному рівні, оскільки очевидним є факт, що деякі види злочинів зачіпають інтереси усього світового співтовариства.

Акцентується увага на тому, що Україна бере активну участь у всіх напрямках діяльності ООН, найважливішими з яких є підтримання міжнародного миру та безпеки та зміцнення верховенства права у міжнародних відносинах, розвиток співробітництва у вирішенні проблем соціально-економічного та гуманітарного характеру, забезпечення прав людини.

Ключові слова: злочин, злочинність, співробітництво, міжнародні угоди, тероризм, злочинні угруповання, міжнародне право.

Didkivska H.V. Individual aspects of the establishment of international cooperation of Ukraine in the area of crime prevention

Summary

This article states that in the context of the global economic and financial crisis and its negative impact on the Ukrainian economy, the importance of Ukraine's international financial cooperation is growing, especially with the World Bank Group. Cooperation with the International Bank for Reconstruction and Development is carried out in accordance with the Partnership Strategy with Ukraine, which aims to ensure sustainable economic growth in Ukraine and increase economic competitiveness, reform public finances and public administration, improve public health and education services. Investments of the European Bank for Reconstruction and Development, aimed at implementing projects in energy, transport and communications, and municipal infrastructure, are important for the public sector of the Ukrainian economy.

It is noted that today the cooperation between the states of crime prevention and Ukraine's participation in the international crime prevention system is developing at three levels. This cooperation on a bilateral basis, which was one of the first historical forms, but at the present stage it does not lose its relevance. Regional cooperation, which is due to the coincidence of interests and the nature of relations between the countries of a particular region. But at the universal level, because it is obvious that some types of crime affect the interests of the world community.

Emphasis is placed on the fact that Ukraine takes an active part in all areas of UN activities, the most important of which are maintaining international peace and security and strengthening the rule of law in international relations, development of cooperation in socio-economic and humanitarian issues, human rights.

Key words: crime, criminality, cooperation, international agreements, terrorism, criminal groups, international law.

Список використаних джерел:

1. Дідківська Г. В. Злочинність у районні антитерористичної операції: поняття та сутність. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. Спецвипуск*. 2017. Ч. 1. С. 181-185.
2. Електронний ресурс: режим доступу: www.un.org.ua
3. Didkivska G. V. The violation of fine system: problem aspects in counteraction. *Development of jurisprudence: problems and prospects*, 3-6 may 2016, Slovakia – Ukraine. P. 26-27.
4. Дідківська Г. В. Нормативно-правове врегулювання запобігання кібертероризму в Україні. *Верховенство права та правова держава* : Матеріали міжнародної науково-практичної конференції м. Ужгород, 16-17 жовтня 2015 р. С. 200-203.
5. Огляд даних про стан здійснення правосуддя у 2014 році URL: http://court.gov.ua/userfiles/ogliad_2014.doc (дата звернення 12.09.2018).

УДК 342.924

Білошицька Н.М.

аспірант

Інститут законодавства Верховної Ради України

СТРАТЕГІЧНЕ ПЛАНУВАННЯ ЯК КЛЮЧОВИЙ ЗАКОНОДАВЧИЙ ФАКТОР ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ АДМІНІСТРАТИВНОГО УПРАВЛІННЯ

Постановка проблеми. Поняття, природа та інструменти стратегічного планування в державному управлінні на сьогодні не досліджені та не пояснені належним чином, не отримали деталізованого опрацювання, опису та пояснення з позицій теорії державного управління та науки адміністративного права. При цьому без належної юридичної концептуалізації та прикладної юридикації стратегічного планування в державному управлінні якість цього інструменту, переважно розуміється і інтерпретується сьогодні з позицій економіки, управління підприємством тощо, але не з правових позицій. Стратегічне планування (як один з інструментів державного управління) на сьогодні в Україні недостатньо законодавчо врегульоване, адміністративно-правове забезпечення стратегічного планування володіє цілим рядом недоліків, містячи переважно вимоги здійснювати таке планування в рамках державного будівництва та державного управління, не вибудовуючи належну інструментально-логістичну платформу систематичного багатовекторного і комплексного «стратегування» в державному управлінні, наслідком чого є численні системні збої і частково систематична безрезультативність у виконанні ряду вже прийнятих документів стратегічного планування в Україні. Численні дефекти забезпечення і виконання бюджетних видаткових вимог, відображені, зокрема, в оцінках з боку вищих посадових осіб і документах Рахункової палати України, нецільові витрати бюджетних коштів на досить великі суми, інші сучасні проблеми та недоліки державного управління в Україні (проблема неналежного державного управління

«bad governance») значною мірою зумовлені системними недоліками стратегічного планування в державному управлінні. Загострення міжнародної конкуренції практично по всіх галузях суспільних відносин (економіці, геополітиці, енергетиці, сфері водних ресурсів) актуалізує розуміння того, що грамотне і ефективно стратегічне планування стає заставою, детермінантою виживання державності, належної конкурентоспроможності та суверенітету держави, зміни модусу державного управління на модель «розумної держави» («smart state») і «розумного державного управління» («smart public administration»). В сучасній політико-правовій ситуації, питання вибору стратегічних цілей розвитку України і відповідного розвитку системи державного управління стоїть найбільш гостро. Все вищезазначене і зумовило актуальність даної статті.

Огляд останніх досліджень і публікацій. Загальнопонятійні аспекти, інструментарії, принципи та інші особливості стратегічного планування знаходили своє відображення у працях вітчизняних та зарубіжних вчених. Зокрема вивченням проблематики стратегічного планування займалися: Д. Брайсон, А. Скотт, Р. Янг, А. Матей, Т. Догару, Д. Мальтес, К. Сімерсон, Р. Грюніг, Р. Кюн, Л. Гудстейн, Т. Нолан, Дж. Пфайфер, А. Квік, Н. Бак, Т. Пойстер, А. Жираду, К. Макларні, М. Пучек, Д. Шпачек, І. Нартиса, Р. Путанс, О. Берданова, В. Вакуленко, В. Горбулін, В. Данн, Т. Лозинська, Т. Муравська, Н. Сментина, та ін. Разом з тим, названа тематична область виявилася недостатньо науково опрацьованою з точки зору саме адміністратив-

но-правової науки, в адміністративно-правовій проекції.

Формулювання завдання дослідження.

Метою статті є комплексний, теоретико-прикладний синтез гносеологічних аспектів стратегічного планування

в якості найважливішого фактору підвищення ефективності адміністративного управління.

Виклад основного матеріалу. Стратегічне планування і стратегічне прогнозування - ці два поняття сьогодні одні з найбільш затребуваних в практиці державного управління. До них звертається керівництво держави, визначаючи завдання розвитку країни і забезпечення національної безпеки на довгострокову перспективу. Ці терміни стійко увійшли в сучасний лексикон. Поняття «державне планування» і «державне прогнозування» закріплені в проєкті № 6198 ЗУ «Про державне прогнозування та стратегічне планування в Україні».

Так, державним прогнозуванням визнається функція державного управління, спрямована на визначення прогнозних показників розвитку держави, окремих галузей економіки (сфер діяльності) та окремих адміністративно-територіальних одиниць на довго-, середньо- та короткостроковий період.

А, в свою чергу, державне стратегічне планування - функція державного управління з обрання пріоритетів, визначення з урахуванням наявних ресурсів цілей та напрямів розвитку, розроблення та реалізації взаємозв'язаних завдань і заходів із соціально-економічного розвитку.

Прогноз - документ, що містить визначені на базі сценарних припущень характеристики соціально-економічного розвитку держави, окремих галузей економіки (сфер діяльності), окремих адміністративно-територіальних одиниць у прогнозованому періоді та використовується для обґрунтування і прийняття конкретних управлінських рішень органами державної влади та органами місцевого самоврядування;

Стратегія - документ, у якому визначаються пріоритети, стратегічні цілі та напрями розвитку держави, окремих галузей економіки (сфер діяльності) або окремих адміністративно-територіальних одиниць.

Програма - документ, у якому відповідно до визначених цілей та пріоритетів формується комплекс взаємоузгоджених завдань і заходів з визначенням ресурсів, виконавців та строків виконання [1].

Чому сьогодні так важливе питання розвитку даної предметної області?

Перш за все, це обумовлено переходом країни до довгострокової стратегії розвитку, що пов'язує в рамках державного управління питання розвитку економіки, соціальної сфери, громадянського суспільства, можливості фінансової системи країни, її демографічний, виробничий, інтелектуальний і ресурсний потенціал із завданнями в галузі національної безпеки та адміністративної діяльності [3].

Безумовно, досягнуті значні темпи і динаміка перетворень за останні роки.

Разом з тим у «доробку» державних завдань - ще ціла низка великих системних починань, що потребують надання більшої динаміки та ефективності соціально-економічному розвитку країни, введення в практику нових науково обґрунтованих механізмів і методів адміністративного управління, основу якого складає система документів стратегічного планування.

Базова мета стратегічного планування - раціональний розподіл зусиль і ресурсів держави і громадянського суспільства в інтересах сталого соціально-економічного розвитку і зміцнення національної безпеки України. Для досягнення зазначеної мети потрібна висока управлінська культура і широке використання методів адміністративного права, системного аналізу і прогнозування, стратегічного планування на перспективу [9].

Значення такого інструменту в останні роки істотно зросло, тому що є об'єктивна потреба забезпечити узгодженість дій органів

адміністративного управління на державному і регіональному рівні з урахуванням бюджетних обмежень і реальних ресурсних можливостей.

На підвищення ефективності та якості державного управління націлені укази президента, що містять в якості стратегічного цілепокладання конкретні індикативні показники соціально-економічного розвитку країни і забезпечення національної безпеки і передбачають в т.ч. комплекс заходів з формування системи державного стратегічного планування.

Більш того, як показує досвід, відмова від державного стратегічного планування в найважливіших сферах державної діяльності (міжнародної, економічної, військової, в галузі науки і освіти) містить ризики кризових проявів і негативних наслідків для розвитку суспільства і держави [4].

Стратегічне планування має розглядатися всіма органами державної влади і адміністративного управління як універсальний інструмент, що забезпечує системне і взаємопов'язане стратегічне цілепокладання, постановку і реалізацію великих державних завдань з використанням механізму державно-приватного партнерства і комплексний облік всього різноманіття факторів внутрішнього і зовнішнього характеру.

Саме стратегічне планування здатне забезпечити підвищення ефективності та якості адміністративного управління в жорстких умовах глобалізації та посилення стратегічних ризиків для розвитку та загроз національній безпеці.

Система стратегічного планування і стратегічного управління базується на принципі єдності, взаємозв'язку і взаємозалежності цілей і завдань забезпечення національної безпеки і соціально-економічного розвитку країни. У сучасній політичній науці цей принцип вже отримав назву «безпека через розвиток». Світовий досвід говорить про те, що принцип безпеки через розвиток стає сучасною парадигмою адміністративного стратегічного управління [2].

Можна стверджувати, що стратегічне планування і стратегічне управління об'єднують два спільних елементи: стратегічні цілі (цілі функціонування і розвитку) і стратегія дій (задум і стратегічний план) по досягненню цих цілей.

Відмінність полягає в тому, що стратегічне планування завершується розробкою стратегічного плану дій. Останній, в свою чергу, стає початком стратегічного управління, умовно поділяється на управління функціонуванням і управління розвитком системи.

У той же час з повною підставою можна говорити про те, що стратегічне планування і стратегічне управління знаходяться в безперервному взаємозв'язку і взаємовпливають один на одного. Ця безперервність забезпечується моніторингом виконання прийнятих документів планування, оцінкою ходу їх реалізації та періодичним коригуванням документів стратегічного планування за результатами їх моніторингу з урахуванням змін соціально-економічної обстановки.

У зв'язку з цим можна запропонувати формулювання, що адміністративне стратегічне планування соціально-економічного розвитку і забезпечення безпеки в масштабі держави являє собою вибір найоптимальнішої моделі управління, здатної при мінімізації різнопланових стратегічних ризиків і загроз забезпечити реалізацію обраних політичних і економічних національних пріоритетів і надати процесам розвитку країни нову якість-стійкість.

Обов'язковими елементами і необхідними механізмами адміністративного стратегічного планування є стратегічний аналіз і стратегічний прогноз, ситуаційне моделювання, оцінка стратегічних ризиків і можливих рішень в частині їх запобігання, в тому числі на альтернативній основі, а також процедура моніторингу реалізації прийнятих рішень через систему відповідних критеріїв і показників [11].

В Україні адміністративно-правові розробки в області стратегічного планування досить тривалий час залишалися на другому плані. Питання розвитку адміністративного

стратегічного планування довго були лише предметом наукової дискусії. Слід зазначити, що до теперішнього часу в науковому середовищі відсутня єдина позиція, що стосується оцінки ефективності механізмів стратегічного планування для досягнення довгострокових цілей соціально-економічного розвитку та забезпечення національної безпеки [7].

Однак превалюючі в 90-і рр. надії на саморегулюючу роль ринку поступово змінилися усвідомленням необхідності раціонального державного регулювання економіки. Зростає розуміння, що стратегічне планування - як у сфері соціально-економічного розвитку, так і в області забезпечення національної безпеки — є складним науково-практичним завданням, що вимагає для свого вирішення широкого застосування різних методів дослідження, науково-практичного аналізу протиріч і взаємозалежності національних інтересів України та інтересів протиборчих сил (сторін), розвитку системи стратегічного планування державної політики України у сфері забезпечення національної безпеки. У цій частині першочергове значення мають питання визначення і структурування стратегічних національних пріоритетів і обґрунтування вигляду системи стратегічного планування України, а також розвиток принципів, форм і методів стратегічного планування з урахуванням завдань забезпечення національної безпеки [3].

Вирішення проблем, що стоять перед державою і суспільством, вимагає системного підходу, стратегічного планування, високої ефективності державного і регіонального управління, професіоналізму і відповідальності державних і місцевих службовців.

Серед основних напрямків розвитку державного стратегічного планування ключову роль відіграє нормативно-правове регулювання [10].

В даний час є близько 300 нормативних адміністративно-правових актів і документів стратегічного планування (державного, регіонального та галузевого рівня) регламентують діяльність органів державної влади та органів

управління державних корпорацій і акціонерних товариств з державною участю в цій області [2].

До основних концептуальних і нормативних правових актів в зазначеній сфері, перш за все, відносяться:

- Стратегія сталого розвитку України на період до 2030 року;

- Проект «Стратегії національної безпеки» - базовий документ з планування розвитку системи забезпечення національної безпеки України, в якому викладається порядок дій і заходи щодо забезпечення національної безпеки. В якості ключової ланки, що забезпечує взаємозв'язок завдань розвитку і забезпечення національної безпеки, в стратегії формуються стратегічні національні пріоритети (основні напрямки, за якими забезпечується національна безпека);

- ЗУ «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України».

Разом з тим адміністративно-правова основа для формування єдиної системи стратегічного планування поки відсутня, що, як підтверджується низкою авторів, негативно позначається на темпах економічного розвитку країни.

Необхідним є законодавче закріплення положень, що регламентують функціонування і розвиток системи державного стратегічного планування, що включає в себе державне прогнозування, програмно-цільове і територіальне планування, документи державного стратегічного планування і моніторинг їх реалізації. Крім того, мають бути встановлені повноваження та відповідальність учасників адміністративного стратегічного планування.

Крім прийняття зазначеного закону, необхідна розробка підзаконних нормативних правових актів, які будуть визначати види, призначення, структуру і типовий зміст документів стратегічного планування, порядок їх підготовки та узгодження. Це дозволить упорядкувати систему документів стратегічного планування.

Невід'ємним етапом державного стратегічного планування є процедура громадського обговорення документів стратегічного планування, а також їх незалежна експертиза. При цьому важливо визначити цілі, завдання та порядок організації експертизи документів стратегічного планування, а також встановити загальні вимоги до змісту експертних висновків, основне призначення яких полягає у визначенні адекватності, збалансованості та послідовності вирішення завдань у галузі сталого соціально-економічного розвитку та забезпечення національної безпеки [9].

До участі в такій експертизі повинні залучатися в тому числі вчені Національної академії наук України (НАНУ), інших державних академій та інститутів.

Одним з найважливіших початкових етапів стратегічного планування є стратегічний аналіз і стратегічне прогнозування. Вони складають основу системи інформативно-аналітичної підтримки стратегічного планування.

В даний час в політичній практиці питанням системного стратегічного аналізу приділяється недостатньо уваги. Водночас значення статистичного багатофакторного аналізу ситуації перманентно зростає у міру зміни рівнів політичної, економічної та соціальної нестабільності у світі. Це вимагає широкого використання в управлінській практиці нових адміністративних методів організації діяльності держструктур в умовах зростаючої непередбачуваності і складності зовнішнього середовища.

Стратегічний аналіз повинен містити науково обґрунтовану систему оцінок умов і факторів, що формують внутрішні і зовнішні загрози національній безпеці, включаючи стратегічні ризики для сталого розвитку держави на довгострокову перспективу і вибір комплексних пріоритетних (першочергових) напрямів вирішення ключових проблем внутрішньої і зовнішньої політики держави [11].

При цьому стратегічний аналіз використовується як ефективний засіб вирішення складних слабкоструктурованих проблем, що

містять неформалізовані або важко формалізовані елементи. З позицій забезпечення національної безпеки системний аналіз дозволяє виявити умови, що призводять до найкращих результатів оптимізації та забезпечення стійкості системи.

Важливою складовою розвитку стратегічного планування як у сфері національної безпеки, так і в галузі соціально-економічного розвитку є підготовка фахівців зі стратегічного планування у вищих навчальних закладах. Необхідність цього диктується явним дефіцитом фахівців, які володіють методологією підготовки пропозицій щодо найважливіших управлінських рішень для керівників органів виконавчої влади України [4]. Також фахівці повинні знати основи теорії та практики забезпечення національної безпеки, основи адміністративного права, державного управління, володіти в необхідному обсязі інструментарієм стратегічного планування, а також володіти базовими знаннями в предметній галузі соціально-економічного розвитку та забезпечення національної безпеки.

У зв'язку з цим на порядку денному стоїть питання підготовки в ряді вузів країни (в рамках як магістратури, так і додаткової післявузівської освіти) фахівців в області стратегічного планування забезпечення національної безпеки України.

Реалізація розглянутих ключових напрямків формування системи державного стратегічного планування сприятиме підвищенню ефективності державного управління в Україні.

Висновки: Основоположним адміністративно-правовим документом державного стратегічного планування повинен стати стратегічний прогноз ризиків для соціально-економічного розвитку України і загроз забезпеченню національної безпеки. Стратегічний прогноз повинен являти собою систему науково обґрунтованих уявлень про можливі стратегічні ризики, виклики і загрози соціально-економічного розвитку і національної безпеки, містити поетапні прогнозні оцінки ймовірного стану соціально-економічного

потенціалу і національної безпеки, а також конкурентних позицій України в світовому співтоваристві. Стратегічний прогноз має складатися з взаємопов'язаних соціально-економічного (включаючи зовнішньоекономічні відносини), науково-технічного, промислово-технологічного, демографічного, екологічного прогнозів, а також прогнозів у сферах національної оборони, державної та громадської безпеки. Стратегічний прогноз повинен періодично уточнюватися, виходячи з результатів аналізу тенденцій соціально-економічного розвитку, забезпечення національної безпеки та стану міжнародної обстановки. Положення стратегічного прогнозу є вихідними даними для стратегічного планування

на державному, регіональному та галузевому рівнях. Вони є орієнтиром для бізнесу в прийнятті довгострокових інвестиційних рішень. Такий прогноз неможливо підготувати силами будь-якого одного відомства, до цієї роботи повинні також залучатися вчені НАНУ та інших державних наукових організацій.

Практичне формування стратегічного прогнозу полягає в тому, щоб на основі певної методології та методик опрацювати наявну на даний момент інформацію про стан предметних областей соціально-економічної діяльності та національної безпеки, а також про закономірності зміни, що спостерігалися раніше, і перетворити її в інформацію про майбутній стан або поведінку системи.

Анотація

У статті досліджено теоретико-практичні аспекти стратегічного планування в якості найважливішого фактору підвищення ефективності адміністративного управління. Доведено, що базова мета стратегічного планування - раціональний розподіл зусиль і ресурсів держави і громадянського суспільства в інтересах сталого соціально-економічного розвитку і зміцнення національної безпеки України. Для досягнення зазначеної мети потрібна висока управлінська культура і широке використання методів адміністративного права, системного аналізу і прогнозування, стратегічного планування на перспективу. Зазначено, що існує об'єктивна потреба забезпечити узгодженість дій органів адміністративного управління на державному і регіональному рівні з урахуванням бюджетних обмежень і реальних ресурсних можливостей. Наголошено, що на підвищення ефективності та якості державного управління націлені укази президента, що містять в якості стратегічного цілепокладання конкретні індикативні показники соціально-економічного розвитку країни і забезпечення національної безпеки і передбачають комплекс заходів з формування системи державного стратегічного планування. Обґрунтовано, що відмова від державного стратегічного планування в найважливіших сферах державної діяльності (міжнародної, економічної, військової, в галузі науки і освіти) містить ризики кризових проявів і негативних наслідків для розвитку суспільства і держави. Наголошено, що стратегічне планування має розглядатися всіма органами державної влади і адміністративного управління як універсальний інструмент, що забезпечує системне і взаємопов'язане стратегічне цілепокладання, постановку і реалізацію великих державних завдань з використанням механізму державно-приватного партнерства і комплексний облік всього різноманіття факторів внутрішнього і зовнішнього характеру і саме стратегічне планування здатне забезпечити підвищення ефективності та якості адміністративного управління в жорстких умовах глобалізації та посилення стратегічних ризиків для розвитку та загрози національній безпеці. Визначено ключові напрямки формування системи державного стратегічного планування, реалізація яких сприятиме підвищенню ефективності державного управління в Україні.

Ключові слова: адміністративне управління, адміністративна діяльність, національна безпека, стратегічне планування, громадянське суспільство, нормативно-правова база, стратегічне прогнозування.

Biloshytska N.M. Strategic planning as a key factor in improving the efficiency of administrative management

Summary

The article examines the theoretical and practical aspects of strategic planning as the most important factor in improving the efficiency of administrative management. It is proved that the basic goal of strategic planning is the rational distribution of efforts and resources of the state and civil society in the interests of sustainable socio - economic development and strengthening the national security of Ukraine. To achieve this goal, we need a high management culture and extensive use of administrative law methods, system analysis and forecasting and strategic planning. It is noted that there is an objective need to ensure consistency of actions of administrative management bodies at the state and regional levels, taking into account budget constraints and real resource opportunities. It is noted that presidential decrees are aimed at improving the efficiency and quality of Public Administration, which contain specific indicative indicators of socio-economic development of the country and ensuring national security as strategic goals and provide for a set of measures to form a system of state strategic planning. It is proved that the refusal of state strategic planning in the most important areas of state activity (international, economic, military, in the field of Science and education) contains risks of crisis manifestations and negative consequences for the development of society and the state. It is noted that strategic planning should be considered by all state authorities and administrative management as a universal tool that ensures systematic and interrelated strategic goal setting, setting and implementing major public tasks using the public-private partnership mechanism and integrated consideration of all the variety of internal and external factors, and it is strategic planning that can improve the efficiency and quality of administrative management in the harsh conditions of globalization and increase strategic risks to development and threats to national security. The key directions of forming the state strategic planning system, the implementation of which will contribute to improving the efficiency of Public Administration in Ukraine, are identified.

Key words: administrative management, administrative activities, national security, strategic planning, civil society, regulatory framework, strategic forecasting.

Список використаних джерел:

1. Брайсон Дж. Стратегічне планування для державних та неприбуткових організацій / пер. з англ. А. Кам'янець. Львів : Літопис, 2004. 352 с.
2. Вакуленко В. М., Мамонова В. В., Шаров Ю. П. Стратегічне планування на місцевому та регіональному рівнях: навч. посібник. Ужгород : Патент, 2004. 198 с.
3. Дробенко Г. О., Брусак Р. Л., Свірський Ю. І. Стратегічне планування розвитку територіальних громад. Львів : Сполом, 2001. 118 с.
4. Запровадження стратегічного планування в Україні: збірка документів і матеріалів / Укл. В.Тертичка. Київ : Центр досліджень адміністративної реформи НАДУ, 2004. 401 с.
5. Нудельман В., Санжаровський І. Розробка Стратегії розвитку територіальної громади: загальні засади методики / Київ. Центр Ін-ту Схід-Захід. Київ : Вид-во «Дата Банк Україна», 2002. 232 с.
6. Розробка та реалізація Стратегій розвитку територіальних громад: вітчизняний досвід / за ред. С. Максименка та ін. Київ : Вид-во «Дата Банк Україна», 2002. 232 с.
7. Стратегії розвитку України: теорії і практика/ за заг. ред. О. С. Власюка. Київ : НІСД, 2002. 864 с.
8. Тертичка В. Планування як стратегічний ресурс аналізу державної політики. *Вісн. Нац. академії держ. управління при Президенті України*. 2004. № 1. С. 47-56.

9. Сазонов В. Е. Государственно-частное партнёрство: гражданско-правовые, административно-правовые и финансово-правовые аспекты / Кафедра административного и финансового права РУДН. Москва, 2012. 492 с.
10. DiNapoli T. P. Local government management guide: strategic planning. *Office of The New York State Comptroller (Division of Local Government and School Accountability)*. 2003. P. 13-14.
11. Inomata T. Strategic Planning in The United Nations System *Joint Inspection Unit, United Nations*. Geneva : United Nations, 2012. XI. P. 4.
12. Bryson J. M. Strategic planning for public and nonprofit organizations: A Guide to Strengthening and Sustaining Organizational Achievement Third Edition. San Francisco : John Wiley & Sons, 2004. XXVI. 430 p.
13. Milanovic M. Strategic Planning Manual Sarajevo : The United Nations Development Programme (UNDP) in Bosnia and Herzegovina, 2010. 51 p.

УДК 351.74

Тіщенко В.В.

аспірант

Заклад вищої освіти «Міжнародний університет бізнесу і права»

ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ГРОМАДЯН

Постановка проблеми. Адміністративне право є унікальною галуззю в системі українського права, цей напрямок правового регулювання дозволило поєднати в собі різноманітні приписи, що дозволяють гнучко і системно впливати на найрізноманітніші суспільні відносини, незалежно від того, де вони складаються. Незважаючи на універсальність предмета адміністративно-правового регулювання, правовий вплив на публічні відносини здійснюється за допомогою приписів самого різного характеру.

Безумовно, центральне місце в механізмі правового регулювання публічних відносин займають конституційні приписи, які визначають пріоритетні напрямки державного будівництва, а також захист прав і свобод громадян. Також в механізмі правового регулювання публічних відносин своє місце займають нормативні положення фінансово-правового характеру без регулятивних властивостей, без яких неможливо забезпечити реалізацію ні конституційних, ні адміністративно-правових приписів. У змісті механізму правового регулювання публічних правовідносин своє місце займають приписи цивільно-правового та екологічного характеру, крім того, великий правоохоронний потенціал належить нормам кримінального права. У кожній галузі права України існує свій напрямок в регулюванні публічних відносин, а також у сфері регулювання виконавчо-розпорядчої діяльності органів державної влади та управління. Щодо виконавчо-розпорядчої діяльності можна сказати, що ця діяльність носить односторонній, владний характер. Як писав свого часу

П. Стайнов «...виконавча і розпорядча діяльність виступає як владна юридична діяльність, здійснювана відповідними державними органами на основі і на виконання закону, тобто, перш всього, як підзаконна діяльність».

У сучасних умовах як ніколи актуальна проблема вдосконалення механізму адміністративно-правового регулювання різних аспектів публічного управління, а також життєдіяльності людей. Тому без регулятивних і охоронних властивостей адміністративного права неможливо уявити діяльність органів державної влади та управління, мета роботи яких - забезпечення громадської безпеки, охорона громадського порядку, а також захист і охорона прав і законних інтересів громадян.

Огляд останніх досліджень і публікацій. Проблемі адміністративної діяльності органів Національної поліції в контексті забезпечення прав громадян приділялась увага науковців різних галузей знань. Серед вчених-юристів, які займалися дослідженням цієї проблематики, можна відзначити роботи А. В. Басова, О. І. Безпалової, М. В. Лошицького, В. І. Олєфіра, В. Г. Фатхутдінова. Окремі аспекти адміністративної діяльності органів Національної поліції вивчали В. В. Федоров та В. В. Черней, захист громадських прав у цій сфері досліджували А. В. Школик та О. В. Щербанюк.

Усі означені автори зробили вагомий внесок у розробку даної проблематики, врахувавши прорахунки та позитивний досвід, але у процесі реформування правоохоронних органів та розбудови громадянського суспільства з'являються нові виклики, які потребують вчасного вирішення.

Формулювання завдання дослідження. Метою статті є комплексний, теоретико-прикладний синтез гносеологічних аспектів адміністративної діяльності національної поліції України в контексті забезпечення прав громадян.

Виклад основного матеріалу. Серед органів державної влади та управління центральне місце належить державним, регіональним і місцевим органам виконавчої влади. У компетенції зазначених органів зосереджені основні важелі впливу на найрізноманітніші процеси, які протікають в українському суспільстві.

Згідно Закону України «Про Національну поліцію»: Національна поліція України є центральним органом виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічного порядку та громадської безпеки. Діяльність Національної поліції спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Міністра внутрішніх справ згідно із законом [7].

Поліція призначена для захисту життя, здоров'я, прав і свобод громадян України, іноземних громадян, осіб без громадянства; для протидії злочинності, охорони громадського порядку, власності та для забезпечення громадської безпеки. В межах своєї компетенції керівництво діяльністю поліції здійснюють Президент України безпосередньо або через Міністра внутрішніх справ, керівники територіальних органів Міністерства внутрішніх справ і керівники підрозділів поліції.

Діяльність поліції з моменту її утворення і до теперішнього часу завжди перебувала під пильною увагою громадян - адже прорахунки і невдачі поліцейських самим безпосереднім чином відбивалися на захисті прав громадян, а також діяльності господарюючих суб'єктів [2].

Дійсно, органи внутрішніх справ в цілому і поліція зокрема здійснюють різні напрямки діяльності, у зв'язку з цим в їх роботі можна виділити адміністративну, оперативно-розшукову і кримінально-процесуальну діяльність. Кожний з перерахованих вище напрямків діяльності органів внутрішніх справ має

свій предмет, підстави, а також матеріальну і процесуальну форму реалізації. Особливе місце в змісті діяльності поліції займає саме адміністративна діяльність.

Адміністративна діяльність в широкому сенсі слова - це виконавчо-розпорядча діяльність, яка здійснюється у відповідних формах усіма без винятку органами виконавчої влади. Ця діяльність здебільшого спрямована на зміцнення режиму правопорядку, а також забезпечення громадської безпеки в тій сфері управління, де вона здійснюється. На відміну від адміністративної діяльності самих різних державних органів виконавчої влади адміністративна діяльність поліції має свій досить вузький предмет, а також свої спеціальні форми і методи застосування. Виходячи з цього можна розрізнити адміністративну діяльність в широкому сенсі слова і адміністративну діяльність у вузькому спеціальному значенні цього терміна. Такий поділ є цілком виправданим стосовно відповідного напрямку правоохоронної діяльності поліції [5].

Можна зробити висновок, що адміністративна діяльність поліції має певну специфіку по відношенню до аналогічної діяльності інших державних органів виконавчої влади. Як писав свого часу С. Котюрґін, аналізуючи гегелівську концепцію взаємодії громадянського суспільства і поліції, «...роль і місце поліції визначається економічними інтересами і потребами особливого, в силу чого поліція і розглядається в главі про громадянське суспільство. Але як чинний урядовий орган поліція знаходить силу і основу в державі, інтереси якої вона відстоює притаманними їй формами і методами» [1].

Особливість адміністративної діяльності поліції визначається насамперед тими завданнями, які стоять перед нею. Так, згідно з Законом України «Про Національну поліцію» діяльність поліції здійснюється за такими основними напрямками: захист особистості, суспільства, держави від протиправних посягань; попередження і припинення злочинів і адміністративних правопорушень; виявлення

і розкриття злочинів, провадження дізнання у кримінальних справах; розшук осіб; провадження у справах про адміністративні правопорушення, виконання адміністративних покарань; забезпечення правопорядку в громадських місцях; забезпечення безпеки дорожнього руху; контроль за дотриманням законодавства в області обороту зброї; контроль за дотриманням законодавства в області приватної детективної і охоронної діяльності; охорона майна та об'єктів, в тому числі на договірній основі; державний захист потерпілих, свідків та інших учасників кримінального судочинства, суддів, прокурорів, слідчих, посадових осіб правоохоронних і контролюючих органів, а також інших; здійснення експертно-криміналістичної діяльності [7;8;9].

Як ми бачимо, реалізація більшості основних напрямків діяльності поліції можлива виключно за допомогою тих чи інших адміністративно-правових форм і методів.

У зв'язку з цим видається не випадковою та обставина, що погляди авторів, які займалися позначеною проблемою, на зміст адміністративної діяльності органів внутрішніх справ досить різноманітні, проте всі вони вказують на її правоохоронну складову.

Аналіз змісту адміністративної діяльності органів внутрішніх справ в цілому і поліції зокрема дозволяє зробити висновок про те, що адміністративна діяльність поліції - це виконавчо-розпорядча, підзаконна діяльність, яка спрямована на організацію поліцейської роботи як у внутрішньому, так і в зовнішньому середовищі функціонування органів поліції. У зв'язку з чим ця діяльність спрямована на забезпечення правопорядку і захист прав особистості за допомогою матеріально-технічних та організаційних заходів за допомогою контрольно-наглядової, дозвільної, а також юрисдикційної діяльності [4].

Адміністративна діяльність, яка здійснюється у сфері внутрішніх справ, є, по суті, діяльністю управлінською, ця діяльність носить державно-владний характер. Так, за допомогою цієї діяльності здійснюється

управління службами і підрозділами поліції, які здійснюють внутрішньоорганізаційну роботу. Ефективний захист прав і свобод громадян, зокрема у сфері громадського порядку, неможливий без здійснення цілого ряду організаційних заходів, а також без належного матеріально-технічного та кадрового забезпечення відповідного напрямку роботи поліції. Внутрішньоорганізаційна частина адміністративної діяльності носить суто управлінський характер, вона здійснюється переважно в спеціально визначених формах, а також за допомогою управлінських методів впливу. Внутрішньоорганізаційна адміністративна діяльність непомітна поглядам громадян, але разом з тим від якості цієї діяльності в кінцевому підсумку залежить ефективність тієї частини адміністративної діяльності, яка носить виключно поліцейський (зовнішній) характер [3].

Слід зазначити, що внутрішньоорганізаційна адміністративна діяльність полягає також і в управлінні службами і підрозділами поліції, в керівництві вищих органів внутрішніх справ діяльністю нижчими, нормотворчій роботі. В ході внутрішньоорганізаційної адміністративної діяльності органів внутрішніх справ розробляються тактичні прийоми охорони громадського порядку, завчасно визначаються оптимальні прийоми забезпечення безпеки громадян. Внутрішньоорганізаційна адміністративна діяльність органів внутрішніх справ в цілому і поліції зокрема необхідна для узагальнення, накопичення і використання різного роду інформації про стан правопорядку. Ця інформація допомагає приймати правильні управлінські рішення, визначати пріоритетні напрямки у сфері охорони громадського порядку та забезпеченні громадської безпеки, здійснювати правильний розрахунок сил і засобів, які передбачаються використовувати для протидії різним формам протиправної поведінки. В ході внутрішньоорганізаційної адміністративної діяльності проводиться необхідна аналітична робота, в ході якої виявляються найбільш

нагальні виклики і загрози правопорядку, а також правам і законним інтересам громадян. Наприклад, аналітична робота дає відповідь на питання: штати яких підрозділів поліції необхідно збільшити, а які структурні підрозділи необхідно реорганізувати [5].

В даний час є певні недоробки у визначенні кількості сил і засобів поліції, які можуть бути використані для протидії адміністративній деліктності неповнолітніх, а також іноземних громадян. Упущення в цьому напрямку адміністративної діяльності поліції призводять до вельми плачевних наслідків, а саме - до групових порушень громадського порядку, створення реальних загроз безпеці громадян.

В даний час, особливо у великих містах нашої країни, очевидна нестача дільничних уповноважених поліції, а також співробітників патрульної служби поліції. У зв'язку з цим територіальні органи внутрішніх справ упускають важливі напрямки профілактичної роботи, підрозділи карного розшуку позбавляються можливості отримати своєчасну і необхідну інформацію про осіб, які могли б вчинити той чи інший злочин. Сформована практика службової діяльності, на жаль, не дозволяє співробітникам адекватно оцінити в цілому ситуацію в сфері адміністративної деліктності тієї чи іншої групи осіб, які проживають на відповідній території. Подібний стан речей не дозволяє підвищити ефективність адміністративної діяльності поліції, а найголовніше - це не сприяє більш якісному забезпеченню прав і законних інтересів громадян. Вищенаведені, а також інші обставини говорять про важливість внутрішньоорганізаційної роботи, що проробляється в ході адміністративної діяльності поліції, яка прямо не спрямована на протидію злочинам, адміністративним правопорушенням, а також на захист прав і законних інтересів громадян. Проте, необхідно визнати, що вона створює всі необхідні умови для цієї діяльності. Помилки та упущення у внутрішньоорганізаційній адміністративній діяльності органів внутрішніх справ неминуче позначаються на

послідовності виконання основних завдань, які покладені на поліцію в цілому [6].

Громадяни у своїй повсякденній діяльності в силу цілого ряду об'єктивних і суб'єктивних причин можуть стикатися з різними аспектами зовнішньої адміністративної діяльності поліції, яка, як уже згадувалося, проявляється в таких формах, як контрольно-наглядова, дозвільна, а також юрисдикційна діяльність. Зовнішня адміністративна діяльність поліції, також як і внутрішня, здійснюється за допомогою передбачених законом методів, ця діяльність за своєю суттю є логічним продовженням внутрішньоорганізаційних відносин. Проте, представляється можливим відзначити, що зовнішній адміністративній діяльності притаманний яскраво виражений поліцейський характер, саме за допомогою цього аспекту розглянутого виду діяльності безпосередньо здійснюється охорона громадського порядку і забезпечення громадської безпеки, а також відбувається захист прав і свобод громадян в тій чи іншій сфері державного управління [9].

Саме в зовнішньому аспекті адміністративної діяльності поліції зацікавлені громадяни, це пов'язано і з тим, що громадяни бачать безпосередньо роботу дільничного уповноваженого поліції, можуть особисто спостерігати службу постового чи патрульного поліцейського і в разі необхідності мають всі можливості звернутися до нього за допомогою. У зв'язку з цим абсолютно вірна філософська теза С. Котюргіна, який, аналізуючи гегелівську концепцію поліцейської діяльності, писав, що основа поліції полягає у зовнішній правовій охороні власності та особистості, а корпорація має на меті задоволення внутрішньої системи економічних потреб особистості та надання простору для її соціальних запитів [3].

Незважаючи на цілий ряд проблем в діяльності поліції, саме представники цих служб першими приходять на допомогу громадянам, постраждалим від злочинів, адміністративних правопорушень, а також інших подій, а від якості поліцейської допомоги в кінцевому

підсумку залежать забезпечення прав громадян і захист їх законних інтересів.

Однією з форм прояву зовнішньої адміністративної діяльності поліції, як уже зазначалося, є її контрольно-наглядова діяльність. Цю діяльність (в межах своїх повноважень) здійснює досить велика кількість підрозділів поліції. В ході контрольно-наглядової діяльності забезпечується виявлення, попередження і припинення злочинів і адміністративних правопорушень, крім цього велике значення розглянута форма адміністративної діяльності має і в забезпеченні профілактики правопорушень тією категорією осіб, щодо яких судом встановлено адміністративний нагляд. Контрольно-наглядова діяльність поліції є свого роду формою зворотного зв'язку органу внутрішніх справ з тим середовищем, щодо якої, власне, контроль і здійснюється [4].

Слід мати на увазі, що контрольно-наглядова діяльність поліції здійснюється у встановлених законом процесуальних формах, а також за допомогою певних методів. Тільки в разі виконання всіх необхідних вимог розглянутий вид адміністративної діяльності може забезпечити дотримання прав і свобод громадян. Контрольно-наглядова діяльність поліції носить упорядковувачий характер, вона допомагає забезпечити реалізацію інших видів адміністративної діяльності поліції, реалізованих у зовнішньому середовищі функціонування органу внутрішніх справ. Зокрема, без регулятивних властивостей контрольно-наглядової діяльності поліції неможливо забезпечити права громадян, а також в цілому правопорядок у сфері функціонування дозвільної системи. Необхідно визнати, що за останні роки межі дозвільної системи істотно звузилися, проте органи поліції продовжують здійснювати дозвільну діяльність, пов'язану з обігом цивільної зброї, а також предметів (речовин), які становлять потенційну суспільну небезпеку, у зв'язку з чим вилучені або обмежені у цивільному обігу і для яких законодавством встановлено спеціальний режим використання. Крім того, на

органи Національної поліції безпосередньо покладено обов'язок щодо контролювання за дотриманням посадовими особами міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, підприємств, установ, організацій, господарських об'єднань і громадян встановленого порядку виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення і використання предметів, матеріалів і речовин, відкриття та функціонування підприємств, майстерень і лабораторій, на які поширюється дозвільна система [2].

Названі сфери діяльності громадян і господарюючих суб'єктів, в силу їх особливого статусу, не можуть обійтися без регулятивних аспектів дозвільної діяльності поліції. Такий підхід, безумовно, виправданий, оскільки без належного контролю у відповідній сфері може мати місце найбезпосередніша загроза безпеці громадян. Ще однією формою зовнішньої адміністративної діяльності поліції є її юрисдикційна діяльність. Особливістю даної діяльності є те, що вона на відміну від інших розглянутих напрямків роботи поліції, більшою мірою носить Адміністративно-процесуальний характер. Слід підкреслити, що адміністративно-юрисдикційна діяльність поліції охоплює досить широке коло суспільних відносин. Так, згідно з Кодексом України про адміністративні правопорушення, посадовим особам поліції підвідомче «порушення» великої кількості справ про адміністративні правопорушення, а співробітники поліції в ході здійснення розглянутого виду діяльності можуть застосовувати цілий ряд заходів забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення. В ході реалізації адміністративно-юрисдикційної діяльності посадові особи поліції здійснюють провадження за скаргами, а також мають право застосовувати різноманітні заходи адміністративного примусу. При здійсненні адміністративно-юрисдикційної діяльності більшою мірою зачіпаються права і свободи громадян. У зв'язку з цим не випадково, що в цьому напрямку діяльності співробітники поліції просто зобов'язані максимально формально

дотримуватися встановленої процесуальної форми. В даний час співробітникам поліції необхідно створювати найбільш вільні умови для забезпечення громадянину, щодо якого застосовуються відповідні заходи адміністративного примусу, можливості ознайомлення з документами і матеріалами, що зачіпають права громадянина, особливо якщо це стосується його особистої свободи і особистої недоторканності [10].

Крім цього, об'єктивно необхідно створювати умови для реалізації громадянам тих прав, які передбачені безпосередньо адміністративним законодавством. Розкриття сутності адміністративної діяльності поліції дає можливість зробити висновок, що цей вид діяльності багато в чому зумовлює ефективність інших напрямків діяльності поліції і, зокрема, таких як оперативно-розшукова та кримінально-процесуальна діяльність. Пов'язано це з тим, що при організації двох останніх видів діяльності також має місце адміністративно-правова складова. Виходячи з великої значущості адміністративної діяльності в питаннях забезпечення правопорядку, а також захисту прав і свобод громадян, викликає деякий подив відсутність, до цього дня, в системі адміністративного законодавства спеціального закону про адміністративну діяльність поліції. Звичайно, багато питань організації та здійснення поліцейської діяльності визначені у Законі України «Про Національну поліцію», також ряд питань роботи поліції регламентується численними нормативними правовими актами МВС України [7].

У зв'язку з цим представляється цілком логічною постановка питання про розробку проекту Закону України «Про адміністративну діяльність поліції». У цьому законі було б цілком можливо визначити принципи даної діяльності, загальні методи реалізації адміністративної діяльності, її форми, а також її основні напрямки. Приписи такого закону повинні носити максимально загальний характер, оскільки ними будуть зобов'язані керуватися всі співробітники поліції, які

здійснюють розглянутий вид діяльності. Цей закон дасть можливість звільнитися від цілого ряду відомчих нормативних правових актів, а крім того, пропонується закон допоможе підвищити якість нормативно-правового регулювання поліцейської діяльності в найбільш актуальних напрямках адміністративно-правового регулювання суспільних відносин.

У зв'язку з цим для того, щоб робота поліції в сфері забезпечення прав і свобод громадян була найбільш ефективною, потрібно розуміти позначену проблему максимально широко і тим самим підходити до її вирішення через певну методологію, обумовлену цілим рядом соціальних процесів. Як вже зазначалося, органи поліції інтегровані в систему забезпечення прав і свобод громадян і вирішують дане питання як у взаємодії з іншими уповноваженими структурами, так і самостійно. При цьому поліція ні в якому разі не повинна підмінити роботу інших органів державної влади та управління, а також виконувати не властиві їй функції, в тому числі і в сфері забезпечення прав і свобод громадян [10].

Методологічний підхід дозволяє максимально широко подивитися на проблему забезпечення прав і свобод громадян, побачити найбільш глобальні і системні питання, які мають місце в даній сфері. Крім того, цей підхід дозволяє простежити еволюцію зміни завдань і функцій поліції з точки зору її орієнтації на вирішення проблеми забезпечення прав і свобод громадян. Як показує дослідження, далеко не на всіх етапах розвитку людської цивілізації проблема забезпечення прав і свобод громадян була для поліції ключовою. Спочатку поліція забезпечувала інтереси правлячого класу, інтереси окремих соціальних груп. Але в міру розвитку соціальних і демократичних інститутів, конституціоналізму, а також міжнародного гуманітарного права позначена проблема стає для поліції, так само як і для інших державних структур, ключовою.

Висновки: Адміністративна діяльність як певна правова форма функціонування поліції

дає їй можливість максимально комплексно забезпечувати цілий ряд прав і свобод громадян, реалізованих у сфері внутрішніх справ, також допомагати іншим органам державної влади у вирішенні позначеної проблеми. У зв'язку з цим

зроблено висновок про те, що вдосконалення правового регулювання адміністративної діяльності поліції якісно відіб'ється на забезпеченні прав і свобод громадян в якій би сфері життєдіяльності вони не реалізовувалися.

Анотація

У статті досліджено теоретико-практичні аспекти поняття та сутності адміністративної діяльності національної поліції України в контексті забезпечення прав громадян. Доведено, що адміністративна діяльність, яка здійснюється у сфері внутрішніх справ, є за своєю сутністю управлінською діяльністю і ця діяльність носить державно-владний характер. Наголошено, що за допомогою адміністративної діяльності відбувається управління службами і підрозділами поліції, які здійснюють внутрішньоорганізаційну роботу. Обґрунтовано, що ефективний захист прав і свобод громадян, зокрема у сфері громадського порядку, неможливий без здійснення цілого ряду організаційних заходів, а також без належного матеріально-технічного та кадрового забезпечення відповідного напрямку роботи поліції. Доведено, що контрольно-наглядова діяльність поліції здійснюється у встановлених законом процесуальних формах, а також за допомогою певних методів. Зроблено висновок, що тільки в разі виконання всіх необхідних вимог розглянутий вид адміністративної діяльності може забезпечити дотримання прав і свобод громадян. Наголошено, що контрольно-наглядова діяльність поліції носить упорядковуючий характер, вона допомагає забезпечити реалізацію інших видів адміністративної діяльності поліції, реалізованих у зовнішньому середовищі функціонування органу внутрішніх справ. Досліджено основні аспекти методологічного підходу, який дозволяє максимально широко подивитися на проблему забезпечення прав і свобод громадян, побачити найбільш глобальні і системні питання, які мають місце в даній сфері. Наголошено, що досліджений підхід дозволяє простежити еволюцію зміни завдань і функцій поліції з точки зору її орієнтації на вирішення проблеми забезпечення прав і свобод громадян. Обґрунтовано постановку питання про розробку проєкту Закону України «Про адміністративну діяльність поліції», в якому було б цілком можливо визначити принципи адміністративної діяльності, загальні методи її реалізації, форми, а також основні її напрямки.

Ключові слова: національна поліція, адміністративна діяльність, права і свободи громадян, юрисдикційна діяльність, реалізація прав, адміністративний примус, практика службової діяльності.

Tishchenko V.V. The concept and essence of administrative activities of the national police of Ukraine in the context of ensuring the rights of citizens

Summary

The article examines the theoretical and practical aspects of the concept and essence of administrative activities of the National Police of Ukraine in the context of ensuring the rights of citizens. It is proved that administrative activities carried out in the field of internal affairs are essentially managerial activities and this activity is of a state-power nature. It is noted that through administrative activities, Police Services and units that carry out internal organizational work are managed. It is proved that effective protection of citizens' rights and freedoms, in particular in the sphere of Public Order, is impossible without the implementation of a number of organizational measures, as well as without proper material, technical and personnel support for the relevant area of police work. It is proved that the control and supervisory activities of the police are carried out in the procedural forms

established by law, as well as with the help of certain methods. It is concluded that only if all the necessary requirements are met, the type of administrative activity under consideration can ensure respect for the rights and freedoms of citizens. It is noted that the control and supervisory activities of the police are of an orderly nature, it helps to ensure the implementation of other types of administrative activities of the police implemented in the external environment of the functioning of the internal affairs body. The main aspects of the methodological approach are studied, which allows us to look as broadly as possible at the problem of ensuring the rights and freedoms of citizens, to see the most global and systemic issues that take place in this area. It is justified to raise the issue of developing a draft law of Ukraine "on administrative activities of the police", in which it would be quite possible to define the principles of administrative activity, general methods of its implementation, forms, as well as its main directions.

Key words: national police, administrative activity, rights and freedoms of citizens, jurisdictional activity, exercise of rights, administrative coercion, practice of official activity.

Список використаних джерел:

1. Адміністративна діяльність поліції у питаннях та відповідях: навч. посіб. / Константинов С.Ф., Олефір В.І., Братель С.Г. та ін. Київ : Видавництво «Центр учбової літератури», 2016. 196 с.
2. Адміністративна діяльність органів внутрішніх справ : навч. посіб. / Черней В.В, Константинов С.Ф., Братель С.Г та ін. ; під. заг. ред. Коваленка В. 5-ге вид. Київ : ПП «Дірект Лайн», 2014. 408 с.
3. Адміністративна діяльність органів внутрішніх справ у питаннях та відповідях : навч. посіб. / Братель С.Г., Константинов С.Ф. та ін. 2-е вид. Київ : ПП «Дірект Лайн», 2014. 236 с.
4. Білик В.М., Калатур М.В. Адміністративно-юрисдикційна діяльність органів внутрішніх справ та шляхи її удосконалення. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2014. № 11. Т. 1. С. 124-126.
5. Братель С.Г. Дотримання прав і свобод громадян під час затримання працівниками патрульної служби МВС України. *Митна справа*. 2011. № 2. Ч. 2. С. 294-299.
6. Організація діяльності поліції зарубіжних країн : навч. посіб. / Братель С.Г., Луговий І.О., Кузьмініч Г. Б. та ін. ; за ред. В.В. Чернея. Київ : КНТ, 2015. 572 с.
7. Про Національну поліцію : Закон України. Відомості Верховної Ради (ВВР). 2015. № 40-41. С. 379.
8. Про затвердження Інструкції з оформлення матеріалів про адміністративні правопорушення в органах поліції : наказ МВС України від 6 листопада 2015 р. № 1376.
9. Про затвердження Інструкції з обліку адміністративних правопорушень : наказ МВС України від 7 листопада 2012 р. № 1017.
10. Юнін О.С. Пріоритетність захисту прав та законних інтересів людини в діяльності поліції. *Митна справа*. 2013. № 1 (85). Ч. 2. Кн. 1. С. 401-405.

УДК 341.4

Нуруллаєв І.С.о.

кандидат юридичних наук,
керівник

Генеральна інспекція Офісу Генерального прокурора

ПИТАННЯ МІЖНАРОДНОЇ ПРАВОСУБ'ЄКТНОСТІ МІЖНАРОДНИХ НЕУРЯДОВИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У СФЕРІ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА У БОРОТЬБІ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ

Постановка проблеми. Якщо для XIX і XX століть характерним було збільшення числа держав, то для кінця XX століття – активізація та зростання ролі міжнародних неурядових організацій, що отримало назву «революція асоціацій». Активність міжнародних неурядових організацій, стійка тенденція до збільшення їх числа і еволюції зростання правосуб'єктності, а також нарощування їх популярності в очах урядів і міжурядових організацій стали характерними рисами сучасного етапу розвитку. Такі процеси відображають сучасні трансформації правового статусу міжнародних неурядових організацій в міжнародному правопорядку, включаючи сферу міжнародно-правового співробітництва у боротьбі зі злочинністю. Дослідження реальної правосуб'єктності міжнародних неурядових організацій в рамках міжнародного співробітництва у боротьбі зі злочинністю мають наукову актуальність і прикладне значення.

Стан дослідження. Окремі аспекти питання правового статусу міжнародних неурядових організацій отримали висвітлення у працях Буткевича В.Г., Бекашева К.О., Бліщенко І.П., Висоцького О.Ф., Капустіна А.А., Лукашука І.І., Опришка В.Ф., Нешатаєвої Т.М., Покрещука О.О., Тункина Г.І., Шатрова В.П., Тимченка Л.Д., Шумілова В.М. тощо. Наукові розробки вітчизняних вчених з проблем правосуб'єктності, а особливо правосуб'єктності міжнародних неурядових організацій, присвячувались переважно теоретичному аспекту і меншою мірою торкалися правового регулювання. Важливою

в цьому напрямку стало дисертаційне дослідження І.О. Білорус, предметом якого стала правосуб'єктність міжнародних міжурядових організацій.

Мета статті полягає у виявленні елементів міжнародної правосуб'єктності у правовому статусі міжнародних неурядових організацій, що приймають участь у міжнародно-правовому співробітництві у боротьбі з міжнародною злочинністю.

Виклад основного матеріалу. Все більша кількість країн приходять до висновку про необхідність пошуку нових підходів до вирішення глобальних проблем в міжнародному співтоваристві. Відбуваються процеси утворення нових і трансформація існуючих структур та механізмів координації суб'єктів міжнародно-правової системи. Однією з діючих, але не в повній мірі застосовуваних на глобальному рівні можливостей, є визнання і використання громадських сил в особі неурядових організацій, діяльність яких відображає об'єктивні міжнародні процеси та інтереси [1, с.26]. На сьогодні діяльність міжнародних неурядових організацій має об'єктивний вплив на позиції урядів країн, міжнародних міжурядових організацій та є невід'ємною складовою частиною сучасних міжнародних відносин. Це зумовлює проблему правового регулювання таких діагональних відносин між державами, міжнародними міжурядовими організаціями та міжнародними неурядовими організаціями, оскільки перші мають міжнародно-правове походження і виступають суб'єктами міжнародного права, а між-

народні неурядові організації – національно-правове походження та статус приватною юридичної особи, що заснована і підпорядковується внутрішньодержавному праву.

Відповідно до положень статті 1 Європейської конвенції про визнання юридичними особами міжнародних неурядових організацій від 1986 р., останні повинні мати некомерційну ціль міжнародної суспільної користі, засновані при використанні норм міжнародного права однією з країн-учасниць, здійснювати свою діяльність у двох і більше країнах, мати свій зареєстрований офіс та центральний орган управління і контролю на території однієї з країн-учасниць [2] (Конвенція поки не набула чинності).

Незважаючи на те, що міжнародні міжурядові організації засновуються відповідно до норм національного права як юридичні особи, мета, з якою вони створюються з самого початку передбачає відносини з приватними особами іноземного походження або іноземними суб'єктами міжнародного права [3, с.16]. Також, на відміну від інших юридичних осіб, вони у своїй діяльності в більшості представляють багатонаціональний інтерес. Все це свідчить про дуалістичну природу міжнародних неурядових організацій та потребує більш детального дослідження питання їх міжнародної правосуб'єктності.

Відмінності між урядовими і неурядовими організаціями полягають в їх правовій основі. Тому, прирівнювати ці організації, на думку більшості науковців, не дозволяє порядок їх створення, при якому засновниками міжнародних неурядових організацій виступають не держави, а юридичні та фізичні особи, а система права, у відповідності до якої здійснюється заснування, - не міжнародне, внутрішньодержавне. З огляду на це держави не зобов'язані визнавати таку організацію в якості суб'єкта міжнародного права і брати на себе зобов'язання щодо її цілей, оскільки не давали своєї згоди на заснування.

Щодо правового статусу міжнародних неурядових організацій в міжнародно-правовій

науці сформувався наступні позиції: 1) міжнародні неурядові організації не належать до суб'єктів міжнародного права, але є суб'єктами міжнародних правовідносин (В. Репецький [4], Н. Шаповалова [5], М. Богуславський [6]); 2) міжнародні міжурядові організації, статут і діяльність яких не суперечить принципам міжнародного права, володіють обмеженою міжнародною правосуб'єктністю в рамках консультативних відносин з міжурядовими організаціями, а також у рамках права міжнародних організацій (І. Білорус [7], Л. Тимченко [8], О. Шибаєва [9], М. Баймуратов [10]); 3) «визнання міжнародних неурядових організацій суб'єктами міжнародного права, який базується на врахуванні постійного розширення обсягу повноважень міжнародних неурядових організацій у багатьох сферах міжнародного життя» [11, с.33].

Згідно Резолюції ООН 228 від 1950 р. (X) і Резолюції Генеральної Асамблеї ООН 1296 (XIV) від 1968 р., під терміном «міжнародна неурядова організація» розуміється будь-яка міжнародна організація, створена не на підставі міжнародного договору [12]. К. Кузнєцова зазначає, що міжнародні неурядові організації повинні володіти наступними ознаками: 1) мати некомерційний характер, тобто фінансуватись самими членами або добровільними внесками; 2) не використовувати і не пропагувати насильницькі методи, тобто не визнаються міжнародні неурядові організації визвольного руху, воюючі або озброєні угруповання; 3) не брати участь у політичній діяльності з метою досягнення влади [13].

У Резолюції ЕКОСОП № 1996/31 про консультативні відносини між ООН і неурядовими організаціями від 1996 року зазначається: визнання важливості національних, регіональних і субрегіональних неурядових організацій та збільшення їх кількості; зростання значення комітету з неурядових організацій, який існує при ЕКОСОП; прийняття стандартних правил участі неурядових організацій у міжнародних конференціях

ООН і в процесі підготовки до них. Міжнародні неурядові організації займаються розробкою уніфікованих правил у тій чи іншій галузі міжнародної діяльності, мають консультативний статус при ООН.

До найбільш впливових міжнародних неурядових організацій, діяльність яких направлена на співробітництво у боротьбі зі злочинністю, належать Міжнародна асоціація кримінального права, Міжнародне кримінологічне товариство, Міжнародний кримінальний і пенітенціарний фонд, Міжнародний рух за реформу пенітенціарної системи.

Діяльність Міжнародного кримінологічного товариства, Міжнародної асоціації кримінального права і Міжнародного кримінального і пенітенціарного фонду, які отримали консультативний статус при ЕКОСОП ООН, об'єднує Міжнародний комітет з координації, створений у 1982 р.. Проте, кожна з цих організацій, до складу яких входять фахівці у галузях міжнародного кримінального права й правосуддя, не зважаючи на свій рекомендаційний характер, має вагомий вплив на формування теоретичних аспектів міжнародного співробітництва у боротьбі зі злочинністю [14].

Міжнародна асоціація кримінального права, яка була сформована у 1924 році як правонаступниця Міжнародного товариства криміналістів (створеного у 1889 р. у Парижі), є науковою установою. Варто зазначити, що Асоціація у своїй діяльності керується принципами, закріпленими у Статуті ООН і Загальній декларації прав людини. Міжнародна асоціація кримінального права співпрацює з ООН, її органами і спеціалізованими установами. Вона отримала консультативний статус у 1952 році [15, с. 123] і на сьогодні виступає консультативним органом ООН, Ради Європи та інших міжнародних організацій. Завданнями Міжнародної асоціації кримінального права є: сприяння співробітництву фахівців різних держав, які досліджують кримінальне право і застосовують його на практиці; координація норм кримінального процесу; сприяння розвитку єдиного універсального між-

народного кримінального права та уніфікації кримінального процесу різних країн.

Основним форматом співробітництва діяльності Міжнародної асоціації кримінального права є науково-практичні конгреси і міжнародні практичні курси з найбільш актуальних проблем кримінального та кримінально-процесуального права [16]. Важливим є те, що Міжнародна асоціація кримінального права здійснила особливий внесок у створення Міжнародного кримінального суду. Ідея формування міжнародної кримінальної юрисдикції і відповідного механізму для розслідування міжнародних злочинів, порушень прав людини і винесення по ним судових рішень зародилася і отримала свій розвиток саме у Міжнародній асоціації кримінального права. Цей факт не просто є безсумнівним свідченням вагомості ролі даної організації у формування міжнародного правопорядку у боротьбі зі злочинністю, він підтверджує опосередковану форму здійснення нею міжнародної правотворчості та визнання іншими суб'єктами міжнародного права Асоціацію в якості суб'єкта міжнародного права, що є елементами міжнародної правосуб'єктності.

Впливовою міжнародною неурядовою організацією у сфері забезпечення співпраці у боротьбі зі злочинністю є Міжнародне кримінологічне товариство. На сьогодні Товариство є об'єднанням національних інститутів і фахівців, що діє на основі Статуту від 1949 року. Міжнародне кримінологічне товариство має консультативний статус в ООН і свого постійного представника (пізніше такий статус був отриманий в ЮНЕСКО). Товариство співпрацює з Міжнародною організацією кримінальної поліції (Інтерполом), Європейським Союзом, Міжнародною асоціацією кримінального права, Міжнародним кримінальним і пенітенціарним фондом, тощо [17].

Метою Міжнародного кримінологічного товариства є дослідженню злочинності на міжнародному рівні шляхом об'єднання зусиль вчених і практичних фахівців у галузі

кримінології, криміналістики та інших галузей. В рамках Товариства застосовуються такі форми співробітництва міжнародні конгреси, колоквиуми, семінари, міжнародні курси кримінології та інші, які сприяють обміну наукового та практичного досвіду між країнами. Серед найбільш актуальних проблем у сфері боротьби зі злочинністю, які обговорювались на конгресах, були питання щодо політики попередження злочинності; тероризм; поведження із злочинцями; організована злочинність; співпраця правоохоронних органів у виявленні, розслідуванні і попередженні злочинності; інтернаціоналізація злочинності; методи боротьби із злочинністю тощо.

Міжнародний кримінальний і пенітенціарний фонд є міжнародною неурядовою юридично-науковою організацією, що була заснована в 1951 році. Фонд має спеціальний статус при ООН у галузі превенції злочинності, об'єднує спеціалістів у галузі кримінального і пенітенціарного права майже з 30 країн. Метою Фонду є організація та заохочення наукових досліджень у галузі запобігання злочинності, а також вивчення форм поведження із засудженими в різних країнах. До форм діяльності Фонду належать наукові конгреси, сесії, семінари, зустрічі начальників тюрем, колоквиуми тощо. Міжнародний кримінальний і пенітенціарний фонд взаємодіє з Європейським комітетом з проблем злочинності, Міжрегіональним науково-дослідним інститутом ООН з питань злочинності і правосуддя [18].

Важливе значення у справі протидії злочинності відіграє Міжнародний рух за реформу пенітенціарної системи, яка представляє собою на сьогодні добровільну асоціацію національних організацій з 88 країн, що виступають за реформу пенітенціарної системи. Спеціальний статус даній неурядовій організації наданий у 1983 р. Міжнародний рух за реформу пенітенціарної системи приймає участь у вирішенні широкого кола питань кримінального правосуддя і сприяє участі громадськості в діяльності системи

кримінального правосуддя. Міжнародний рух за реформу пенітенціарної системи виступає глобальною платформою обговорення відповідних проблем, підвищення рівня обізнаності громадськості про злочинність та поведження з правопорушниками [17].

Аналіз цілей та завдань розглянутих міжнародних неурядових організацій свідчить про їх спільний напрямок діяльності – попередження злочинності та розробка уніфікованих правила поведження з правопорушниками. Що ж до вироблення правил та розвитку міжнародного співробітництва з питань ліквідації наслідків злочинності, зокрема у сфері захисту життя та гідності людей, які постраждали через збройні конфлікти та інші ситуації насильства, то в цій сфері надзвичайно важливе значення має така міжнародна міждержавна організація як Міжнародний Комітет Червоного Хреста (МКЧХ). В міжнародно-правовій літературі підкреслюється особливий правовий статус МКЧХ, який суттєво відрізняється від інших міжнародних міждержавних організацій. Зумовлено це тим, що: 1) юридичними підставами діяльності МКЧХ є норми міжнародного права; 2) МКЧХ визнається як суб'єкт міжнародного права іншими суб'єктами міжнародного права; 3) МКЧХ володіє привілеями та імунітетами в обсязі, який надається міжнародним міждержавним організаціям; 4) МКЧХ має право на обмін представництвами з державами та міжнародними організаціями; 5) МКЧХ може нести міжнародно-правову відповідальність відповідно до норм міжнародного права за вчинені протиправні дії; 6) МКЧХ володіє договірною правоздатністю тощо [19].

На сьогодні МКЧХ може укладати такі види угод: 1) Угоди про правовий статус МКЧХ та його делегацій на території держави; 2) Угоди про визнання права МКЧХ діяти в зоні збройного конфлікту; 3) Угоди з будь-яких спеціальних питань, передбачених Женевськими конвенціями від 1949 р. і Додаткових протоколах від 1977 р.; 4) Угоди зі складовими частинами Міжнародного руху Червоного Хреста і

Червоного Півмісяця; 5) Угоди про співробітництво МКЧХ з іншими міжнародними організаціями; 6) Угоди МКЧХ із міжнародними та національними судовими установами [20, с.71-73]. На відміну від інших міжнародних неурядових організацій, право МКЧХ укладати договори закріплено в декількох універсальних договорах, включаючи Женевські конвенції 1949 р. і Додаткові протоколи до них 1977 р.

З огляду на зазначені ознаки МКЧХ погоджуємось з В.М. Лисиком в таких його тезах, що МКЧХ «має більшість ознак суб'єкта міжнародного права, хоча жодній з них не відповідає повною мірою», «МКЧХ є активним учасником міжнародних правовідносин», «МКЧХ є суб'єктом *sui generis* і відповідно володіє правосуб'єктністю особливого роду», а враховуючи «правосуб'єктність цієї організації, повноваження, правову основу діяльності, вплив на міжнародні відносини та ряд інших властивостей, МКЧХ можна вважати особливим суб'єктом міжнародного права» [20, с.76].

Аналіз правової природи міжнародних неурядових організацій свідчить про наявність у них елементів міжнародної правосуб'єктності. Більше того, важливою ознакою є те, що у своїй діяльності вони представляють не приватний, а публічний інтерес, зокрема міжнародно-правовий інтерес, що не дає підстав прирівнювати їх у статусі до звичайних приватних юридичних осіб.

Оскільки обсяг міжнародної правосуб'єктності міжнародних неурядових організацій відрізняється від обсягу правосуб'єктності держав та міжнародних міжурядових організацій, то вона у перших включає тільки окремі елементи. Одним з важливих елементів міжнародної правосуб'єктності міжнародних неурядових організацій – наявність консультативного статусу при міжнародних міжурядових організаціях [20, с.60]. З моменту отримання консультативного статусу міжнародна неурядова організація стає активним учасником міжнародних правовідносин та отримує низку прав та обов'язків. З урахуванням того, що кожна міжнародна міжурядова організація встановлює свої вимоги до неурядових організацій, які прагнуть отримати такий статус, вони можуть різнитись.

Висновки. Аналіз міжнародних міжурядових організацій у сфері співробітництва у боротьбі зі злочинністю свідчить про відмінності у їх правовому статусі, проте, всім їм притаманні наступні ознаки: 1) переслідують міжнародно-правовий інтерес – попередження, боротьба зі злочинністю та ліквідація її наслідків; 2) співпрацюють з суб'єктами міжнародного права у сфері боротьби зі злочинністю; 3) опосередковано здійснюють міжнародну правотворчість з питань боротьби зі злочинністю; 4) сприяють розвитку міжнародного співробітництва у боротьбі зі злочинністю тощо. Тому щодо питання міжнародної правосуб'єктності у міжнародних неурядових організацій у сфері міжнародно-правового співробітництва у боротьбі зі злочинністю, то їм притаманна спеціальна правосуб'єктність.

Міжнародний Комітет Червоного Хреста є особливим суб'єктом міжнародного права в силу наявності таких ознак: 1) юридичними підставами діяльності МКЧХ є норми міжнародного права; 2) МКЧХ визнається як суб'єкт міжнародного права іншими суб'єктами міжнародного права; 3) МКЧХ володіє привілеями та імунітетами в обсязі, який надається міжнародним міжурядовим організаціям; 4) МКЧХ має право на обмін представництвами з державами та міжнародними організаціями; 5) МКЧХ може нести міжнародно-правову відповідальність відповідно до норм міжнародного права за вчинені протиправні дії; 6) МКЧХ володіє договірною правоздатністю.

Анотація

У статті досліджено правову природу міжнародних неурядових організацій, їх відмінності з міжнародними міжурядовими організаціями.

Розглянуто особливості створення міжнародних неурядових організацій, внаслідок яких держави не зобов'язані визнавати таку організацію в якості суб'єкта міжнародного права і брати на себе зобов'язання щодо її цілей, оскільки не давали своєї згоди на заснування.

Проаналізовано наукові позиції щодо приналежності міжнародних неурядових організацій до суб'єктів міжнародного права.

Розглянуто основні ознаки міжнародних неурядових організацій та особливості їх співпраці з міжнародними міжурядовими організаціями.

Досліджено особливості правового статусу, порядок заснування та основні напрямки діяльності таких основних міжнародних неурядових організацій у сфері міжнародно-правового співробітництва у боротьбі зі злочинністю як Міжнародна асоціація кримінального права, Міжнародне кримінологічне товариство, Міжнародний кримінальний і пенітенціарний фонд, Міжнародний рух за реформу пенітенціарної системи та Міжнародний Комітет Червоного Хреста.

Обґрунтовано, що одним з важливих елементів міжнародної правосуб'єктності міжнародних неурядових організацій є наявність консультативного статусу у міжнародних міжурядових організаціях. Зазначається, що з моменту отримання консультативного статусу міжнародна неурядова організація стає активним учасником міжнародних правовідносин та отримує низку прав та обов'язків.

Обґрунтовується, що важливою ознакою міжнародних неурядових організацій є те, що у своїй діяльності вони представляють не приватний, а публічний інтерес, зокрема міжнародно-правовий інтерес, що не дає підстав прирівнювати їх у статусі до звичайних приватних юридичних осіб.

Досліджено правовий статус Міжнародного Комітету Червоного Хреста. Обґрунтовано, що Міжнародний Комітет Червоного Хреста має більшість ознак суб'єкта міжнародного права, хоча жодній з них не відповідає повною мірою, та є особливим суб'єктом міжнародного права.

Ключові слова: міжнародна неурядова організація, міжнародна правосуб'єктність, міжнародне співробітництво, боротьба зі злочинністю, Міжнародний Комітет Червоного Хреста, Міжнародна асоціація кримінального права.

Nurullaiev I.S. Issue of the international legal personality of the international non-governmental organizations in the sector of international legal cooperation in crime prevention

Summary

The article highlights the results of the analysis of the legal nature of international non-governmental organizations, their differences with international intergovernmental organizations.

The peculiarities of the creation of international non-governmental organizations are considered, as a result of which states are not obliged to recognize such an organization as a subject of international law and to commit themselves to its goals, as they did not give their consent to the establishment.

The scientific positions on the affiliation of international non-governmental organizations to the subjects of international law are analyzed.

The main features of international non-governmental organizations and features of their cooperation with international intergovernmental organizations are considered.

The peculiarities of the legal status, the order of establishment and the main activities of such major international non-governmental organizations in the field of international legal cooperation in combating crime as the International Criminal Law Association, the International Criminological Society, the International Criminal and Penitentiary Fund, the International Penitentiary Reform Movement Red Cross Committee.

The article substantiates that one of the important elements of the international legal personality of international non-governmental organizations is the existence of consultative status in international

intergovernmental organizations. It is noted that from the moment of obtaining the consultative status, an international non-governmental organization becomes an active participant in international legal relations and receives a number of rights and responsibilities.

An important feature of international non-governmental organizations is that in their activities they represent not a private but a public interest, in particular the international legal interest, which does not give grounds to equate them in status to ordinary private legal entities.

The legal status of the International Committee of the Red Cross has been studied. The International Committee of the Red Cross has most of the characteristics of a subject of international law, although none of them is fully consistent, and is a special subject of international law.

Key words: international non-governmental organization, international legal personality, international cooperation, fight against crime, International Committee of the Red Cross, International Criminal Law Association.

Список використаних джерел:

1. Білорус І. О. Правосуб'єктність міжнародних неурядових організацій в умовах глобалізації міжнародного економічного права : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 / Українська академія зовнішньої торгівлі. Київ, 2005. 219 с.
2. Европейская конвенция о признании юридическими лицами международных неправительственных организаций от 24.04.1986 г. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_683
3. Вайцеховська О. Р. Питання міжнародної правосуб'єктності міжнародних неурядових фінансових організацій. *Актуальні проблеми держави і права*. 2018. № 80. С. 15-20.
4. Міжнародне публічне право : підручник / Репецький В.М. та ін.; за ред. проф. В. М. Репецького. 2-е вид., стер. Київ : Знання, 2012. 437 с.
5. Шаповалова Н. Н. Международное право. Москва : Московская финансово-промышленная академия, 2004. 120 с.
6. Богуславский М. М. Международное экономическое право. Москва : Междунар. отношения, 1986. 304 с.
7. Білорус І. О. Правосуб'єктність міжнародних неурядових організацій в умовах глобалізації міжнародного економічного права : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 / Українська академія зовнішньої торгівлі. Київ, 2005. 219 с.
8. Тимченко Л. Д., Кононенко В. П. Міжнародне право : навчальний посібник. Київ : Знання, 2012. 631 с.
9. Шибаева Е., Поточный М. Правовые вопросы структуры и деятельности международных организаций. Москва : Юридическая литература, 1988. 238 с.
10. Баймуратов М. О. Міжнародне право : підручник. Суми : ВТД «Університетська книга»; Одеса : «Астропринт», 2006. 424 с.
11. Быкова Т.М. Правовое положение международных неправительственных организаций, имеющих консультативный статус при межправительственных организациях : автореф. дис. на стиск. учен. степени канд. юрид. наук : 12.00.10. Москва, 2012. 33 с.
12. Резолюция ЕКОСОС ООН 288 (X) «Пересмотр мероприятий по консультациям с неправительственными организациями» от 1950 г. [електр. ресурс] / Офіційний сайт Організації Об'єднаних Націй // Електр. версія. Доступ до ресурсу: <http://www.un.org/ru/ecosoc/docs/1950resolutions.shtml>
13. Кузнецова Е. Эволюция консультативного статуса международных неправительственных организаций при Экономическом и Социальном Совете ООН. Москва, 2004.
14. Міжнародна кримінальна відповідальність фізичних осіб : URL: <http://www.refine.org.ua>

15. Абашидзе А.Х., Урсин Д.А. Неправительственные организации: международно-правовые аспекты. Москва, 2002.
16. Шемшученко Ю.С. Юридична енциклопедія. URL: <http://cyclop.com.ua/content/view/1182/58/1/14>
17. Воцехівський А.В. Міжнародні неурядові організації у боротьбі зі злочинністю. URL: http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/2249/mizhнародni_neuryadovi_organizaciyi_u_bo.pdf?sequence=2&isAllowed=y
18. Міжнародний кримінальний і пенітенціарний фонд. URL: <http://www.zakony.com.ua/juridical.html?catid=41718>
19. Лисик В.М. Правовий статус Міжнародного Комітету Червоного Хреста в міжнародному праві: автореф. дис... канд. юрид. наук / В. М. Лисик; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка: 12.00.10. Київ, 2008. 33 с.
20. Лисик В.М. Правовий статус Міжнародного Комітету Червоного Хреста у міжнародному праві : монографія; МОНМС України, Львів. нац. ун-т ім. І.Франка. – О. : Фенікс, 2012. 207 с.

ПРАВОВІ НОВЕЛИ

№ 7/2019

Науковий юридичний журнал

Коректура: *Рослюк С.В.*

Верстка: *Семенченко Ю.С.*

Формат 60x84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум.-друк. арк. 18,37.
Замов. № 0619/122. Наклад 300 прим.

Видавничий дім «Гельветика»
73021, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а, офіс 105.
Телефон +38 (0552) 39-95-80
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.